

Civilsamhället som demokratis arena

Håkan A. Bengtsson
Jesper Bengtsson
Mats Dahlkvist
Kristina Hultman
Per Wirtén

Demokratiutredningens skrift nr 29

SOU och Ds som ingår i 1999 års nummerserie kan köpas från Fakta Info Direkt.
För remissutsändningar av SOU och Ds som ingår i 1999 års nummerserie svarar
Fakta Info Direkt på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress: Fakta Info Direkt, Kundservice
Box 6430, 113 82 Stockholm
Tel: 08-587 671 00, Fax: 08-587 671 71
E-post: order@faktainfo.se

Foto: Pressens Bild
Grafisk formgivning: Susan Nilsson, Jupiter
Elanders Gotab, Stockholm 1999

ISBN 91-7610-842-2
ISSN 0375-250X

Förord

På olika sätt har Demokratiutredningen försökt att fördjupa diskussionen om det svenska civilsamhället. På seminarier liksom i småskrifter¹ och forskarvolymerna² har vi gett utrymme för debattörer med olika ideologiska och vetenskapliga perspektiv. Debatten om medborgarandan, civilkuraget och det civila medborgarskapet har stundom även varit intensiv på vår hemsida.

Med de följande fem inläggen förs debatten vidare med några ytterligare tolkningar av civilsamhällets demokratiska värde. Det första har en idéhistorisk inriktning medan de fyra därpå följande bärs upp av en samtidshistorisk, delvis feministisk kritik.

Demokratiutredningens ledamöter har inte tagit ställning till författarnas synpunkter.

Erik Amnå

Huvudsekreterare

¹ Se t.ex. Stig Montin: *Lokala demokratiexperiment* (SOU 1998:155), *Invandrarskap och medborgarskap* (SOU 1999:8), Hans Zetterberg: *Etik och demokratisk statskonst* (SOU 1999:13) samt Niels Hebert och Kerstin Jacobsson: *Olydiga medborgare?* (SOU 1999:101).

² Se bl.a. uppsatser i forskarvolymerna VII *IT i demokratins tjänst* (SOU 1999:117) och VIII *Civilsamhället* (SOU 1999:84) samt forskarvolym XIII *Av korporativisering och lobbyism* (SOU 1999:121).

Innehåll

Den instängda demokratin. Rörelsesocialism och statssocialism i svensk arbetarrörelse Mats Dahlkvist.....	7
Demokrati som maktfråga. Marginalanteckningar och enkla iakttagelser Per Wirtén	69
Demokratis ideal och det civila samhället Håkan A. Bengtsson.....	91
Perspektivet som kom bort. Om kvinnorörelsen och feminismen som demokratisk kraft Kristina Hultman	113
Att öppna kanalerna till nya rörelser Jesper Bengtsson.....	141
Några förslag Håkan A. Bengtsson, Jesper Bengtsson, Kristina Hultman och Per Wirtén	171

Den instängda demokratin

Rörelsesocialism och statsocialism i svensk arbetarrörelse

Mats Dahlkvist

1 Rörelsesocialism och statsocialism

I den här essän¹ kommer jag att argumentera för att det inom arbetarrörelsen existerar, och från begynnelsen har existerat, ett spänningsfält mellan två poler. Å ena sidan en pol som man kan kalla rörelsesocialism. Å andra sidan en pol som man kan kalla statsocialism.² Spänningsfältet rör ideologi, organisation, vägval och strategi för förändring av de existerande samhällsförhållandena i riktning mot *individens frigörelse och bemyndigande*. Spänningsfältet rör i hög grad synen på politisk organisation, handlande och styrelse. Spänningsfältet medför olika syn på individens myndighet, egenmakt och inflytande, och därmed på frågan om demokratis förutsättningar och former.

Det ideologiska och praxeologiska spänningsfältet mellan rörel-

¹ Mina kollegor Thomas Denk, Hans Löden och Curt Räftegård, alla vid statsvetenskap, Karlstads universitet, har kommenterat ett första utkast. De skall ha stort tack för kritiska synpunkter.

² Begreppsparet rörelsesocialism kontra statsocialism är mitt eget och används mig veterligt för första gången på detta sätt. Ordet statsocialism finns däremot tidigare i socialismens idéhistoria som den tidiga tyska socialdemokratins nedsättande beteckning på Ferdinand Lassalles förslag om statligt stöd till kooperativ. Här använder jag det på ett annat sätt, mer allmänt, ungefär som hos statsvetaren Gunnar Hansson i avhandlingen *Dogm eller arbetshypotes? Den unge Wigforss och det socialistiska samhällsprojektet* (1997), t.ex. s. 232–234.

sesocialism och statsocialism är större än de socialdemokratiska och kommunistiska partiernas föreställningsvärldar. Det omfattar och präglar *hela* arbetarrörelsen, dvs. även den fackliga rörelsen, den kooperativa rörelsen, syndikalisterna m.m. Spänningsfältet präglar ställningstaganden och åsiktsskillnader *inom* partier och organisationer, men också åsiktsbrytningar *mellan* dem. Det påverkar också individerna. De flesta socialistiska aktivister grundlägger sitt politiska tänkande på basplanet, i direktdemokratiska och närdemokratiska sammanhang. De kommer därmed att leva sitt politiska liv med en inre identitet och mentalitet som är rörelsesocialistisk, trots att de kanske huvudsakligen verkar praktiskt i ett statsocialistiskt yttre sammanhang. (De som under senare tid har rekryterats direkt till toppen slipper förmodligen denna motsättning mellan inre identitet och yttre sammanhang.)

”Rörelsesocialism” kallar jag sådan praxis och sådana idéer i arbetarrörelsens historia där industriarbetarnas och det övriga ”arbetande folkets” *organisering* ses som utgångspunkt och tyngdpunkt. Arbetarnas egen organisering och egna erfarenheter ses som bärande strukturer för det nya samhället. De institutionellt-organisatoriska lösningarna söks i linje med självförvaltning och självorganisering. Idéer om demokrati och socialism (som ju inom socialistisk idétradition och språkvärld ofta är samma sak, en aspekt av frigörelse och bemyndigande) ses som rörelsebaserad direktdemokrati eller närdemokratisk representativ demokrati. Rörelsens organisationer, deras medlemsmässiga styrka, deras idémässiga vitalitet och deras demokratiska förankring ses som ett tillräckligt mål. Levande organisationer blir självändamål. Rörelsesocialister tänker sig en decentraliserad organisationskultur och ett decentraliserat samhälle. Rörelsesocialismens tänkande rör sig *nerifrån och upp*. Rörelsesocialistiskt tänkande finns historiskt överallt, i mer eller mindre uttalad form, inom både socialdemokratin och kommunismen, eller inom fackföreningsrörelsen och kooperativen.³ Den tänker sig vanligtvis ett ideologiskt och organisa-

³ ”Federalism”, både i ekonomin och i staten, är ett positivt värdeord bland de mest uttalade principiella rörelsesocialisterna, i anarkistisk och syndikalistisk tradition efter Proudhon, Bakunin och Kropotkin.

toriskt pluralistiskt samhälle med olika organisationsformer sida vid sida.

”Statsocialism”, å andra sidan, kallar jag den strömning inom arbetarrörelsens historia som lägger tonvikten vid statsmakt, offentliga förvaltningar, partiets parlamentariska styrka och innehavet av regeringsmakt. Tidigt motiverade den sin existens med en förment ”marxistisk” retorik om ”erövrandet av den politiska makten”.⁴ Avsikten var att genom partiet organisera folket till majoritet i riksdagen och sedan överföra produktionsmedlen till ”samhället”, dvs. till den demokratiserade statsmakten.⁵ De insti-

⁴ I socialdemokratins ”ortodoxa” marxism under perioden 1885–1910 är frasen ”erövrandet av den politiska makten”, som är hämtad från *Det kommunistiska partiets manifest (1848)*, ett slags mantra i argumentationen i debatt mot fackföreningar, kooperatörer, ”ekonomister”, ”trade unionister” m.fl. Karl Kautsky är denna ortodoxa marxisms retoriska mästare under denna period. Det retoriska greppet är att låta Marx’ och Engels’ *tidsbundna* fraser från en tid bli till programmatiska principer i en helt annan situation ett halvt sekel senare. En liknande politisk och samhällsfilosofisk dogmatisering bygger Lenin och Stalin senare upp inom den marxist-leninistiska (stalinistiska) ortodoxin.

⁵ Det har varit en massa (tendentiösa) missförstånd om termerna ”stat” och ”samhälle” på senare tid. Liberalismen och den demokratiska socialismen är entydiga sedan begynnelsen: termen ”samhället” används konsekvent för den *demokratiserade statsmakten*, när staten har blivit folkets stat. Det ”civila samhället” är det goda politiskt organiserade samhället, inklusive den politiska styrelsen. Ordet ”staten” eller ”makten”, däremot, används i stället när man talar om kungamaktens eller aristokratins eller fåtalsväldets orättfärdiga politiska styrelse. Det är alltså helt retoriskt konsekvent när marxist-leninister talar om de västliga demokratiernas politiska styrelse som ”klasstat”, ”klassherravälde” och alltså behöver en kritisk ”teori om staten”. Det är också en konsekvent begreppslogisk propagandastrategi när den nya högern och nyliberalismen under 1980-talet börjar använda ordet ”staten” om de västliga demokratiernas politiska styrelse, för att frammana den gamla associationen av en orättfärdig politisk makt. Numera tycks denna begreppshistoria nästan bortglömd. Se min essä ”Det civila samhället i samhällsteori och samhällsdebatt. En kritisk analys”, i Trägårdh, L. (red.) *Civilt samhälle kontra Offentlig sektor*. SNS 1995, s. 153–230.

tutionellt organisatoriska lösningarna för det nya samhället söks i linje med stat och offentlig förvaltning. Man tänker inledningsvis främst på statligt ägda företag, efter hand också på statliga välfärdsprogram implementerade i offentliga myndigheter. Statssocialismen kommer att försöka bygga in arbetarrörelsen och dess organisationskultur i statsapparaten, i en enhetligt tänkt samhällsorganisation. Den statssocialistiska traditionen kommer med nödvändighet att bli beroende av att inneha regeringsmakt eller åtminstone en stark ställning i riksdagen. Idéer om demokrati blir vid den statssocialistiska polen knutna till konstitutionens och partiväsens institutioner. Tänker man på demokratisk vitalitet tänker man på partiet. Rörelsesocialismen, å sin sida, betonade självorganisationen och frivilligorganisationerna som det viktigaste medlet. Statssocialismen betonar i stället partiet (det socialdemokratiska respektive det kommunistiska). Statssocialismen kommer därför att med nödvändighet tänka *uppifrån och ned*. Den hålls samman av uttalade ideologiska system, den socialdemokratiska respektive den kommunistiska partiideologin. Den tänker sig en enhetlig och centraliserad arbetarrörelse och ett enhetligt och centraliserat samhälle. Den tänker sig enhetliga system och systemskiften.

2 ”Välfärdsstaten – för eller emot”. Den diskursiva strukturen i nutida samhällsdebatt

Bilden av arbetarrörelsens idétradition, som den framstår i den offentliga debatten sedan 1990, är märkligt torftig, eller skall jag säga påtagligt tidsbunden. Det socialistiska idéarvet har kommit att likställas med statssocialism. Statssocialism ses då inte ens som statlig företagsamhet utan som offentlig sektor och välfärdsstat.⁶

⁶ Med ”socialism” menar jag alltså de politiska rörelser som utifrån grundläggande idéer om en radikal demokrati inte gör halt vid ”produktionens hemliga verkstad på vars dörr står skrivet ’obehöriga äga ej tillträde’” (Marx). Det är alltså alla rörelser som vill ifrågasätta marknadens och kapitalegendomens samhällssystem utifrån en radikalt demokratisk ståndpunkt. Att det finns olika synsätt inom den socialistiska idétradi-

Viktiga anknytningspunkter för denna förenklade bild av arbetarrörelsens idétradition, avsiktliga eller inte, har varit Maktutredningens politiska tendens i slutrapporten 1990, eller Yvonne Hirdmans bok *Att lägga livet till rätta*.⁷

En liknande misstolkning har i dagens debattläge också drabbat den liberala vänsterns idétradition, socialliberalism och liberal utilitarianism, som även den har kommit att skildras som enbart statsbejakande i välfärdsstatlig riktning. (Den ortodoxa liberalkonservatismens ideologiska offensiv under 1980- och 1990-talen har främst riktat sig mot den socialliberala traditionen. Jag tänker på en socialliberalism av Bertil Ohlins snitt, grundad i namn som J. Bentham och J.S. Mill.⁸ Från den energiska högerns tankesmedjor, under de senaste tio åren, har en strid ström av misskrediteringar och bannbullor utgått riktade mot den hittillsvarande huvudfåran inom den borgerliga vänstern. Den har lett till att Bentham och Mill har ersatts av F.A. Hayek som den politiskt korrekta politiska filosofen *par preference*.)

Dessa bilder av socialdemokratin respektive socialliberalismen styr i sin tur den allmänpolitiska diskussionen och samhällsdebatten. Diskussionen blir instängd i vad jag skulle vilja kalla statmarknadsfällans för eller emot-mönster.

Bakgrunden är det politiska läget och tidsandan. Partipolitiken under 1990-talet har huvudsakligen bestått i ett ställningskrig *för eller emot välfärdsstaten*. All socialistisk idétradition tolkas därmed som offentlig sektor-statlighet. Att arbetarrörelsen från början grundas i frivillig självorganisering i främst fackföreningar, och att socialismens idéer grundas i en radikal demokratisering om individens

tionen på hur ”demokrati” skall definieras och tillämpas kommer att framgå nedan.

⁷ Statsvetaren Bo Rothstein har med rätta framhållit de historiska bristerna i Hirdmans glidningar där makarna Myrdals reglerande och planekonomiska synsätt görs till socialdemokratins och socialpolitikens idémässiga kärna. Se Bo Rothsteins bidrag i antologin Trägårdh, L., red. *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (1995).

⁸ För en skildring av denna politiska tradition i Sverige, se t.ex. antologin *Liberal ideologi och politik 1934–1984*, AB Folk & samhälle, Falköping 1984.

frigörelse och bemyndigande, glöms därmed bort, förträngs och blir i det närmaste otänkbart. Likaledes glöms bort att den social-liberala idétraditionens rötter även de återfinns i frivilligorganisationer och självorganisering, då främst i frikyrkor och nykterhetsförbund men också i kooperativa föreningar.⁹ (Den liberala vänsterns problematik berörs indirekt i denna essä, eftersom gränsen mellan liberal vänster och socialistisk höger är ganska flytande allt sedan 1800-talets gemensamma kamp mot adelsvälde och kungamakt och sekelskiftets kamp för demokratin.¹⁰ Det här är dock huvudsakligen en essä om arbetarrörelsens och främst socialdemokratin idétradition och inre ideologiska spänningar, även om jag använder idéhistorien för att bearbeta våra tidsbundna föreställningar och i essän föreslå ett synsätt på problemen om samhällets demokratisering.)

Strukturellt sett utgår den politiska energin i 1990-talets ställningskrig om välfärdsstaten från situationen av EU-anpassning, finansmarknadernas avreglering och storföretagens globala strategier. Idépolitiskt har den politiska energin kommit från den militanta liberalkonservatismen, som ser attacken mot välfärdsstaten som en parallell till attacken mot det kommunismens statssystem, ”stat som stat” tycks parollen lyda.¹¹ I detta ställningskrig, och under det strukturella och det politiska trycket, har det inom den

⁹ Man kan inte nog betona den folkliga karaktären av 1880- och 1890-talens rösträttsrörelse och dess folkrikisdagar, hur de utgår från småfolkets och industriarbetarnas självorganisering i frikyrkor, nykterhetsföreningar och fackföreningar. Det är denna anda och denna tradition som jag menar misskrediteras av den nutida bilden. Denna anda och tradition är nämligen närvarande i arbetarrörelsen eller i politik på vänsterkanten ända in i våra dagar.

¹⁰ Ja, anknytningen inom den europeiska vänstern mellan liberalism och socialism går tillbaka till franska revolutionen 1789 och dess efterspel 1830 och 1848. En socialistisk huvudfigur som Karl Marx, t.ex., börjar sin bana som liberal chefredaktör, och det är som radikal liberal tidningsman han flyr till Paris år 1844, förföljd av den preussiska säkerhetspolisens.

¹¹ Se t.ex. antologin *Det civila samhället* (Timbro 1990) med Håkan Arvidsson och Lennart Berntsson som redaktörer. Eller Hans Zetterbergs bidrag i Trägårdh, L., (red.) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (1995).

socialistiska vänstern formulerats två huvudlinjer. Inom socialdemokratien har man stått för en neddragning av den offentliga sektorns välfärdsprogram parat med en omstrukturering i riktning mot privatisering och konkurrensutsättning. Argumentationen är främst statsfinansiell och långsiktigt EU-anpassande. Inom Vänsterpartiet har man retirerat till den position som socialdemokratien intog under 1970-talet, och ställt parollen om ett bevarande av den offentliga sektorn och välfärdsprogrammen som de såg ut förr. Argumentationen är främst idémässig och moralisk medan de statsfinansiella konsekvenserna, och konstruktionsproblem i välfärdssystemen, tonas ned eller negligeras. (Miljöpartiet tar jag inte upp här, även om det vore värt en mer framskjuten ställning i analysen av den politiska vänstern.)¹²

Jag skall inte ta ställning här, i denna essä, till vilken av dessa båda linjer som är mest realistisk eller önskvärd. Båda kan försvaras som politiskt nödvändiga i ställningskrigets logik om man är demokrat och socialist. Däremot vill jag i denna essä påminna om *hur tidsbunden den nuvarande debattsituationen är* och hur den styr vår föreställningsvärld och våra problemformuleringar och hur den därmed också påverkar tänkandet om framtida alternativ. Jag vill i denna essä kritiskt dekonstruera bilden av att den svenska arbetarrörelsens och socialismens idétradition enbart skulle ha handlat om offentlig sektor och välfärdsstat. Jag vill kritiskt påminna om rörelsesocialismen, om självorganiseringens och demokratismens viktiga roll och ständiga närvaro. Därmed vill jag öppna synfältet för en mer förutsättningslös och nyskapande framtidsdiskussion.

3 Utgångspunkt, inspiration och syfte

Till min hjälp har jag haft, förutom det traditionella materialet och sedvanliga tillgängliga historiska arbeten, ett antal intressanta nyare studier av arbetarrörelsens historia och idétradition som jag här vill lyfta fram. Först och främst vill jag nämna en rasande in-

¹² Miljöpartiet ligger som en politisk satellit i idérymden med sin miljöprofil central, och med sina visioner om ett mer närdemokratiskt och direktdemokratiskt samhälle.

tressant och fundamentalt nytänkande studie av lundahistorikern Ingrid Millbourn, *Rätt till maklighet*” *Om den svenska socialdemokratins lärprocess* (1990). Ingrid Millbourns studie har gett mig ett helt nytt tolkningsperspektiv på arbetarrörelsens historia, ett perspektiv som jag framlägger och använder i denna essä. Det är en bok som förtjänar att tänkas över många gånger. Därefter vill jag nämna Gunnar Hanssons, statsvetare från Göteborg, grundliga studie om Ernst Wigforss, *Dogm eller arbetshypotes? Den unge Wigforss och det socialistiska samhällsprojektet* (1997), som kastar ljus inte bara över Wigforss utan också över den glömda eller förträngda samhällsfilosofiska och idépolitiska diskussionen vid seklets början. En beundransvärd studie är Werner Schmidts, historiker från Stockholm, skönlitterärt njutbara *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum. En studie kring arbetarrörelsens historiska misslyckande* (1996). Schmidts arbete har hjälpt mig att äntligen förstå det socialdemokratiska vänsterpartiet, denna djupt missförstådda och misskända gruppering mitt under den mest tumultartade perioden 1917–1920. Idéhistorikern Tomas Jonssons arbete *Att anpassa sig efter det möjliga. Utsagningsbegreppet och SAP:s ideologiska förändringar 1911–1944* (1998) har gett förnyad kännedom med materialet samt nya infallsvinklar med tanken att partiideologi skulle kunna tolkas psykoanalytiskt.¹³

En sådan här essä kan naturligtvis inte skrivas utan en egen politisk ståndpunkt, en utsiktspunkt som ger perspektivet och en avsikt som ger energin. Förstå mig nu rätt. Jag är inte kritisk till all statssocialism: offentligt bedriven skola, äldreomsorg, boende, radio, television, begravningsväsende, universitet, vattenförsörjning, civilförsvaret, räddningstjänst, elförsörjning, vägnät, telekommunikationer, kulturliv, naturvård, barnomsorg, miljövård och sjukvård vill jag inte vara utan. Särskilt om de existerar som ett utflöde ur en levande demokrati. Men jag skulle gilla dem ännu

¹³ Samtliga dessa arbeten har jag haft glädjen att ha närmare kontakt med som forskare. Vid Millbourns, Schmidts och Jonssons doktorsdisputationer var jag fakultetsopponent. På Hanssons avhandling var jag en av handledarna. Här vill jag åter tacka för inspirerande meningsutbyten och stimulerande åsiktsskillnader sakligt och metodologiskt.

mer om de dessutom vore förenade med ett vitalt och demokratiskt organisationsväsende där det offentliga garanterar och stödjer frivilligorganisationernas självförvaltande verksamhet. Ungefär som stat och kommun sedan sekler har stött det så kallat privata näringslivets "egen-makt" och "själv-förvaltning" genom instituerande och beskyddande lagstiftning, lämplig infrastruktur samt finansiella lån och subsidier.

Min kritiska vinkling mot statsocialism och välfärdsstat som *den enda vägen* till individens frigörelse och bemyndigande i ett (post-) modernt (post-) industrisamhälle är i stället följande. Vi får inte låta välfärdsstatsdebattens horisont låsa fast vårt tänkande, för eller emot-fällan som diskursiv struktur. Vi får inte låta en tillfällig debattsituation från 1990-talet begränsa våra visioner i diskussionen om de närmaste femtio årens utformning av samhällets institutioner. Individens ställning i dag (och individen är i dagens samhälle främst löntagare) gentemot storföretag, storstäder, stora offentliga institutioner, storskaliga kommunikationssystem etc. ställer lika mycket frågor om autenticitet, bemyndigande, inflytande och makt som individens ställning i det slutande 1800-talets framväxande industrialism, urbanism och kommersiella och kulturella modernisering. Den svenska arbetarrörelsens och socialismens idétradition, organisatoriska tradition och politiska arv är i detta perspektiv betydligt rikare än den nutida dominerande koncentrationen på den offentliga sektorn.

I den här essän tänker jag titta bakåt för att bredda perspektivet. Jag vill spåra upp till synes glömda linjer och till synes förlorade tänkesätt. Jag vill synliggöra statsocialismen som en (tillfälligt) vinnande tradition, och rörelsesocialismen som en (tillfälligt) förlorande tradition, och därmed synliggöra nödvändigheten för oss alla inför framtiden att tänka mer fritt och bortom nuets diskursiva struktur och nuets institutionellt-organisatoriska naturligheter. Därmed vill jag försöka åstadkomma en öppning i tankemönstren, en fantasins rätt att öppna dörrar till okända vägar som måste prövas när vi vill formulera och diskutera olika framtidsalternativ.

4 Samhällsteori och demokrati i nutida samhällsdebatt

Den offentliga debattens koncentration till välfärdsstaten, och debattens för eller emot-mönster, bär emellertid på en djupare problematik. Den har att göra med en viss samhällsteori och politisk ideologi. Under 90-talet har en viss samhällsteoretisk bild ihärdigt propagerats från främst liberalkonservativt håll och blivit till en dominerande tolkningsnyckel. Samhället skildras och tolkas som i grunden bestående av två sfärer (en variant av den klassiska borgerliga tankefiguren av ”marknad och stat” från kampen mot socialismen under mellankrigstiden).¹⁴ Nu uttrycks denna tankefigur i en sammanhållen och livligt propagerad samhällsteori där alla samhällen i alla tider sägs ha bestått av två sfärer: den statliga sfären och den civila sfären.¹⁵ På ena sidan har vi följaktligen: ”staten = offentliga sektorn = politiken = makten = myndigheterna = makthavarna”. På andra sidan finner vi ”det civila samhället = privata sektorn = näringslivet = marknaden = friheten = de vanliga människorna”. Allt som finns i samhället kan klassificeras som antingen i den ena eller andra begreppsliga fällan, där den ena per definition är ond och den andra per definition god. Så fungerar en effektiv ideologisk föreställningsvärld. Varje verksamhet inom offentlig sektor måste alltså per definition tolkas som ”statsmakt”. Varje utflöde ur offentliga politiska processer som ”maktutövning”. Varje politiskt syftande organisation blir potentiella ”makthavare”. Efter hand har man nyanserat denna sektorsindelning genom att låta ”den civila sfären” delas in i två delar:

¹⁴ Se t.ex. Lewin, L. *Planhushållningsdebatten* (Uppsala 1967), Dahlkvist, M., *Staten, socialdemokratien och socialismen* (Lund 1975), Carlsson, B., *Staten som monster. Gustav Cassels och Eli F. Heckschers syn på statens roll och tillväxt* (Lund 1988).

¹⁵ För en framställning och kritik av detta sätt att tänka, dess bristande idéhistoriska förankring och dess tvivelaktiga politiska rötter och oansvariga politiska innebörd, se min ovan nämnda essä Dahlkvist, M. (1995) ”Det civila samhället i samhällsdebatt och samhällsteori. En kritisk analys” i Trägårdh, L. (red.) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (1995).

marknad och civilt samhälle.¹⁶ Bilden av ”staten” och den antistatliga grundtanken ändras dock inte. Staten står mot det civila samhällets två sfärer.¹⁷

Den samhällsteoretiska bilden med staten gentemot det civila samhället, eller staten gentemot marknad och civilsamhälle, påverkar sättet att tänka om demokrati och demokratisk politisk makt på (minst) tre sammanlänkade sätt.

Det första sättet nedvärderar politisk ordning och politisk makt. Den tudelade samhällsteoretiska bilden är konstruerad för att bära fram en antipolitisk vision och ett antipolitiskt tänkande. Politisk ordning och politisk makt är per definition något fult och motbjudande, eftersom det är liktydigt med stat och makthavare. Endast marknadens frivillighet, marknadens frivilliga kontrakt som organisationsprincip, är något bra och önskvärt. Göran Rosenberg har i boken *Medborgaren som försvann* (1993) framlagt sina allvarliga bekymmer över denna antipolitiska inställning som har grasserat inom den liberalkonservativa borgerligheten. Under flera år propagerades den t.ex. inom Moderata samlingspartiet, med en höjdpunkt runt 1990. Göran Rosenbergs kritiska invändning är att en sådan inställning medför en allvarlig oansvarighet

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Jag kan inte undanhålla mig en personlig politisk kommentar. Den ursprungliga samhällsteoretiska bilden med två sfärer upplevdes efter hand som alltför ekonomistisk och nyliberalt hjärtlös. De ”mjuka värdena” fick ju ingen plats, och måste in för att liberalkonservativ ideologi inte skulle upplevas som alltför ”grabbigt” inriktad på ”de hårda frågorna”. Man var under press från kristdemokraterna som betonade närsamhälle, gemenskap och familj. De liberalkonservativa skiljde då ut marknaden, och lät uttrycket ”civilt samhälle” betyda familj, släkt och frivilligorganisationer enbart. Men följande är tänkvärt. De mjuka och vårdande värdena förläggs inte till marknadens ekonomiska effektivitet och servicetänkande, och inte till välfärdsstatens eller den kommunala sektorns omsorg i förvaltningsform. Nej, i familjen och släktens och välgörenhetsorganisationernas trygga famn är det som vi skall få uppleva den vårdande mjukheten. Man tycks drömma om ett samhälle med hemmafruar, eller åtminstone med hembiträden. Frågan är vilken samhällsteoretisk bild, den med två eller tre sfärer, som är mest ”grabbigt”!

inför de viktiga frågorna om den politiska ordningen som grundval för rättsstat och rättsordningens samt den sociala organisationens upprätthållande.¹⁸

Det andra sättet som denna samhällsbild påverkar vårt tänkesätt begränsar demokratins tillämpningsområde. Om samhället bara tänks bestå av de två sfärerna ”stat” och ”civilt samhälle” kommer demokratins sfär att likställas med den offentliga sfären, politikens sfär. Demokratins område kommer att likställas med den offentliga sfärens område. Demokratien blir instängd i den statliga sfären. Det leder i sin tur till att frågor om *demokratins utvidgning* och legitima spelplan kommer att likställas med den offentliga sfärens utvidgning. Hot mot demokratiska värden kommer att handla om hur ekonomism tränger undan offentlig-politiska avvägningar och prioriteringar *inom* offentlig politik och offentlig förvaltning. *Demokratins fördjupning* kommer då att handla om ökat folkligt inflytande inom den offentliga sektorns verksamheter. Detta är naturligtvis bra som sådant. Det är viktigt att demokratisera den offentliga sektorns verksamheter och diskutera t.ex. brukarinflytande i skolor och daghem, eller demokratisk styrning av sjukvården.

Frågan är bara varför vi inte (längre) diskuterar industriell demokrati på arbetsplatserna, eller betonar vikten av demokratiskt (med-) inflytande över marknaderna. Den politiska reträtten från överhöghet över Riksbanken, är ett nutida exempel på en demokratisk reträtt. Frågan är vem som tjänar på att demokratiskt inflytande *över* den privata sektorns organisationer och över marknaderna glöms bort. Eller vem som tjänar på att demokratiskt inflytande och demokratisk kultur *inom* den privata sektorns organisationer och marknader skjuts åt sidan. Med detta vill jag ha sagt att demokratiska arrangemang och institutioner inte får begränsas till enbart den offentliga sektorn med stöd av samhällsteoretiska bilder med två eller tre sfärer. (Här lurar oss språket litet och jag har medvetet försökt åtgärda det. Jag skriver inte ”demokratins” inflytande i företagen, i bestämd form, eftersom det

¹⁸ Se min anknytning till Rosenberg i essän ”Det civila samhället i samhällsdebatt och samhällsteori”, s. 212–218.

i dagens politiska språk skulle betyda statens inflytande. Jag skriver ”demokratiskt” inflytande, i obestämd form, för att betona min demokratiteoretiska tes i denna essä att demokrati är en egenskap som kan finnas i alla möjliga institutionellt–organisatoriska arrangemang, i de mest skilda organisationer och sociala system. Demokratibegreppet får inte låsas fast vid stat och offentlig sektor *à priori* vilket ju är önskedrömmen i vissa begreppsliga strategier och tankesmedjor. Demokratiskt inflytande kan i många fall organiseras annorlunda än genom staten.)¹⁹

Det tredje sättet som denna samhällsbild påverkar vårt tänkesätt stänger även in *demokratiska former och arrangemang* i den nutida offentliga sektorn enbart. Demokratiska ideal kan enligt min mening mycket väl prägla *hela samhället*, och bör göra det, om vi skall kunna leva våra liv demokratiskt. De kan mycket väl prägla både den privata sektorn och den offentliga, för att nu inte tala om en del andra ”sektorer” såsom den kooperativa sektorn, familje-

¹⁹ Hans Zetterberg har ivrigt propagerat för att vi bör betrakta de tre sfärerna stat, marknad och civilsamhälle som grundade i helt olika ”logiker” eller etiska grundlagar, t.ex. i sin essä i antologin Trägårdh, (red.) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*. Och eftersom de tre sfärerna grundas i tre olika etiska logiker bör vi lyda dessa ”logikers” bud, annars går det oss inte väl. Det vill säga att inte använda samma etik i familjen som på marknaden, och inte samma etik i staten som på marknaden eller i familjen. Zetterbergs poäng är att demokrati och kollektiva beslut inte har att göra i marknadens sfär eller i civilsamhället. Han försöker alltså skapa en logiskt vattentät filosofi om varför demokratins principer inte får användas utanför den statliga sfären, varför demokratin i princip bör vara just instängd. Men Zetterbergs resonemang grundas i ett tankefel. Demokrati är inte detsamma som stat, utan bör ses som en *egenskap* hos stater. Stater kan vara mer eller mindre *demokratiska*. Det betyder också att demokrati kan vara en egenskap hos både företag och familjer. Demokrati kan alltså i princip finnas i alla möjliga samhällsliga sfärer och organisationer. Det är upp till oss att avgöra vilka värden som vi vill skall realisera, i staten, på marknaden eller i familjen. Zetterberg ägnar sig åt gammal god platonistisk metafysik när han försöker bygga in vissa värden (sina egna värderingar av hur samhället bör fungera) som ontologiskt existerande essenser i de olika ”sfärerna”.

sektorn, kultursektorn m.m. (OBS! Eftersom min polemiska udd är riktad mot ett ensidigt statssocialistiskt tänkande talar jag definitivt inte om statlig planekonomi! Marknad är i många fall en effektiv distributionsform.) Det är stor skillnad, sett från perspektivet av egenmakt och autenticitet, mellan att arbeta i ett egenägt eller kooperativt ägt företag och i ett kapitalägt eller ett institutionsägt. Skillnad i inflytande och självrespekt mellan att arbeta i en demokratiskt styrd arbetsgemenskap och i en hierarki. Skillnad i självuppfattning och människosyn mellan ett kulturliv och idéliv som präglas av allas lika värde och ett som utgår från vissa individers förutbestämda höghet (genom ras, religion, härstamning, stånd, utbildning, rikedom eller egendom). Det är skillnad mellan att växa upp i en demokratisk familj och i en auktoritär. Det är skillnad mellan att leva i ett samhälle där demokratins idéer genomsyrar alla samhällsområden och i ett där demokratins idéer tillåts gälla endast inom den offentliga sektorn. Eller rent av endast i de ”mjuka” och människovårdande delarna av den offentliga sektorn.

5 Rörelsen och välfärdsstaten – en påminnelse

För att nu börja dekonstruktionen av offentlig sektor-spåret som det enda naturliga inom socialdemokratien, och därmed det ”naturliga” i dagens diskursiva struktur, vill jag börja med att påminna om den svenska arbetarrörelsens organisationstradition. Arbetarrörelsen består i begynnelsen, och nu talar vi om perioden 1870–1902, av en brokig samling organisationer, främst fackföreningar. Samtidigt finns frikyrkornas och nykterhetsföreningarnas organisationstradition och en växande flora av allehanda kulturföreningar, sparkassor, arbetslöshetskassor, sjukkassor och konsumentkooperativ, och, inte att förglömma, mobiliseringen i rösträttsrörelsen. Det är fackföreningarna som bildar det Socialdemokratiska arbetarepartiet (SAP) år 1889. Medlem i partiet blir man huvudsakligen genom fackföreningarnas frivilligt kollektiva anslutning av sina medlemmar. Det betyder att rörelsen i första hand

existerar som social rörelse och först i andra hand som parti. Arbetarrörelsens fackliga organisationer kommer alltså först, partiet efteråt, både tidsmässigt och betydelsemässigt. Fackföreningarnas starka ställning i partiet, de påverkade verkligen partiets självbild och målsättningar, förklarar en stor del av den svenska arbetarrörelsens enhetlighet, jämfört med andra länder.²⁰

Arbetarrörelsen består dock inte av fackföreningar enbart, som de egendomslösa skydd mot arbetsgivarna. Den framväxande industriarbetarklassen, och ”det arbetande folket” i allmänhet, i stad som på landet, organiserar sig i sjukkassor och arbetslöshetskassor, i spar- och bostadskassor (HSB), i begravningskassor (FONUS), i kooperativa butiker (KF bildas 1899), i kulturföreningar (ABF) och idrottsföreningar (AIF, AIK, IFK etc., folkrörelseidrotten är osedvanligt stark i Sverige), i Folkets park- och Folkets husföreningar och medialt med tidningar, tidskrifter och bokförlag.

Denna flora av organisationer kommer till stånd som ett skydd för den enskilde och ett stärkande av individen inom det ekonomiska livets marknader: arbetsmarknaden, konsumtionsmarknaden och bostadsmarknaden. De formar ett socialt skyddsnät av ”självhjälp” i övergången från det traditionella jordbrukssamhället till det moderna industrisamhället. Frikyrkor och nykterhetsförbund är också småfolkets organisationer i denna omvandlingsprocess, ofta föregår de den socialistiska arbetarrörelsen, och dess mönster och traditioner förs vidare in i fackföreningar och partiföreningar. Ser man saken från det arbetande folkets perspektiv kan man säga att *den egna organiseringen* är den viktigaste vägen till social och ekonomisk trygghet, och till kulturell identitet och individuellt bemyndigande under perioden från 1870 till kanske så långt fram som 1960 (allt det som i dåtida retorik kallas ekonomisk, social och kulturell ”frigörelse”). Då menar jag bemyndigande dels som socialekonomiskt faktum, dels som upplevelsemässigt och psykologiskt faktum.

Fackföreningarnas kassor och organiseringens skyddsnät utgör dessutom en viktig faktor i industrisamhällets historiska rörelse i

²⁰ Therborn G., ”Socialdemokratin träder fram”. *Arkiv* nr 27–28, s. 3–71.

riktning mot den fullt utbyggda välfärdsstaten. Sjukförsäkring, pensionsförsäkring och arbetslöshetsförsäkring tar sin början inom yrkesgillen och fackföreningar, stöds under 1800-talet genom offentliga bidrag, och resulterar i en allt mer omfattande lagstiftning under 1900-talets första hälft. Tyskland, England, Danmark och Norge är oftast pionjärer i de sociala reformprogrammets inrättande. I vissa fall kan traditionen av självorganisering och social rörelse vara så stark att den "försenar" vissa sidor av välfärdsstatens utveckling. I Sverige till exempel dröjer det ända till 1934 innan en nationell lagstiftning genomförs till stöd för fackföreningars arbetslöshetsförsäkring och än i dag administreras A-kassorna genom fackförbunden. Inom sjukförsäkringen är också rörelsebakgrunden stark, och under lång tid och i många länder fungerar sjukförsäkringen genom offentliga bidrag till de frivilliga kollektiva kassorna.²¹

Denna starka tradition av självorganisering leder också till att organisationerna ses som primära och partiet/partierna som sekundärt, som redskap för den vilja och de intressen som organiseras i den vidare rörelsen. Den politiska kulturen inom arbetarrörelsen är en rörelsekultur, ända fram i vår tid. Det betyder att arbetarrörelsens bärande tankar och idémässiga kärna utgår från självorganisering, direktdemokrati och representativ närdemokrati. Däremot ses inte den historiskt existerande statliga och kommunala organisationen som någon självklar tillgång eller ett självklart medel. Tvärtom ses den som motståndarnas organisationsprincip och överhets kultur, en fiende att kämpa mot eller en arena som måste erövras. Kritiken mot den dåtida statsordningen är framträdande i den socialistiska språkvärlden under perioden 1870–1920. (Med *Internationalens* klassiska ordval: "Nu stat och lagar oss förtrycka, vi under skatter digna ner...".) Efter det demokratiska genombrottet blir kritiken mer teknisk och gäller mer hur man skall få förvaltningar att följa socialdemokratiska politiska

²¹ Rothstein, B, "AMS som socialdemokratisk reformbyråkrati", *Arkiv* nr 18 s. 56–76. Genom sin tonvikt på perioden efter 1945 kommer Sven E. Olsson i boken *Social Policy and Welfare State in Sweden* (Arkiv, Lund 1990) inte att särskilt beröra rörelsebakgrunden.

initiativ, något som inte alltid varit lätt.²²

Den kritiska hållningen gentemot den borgerliga stat- och samhällsordningen är inte sakligt ogrundad. Den existerande staten är ju sakligt sett ”den härskande klassens stat”, för att travestera den dåtida marxismens (dvs. socialdemokratins) retorik. Rösträtt och valbarhet är förbehållen de välbärgade, både i stat och kommuner. Vid sekelskiftet är kommunerna i Sverige en organisation främst för de besuttnas intressen, och kan rimligen inte vara annat. Det är ju de egendomsägande som *är* ”det borgerliga samhällets” medborgare. Den kommunala rösträtten är graderad efter taxerad inkomst och förmögenhet. Juridiska personer såsom företag har kommunal rösträtt efter taxering. Denna graderade rösträtt sågs naturligtvis som mycket kränkande utifrån den enade liberala och socialistiska vänsterns människosyn. Den dåtida motviljan mot den existerande offentliga makten och kommunerna medför bl.a. att begreppet ”lokal demokrati”, som vi känner det i dag som en vänsteridé, knappast alls återfinns inom socialistisk idétradition under 1900-talets första hälft. Industrierbetarna får ju social existens och individuell självkänsla, och ”lokal demokrati”, främst genom sin ekonomiska, sociala, kulturella och politiska självorganisering.

Detta får till konsekvens att arbetarrörelsens ideologi till att börja med inte är särskilt engagerad av kommuner och kommunala frågor. Den ideologiska tonvikten på kommuner växer fram efter hand och får sin höjdpunkt inom socialdemokratin först under 1960-talet, då man bestämmer sig för att göra kommunerna till de främsta bärarna av den välfärdsstatliga reformpolitiken, till en ryggrad i den sociala, ekonomiska och kulturella infrastrukturen. Det är en politik som förverkligas i den omvälvande kommunblocksreformen 1962–1973 och i den nya författningen, slutligt genomförd 1975, med gemensam valdag för kommunalval och riksdagsval.²³ Vänsterpartiet (kommunisterna), å sin sida, skaffar

²² Rothstein, B., ”Att administrera välfärdsstaten. Några lärdomar från Gustav Möller”, *Arkiv* 36–37, s. 68–84.

²³ Dahlkvist, M., Strandberg, S., ”Kommunal självstyrelse som makt-spridningsprojekt? Den svenska statstraditionen och den lokala politiska

sig som parti inte ens ett eget kommunalt handlingsprogram förrän år 1975.²⁴ Detta kan förvåna, men blir naturligt om man ser till arbetarrörelsens långa tradition av självorganisering, å ena sidan, och den kommunistiska traditionens koncentration på partistyrd systemomvandling uppifrån.

Spänningsfältet mellan arbetarrörelsens organisationskultur och den existerande offentliga politiska makten, den strukturella positionen ”mellan klass och stat” som sociologen Gunnar Olofsson uttryckt det,²⁵ är som jag ser det en viktig förklaring till de interna politiska striderna inom socialdemokratins själv och inom arbetarrörelsen i stort. Tidigt kommer denna spänning till uttryck i frågan om strategin, om vägen till ett socialistiskt samhälle, men också därmed utformningen av framtidssamhället. Skall strategin huvudsakligen vara en ekonomisk kamp inom marknaden (”ekonomismen”) eller en politisk kamp för att erövra den politiska makten i staten? Skall man ingå i en borgerlig regering (”ministersocialism”)? Eller skall man över huvud taget verka förbättrande och förändrande inom det rådande samhällets ramar (”reformism”), oavsett om man vill gå den ekonomiska eller den statligt politiska vägen? Spänningen mellan rörelsesocialism och statsocialism kommer också till uttryck i diskussionen om intern demokrati, som motsättningar mellan rörelsens bas och partiledningen (sedermera, efter vänsterns utbrytning ur partiet, arbetarpartiernas ledningar). Socialdemokratin tidiga ledarskikt kämpar dessutom, som jag kommer att visa, en ojämn kamp mot fackföreningarnas och kooperationens rörelsesocialism och demokratism. Partiets ledning hade nämligen tidigt ambitionen att partiet ensamt enhetligt skulle leda arbetarrörelsen nationellt. De kom att förlora stort i denna fråga.²⁶

styrelsen” i Demokratiutredningens forskarvolym I *Maktindelning* SOU 1999:76, s. 257–318.

²⁴ Strandberg, U., *Debatten om den kommunala självstyrelsen 1962–1995*, Gidlunds, Hedemora 1998, s. 190.

²⁵ Olofsson, G., *Mellan klass och stat. Om arbetarrörelse, reformism och socialdemokrati*, Arkiv, Lund 1979.

²⁶ Detta är den bärande tesen i Ingrid Millbourns avhandling ovan.

Jag kommer i denna essä att framhäva hur rörelsens bas ofta har varit mer internt demokratisk än ledningarna. Jag kommer också att peka på att traditionen inom fack och Kooperation har varit mer antiauktoritär och direktdemokratisk (nerifråntänkande) än traditionen hos partiernas ledningar (uppifråntänkande). Partiernas bas, liksom fack och Kooperation, har heller inte varit så ideologiskt entydiga som partiernas ledningar. Den socialdemokratiska, och senare den kommunistiska, partiledningen betonar ständigt vikten av ideologi, och utvecklar ideologi som legitimering för sitt ledarskap.²⁷ Det intressanta med de två dominerande partiernas idéer är att de båda är statsocialistiska i den meningen att socialismens idémässiga kärna och viktigaste institutioner i samhällsutvecklingen knyts till staten. Jag tänker på socialdemokratis ”marxism” 1897 och 1920, eller dess senare ”keynesianism” från 1932 och framåt. Till och med under utbudsekonomin tid, under 1990-talet, ses det socialistiska inslaget inte i folkets självorganisering, inte heller i demokratiskt inflytande i företag och offentlig sektor, utan i *kvarvarande offentliga sociala välfärdssystem*. Stats-socialismens tradition präglar också i hög grad det kommunistiska partiets utveckling mot stalinism, 1924 och 1928, sedermera mot revisionistisk modernism, 1965, men också dess återvändande till demokratisk vänstersocialism under 1990-talet.²⁸ Båda partierna

²⁷ Samtidigt har ledningarna inte dragit för att styra, dominera eller rent av manipulera rörelsens bas, både inom socialdemokratien och inom kommunismen. Några flagranta socialdemokratiska exempel är partiledningens agerande när de backade från utlovade radikala krav vid rösträttens genomförande 1918 (vilket jag återkommer till nedan, kungamakten blev kvar, första kammaren blev kvar, kvinnornas fulla röstdeltagande försenades genom kvarvarande s.k. streck m.m.), eller vid kärnkraftsomröstningen 1980 (när man införde tre linjer för att splittra oppositionen) eller vid regeringsinnehaven under 1990-talet (när man genomförde den politik av sociala nedskärningar som de angripit de borgerliga partierna för att planera) eller vid trixandet med opinionen inför EU och inför EMU. Liknande manipulationer med fotfolket och hederligheten är legio även inom den kommunistiska traditionen.

²⁸ Att Vänsterpartiets nuvarande position kan ses som en ideologisk återgång till delar av Socialistiska vänsterpartiets position 1917–1919 kommer

utvecklas så att de allt mer kommer att vända arbetarrörelsens tradition från grundningstiden upp och ned. *Partiet* och dess problem att behålla väljarstöd och politisk makt i stat och kommun blir primärt, medan *rörelsens* basorganisation och rörelsens småfolkskultur blir sekundär. I denna partitradition avlägsnar man sig efter hand från tanken om det arbetande folkets självorganisering som självändamål. Till slut når man positionen att det räcker om folk röstar, och röstar ”rätt”.

6 Den socialistiska idérymden, en schematisk översikt

Låt oss blicka ut över den socialistiska traditionens idérymd. Jag tänker göra det genom att konstruera ett schema med två dimensioner. Den ena dimensionen består av spänningsfältet mellan å ena sidan arbetarrörelsens organisations- och verksamhetsformer, å andra sidan statliga och kommunala förvaltningars och myndigheters organisationsformer. Läger man den politiska tyngdpunkten vid arbetarrörelsens organisationer och självorganisering, där facklig kamp och Kooperation ses som självständiga framgångsvägar? Eller lägger man den politiska tyngdpunkten vid stat och kommun, där bara partiet är riktigt viktigt? Eller ser man sig blandat ligga någonstans mitt emellan? Längs denna axel får vid ena änden rörelsebaserade politiska lösningar, vid den andra änden statliga politiska lösningar och på mitten en blandning med frivilligorganisationer, statlig lagstiftning och offentliga förvaltningar i samspel.²⁹ Vi får en axel av institutionellt organisatoriska former

jag att återkomma till.

²⁹ Schemat är medvetet oprecist i termer av ”politiska lösningar” som är ungefär detsamma som ”politisk tyngdpunkt”, ”tonvikt vid” och detsamma som ”idéer om institutionellt-organisatorisk uppbyggnad av samhället”. Denna brist på precision är nödvändig eftersom jag skriver införstånde om ideologi, där själva poängen är att ideologi inte kan utformas alltför klart, då förlorar idéerna sin karaktär av ideologi. Samtidigt gör jag heller inte mer än ett *utkast* till något som skulle kunna bli ett mer preciserat analyschema, i enlighet med kraven inom min

som konstrueras från positionen av *rörelsens självorganisering enbart* till positionen *stat och kommun enbart*, och där mittenpositionen är *statlig lagstiftning och offentliga förvaltningar i samverkan med frivilliga organisationer*. Vid den ena änden av denna dimension får vi rörelsesocialism, vid den andra änden får vi statssocialism, och i mitten får vi en blandning av element från dem båda.

Den andra dimensionen består av idéer som har att göra med demokratin. För många socialister är ju socialismens idé och demokratins idé samma sak, socialism ses som demokratins förverkligande inom samhällslivets alla områden.³⁰ Men vilken sorts demokrati? Frågan har diskuterats i en sammanhängande diskurs sedan franska revolutionen 1789, genom arbetarrörelsens barndom och genombrottsår 1830–1920 och den fortsätter att diskuteras. Man möter inom socialismens idétradition en spännvidd mellan direktdemokrati och ledarvälde. Som den ena ytterligheten finner vi idén om direktdemokrati eller representativ när demokrati, inom den egna rörelsen, men också i samhället i övrigt. Som den andra ytterligheten finner vi populistiskt förankrat toppstyre, kanske förankrat genom återkommande kongressval, direkta medlemsomröstningar eller val inom den parlamentariska vägen? Vi finner också mellanpositioner av idéer om levande representativ demokratisk kultur, inom den egna rörelsen och i samhället i stort.

Mittpunkten i denna dimension, jag kallar den ”levande representativ demokrati”, är drömmen om en kultur där medlemmarna/medborgarna har levande kontakt med (eller är bekanta med) sina representanter och kan diskutera med dem i jämlik dialog. Närvaron av dialog betonas naturligtvis av direktdemokrater men också av den levande representativa demokratins föresprå-

profession som statsvetare. Men denna precisering väntar jag med. Här använder jag essäns frihet till ett prövande nytänkande, i ett *context of discovery*, mer än att ställa vetenskapliga krav på precisering och utförande i ett *context of justification*. Det kanske kommer i en framtid.

³⁰ Till skillnad från den militanta liberalkonservatismen som menar att endast staten bör vara underkastad demokratin medan näringslivet bör vara kapitalägt och utan annan demokrati än kapitalägandets röstetal på bolagsstämmor.

kare.³¹ Men därtill krävs kanske också ”pratad” dialog.³² Pratet är viktigt dels vid nominering, dels under valperioden men framför allt som den allomfattande eter i vilken demokratin rör sig. Den levande representativa demokratin förutsätter också en pluralistisk flora av alternativa positioner och grupperingar, dels inom den egna rörelsen,³³ dels inom den nationella demokratin såsom med flerpartisystem och proportionella val.³⁴

Den socialistiska idérymdens andra dimension utgörs sålunda av en axel av idéer om demokrati som byggs från den ena ytterpositionen *direktdemokrati* till den andra ytterpositionen *populistiskt förankrat toppstyre* och där mittenpositionen är *levande representativ demokrati*.

Schemat över den socialistiska vänsterns idétradition kan därmed ritas som i figur 1 nedan. Min ambition är att schemat skall kunna täcka in de flesta positioner som man kan beteckna som socialistiska under den moderna arbetarrörelsens 150-åriga historia. Schemat är alltså en bildmässig konstruktion av (delar av) den socialistiska idévärlden, dvs. det synliggör delar av den faktiska idérymden. I schemat fångas in dels vad rörelser säger sig stå för (ideologins programvärld) dels vad de faktiskt gör och har gjort

³¹ Se t.ex. översiktligt Lewin, L., *Folket och eliterna* (Stockholm 1970), kap. 1. Det jag kallar ”levande representativ demokrati” kan möjligen liknas vid det som Lewin i sitt slutkapitel kallar ”interaktiv demokrati”. I övrigt liknar Lewins indelning också till sin struktur min, se hans sid. 224–227. Måhända ingår den i min ”tysta kunskap” som statsvetare när jag tänkt över arbetarrörelsens idétradition.

³² Begreppet ”prat” framhävs som viktigt av statsvetaren Curt Räftegård, vid Karlstads universitet, i doktorsavhandlingen *Pratet som demokratiskt verktyg*, Gidlunds 1998. Med ”prat” menar Räftegård att dialogen måste utgå från individens egna erfarenheter och att dessa måste räknas som giltiga för diskussionen, men även att dialogens form måste vara ”pratad”, dvs. bestå av vardagsspråkets ordförråd och vändningar.

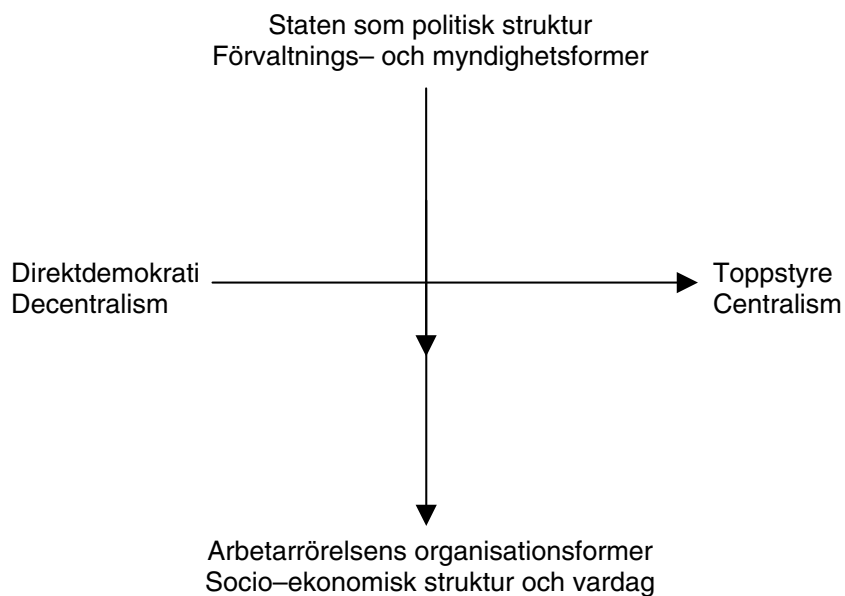
³³ Vilket som bekant inte alls har varit vanligt inom arbetarrörelsen där de dominerande partierna har velat ha monopol på politiken.

³⁴ Vilket som bekant förekommer i många länder men inte är oomstritt. USA har tvåpartisystem och enmansvalkretsar, Storbritannien tycks gradvis vara på väg att lämna det.

(ideologin i praktiken).

Schemats begränsning är att det inte tar upp fler dimensioner. Det uttrycker som synes inte graden av radikalitet, om man t.ex. är socialdemokrat eller kommunist, LO-anhängare eller syndikalist. Inte heller tar det upp synen på jämställdhet mellan könen. En annan begränsning är en viss (till delar avsiktlig) otydlighet. Den vertikala dimensionen är nämligen sammanklumpad av (minst) två dimensioner, dels statlighet gentemot rörelseförankring, men parallellt också tonvikt vid parti och politisk makt i staten gentemot den fackliga kampen och den vardagliga ”spontana” organiseringen i tillfälliga aktioner. På liknande sätt är den horisontella dimensionen sammanklumpad av (minst) två idédimensioner, dels demokratins form men dels också demokratins sammanhang och enheter, dvs. om den egna rörelsen respektive samhället skall bestå av decentraliserade eller centraliserade enheter. Dessa sammanklumpningar av idédimensioner kan tyckas skapa oklarhet, men de skapar också förenkling och överblick. Schemat fungerar helt enkelt som en karta ritad för ett speciellt syfte, att urskilja det som kartan syftar till att urskilja.

Figur 1. Den socialistiska idétraditionens idérymd. De två dimensionerna institutionellt organisatorisk form respektive demokratisk form

Kommentar: Den vertikala axeln betecknar idéer om institutionellt-organisatorisk uppbyggnad och tonvikt, främst inom rörelsen men också i samhället i övrigt. Vid den statliga polen finns tonvikten på parti och politisk väg, vid rörelsepolen finns tonvikten på fackföreningar och ekonomisk väg. Den horisontella axeln betecknar idéer om demokratins form och graden av centralisering, främst inom rörelsen men också i samhället i övrigt.

I detta schema kan man nu analysera olika socialistiska rörelser och klassificera dem längs de två dimensionerna. Därmed kommer vi att förstå den politiska innebörden hos dem. Dimensionerna är kontinuerliga, på det sättet kan man i princip fånga in alla möjliga rörelser och organisationers positioner. Men schemat är också tänkt att användas på nutiden och framtiden. Hur vill vi själva placera oss längs dimensionerna i schemat, och vilka framtidslösningar vill vi föreslå?

Det finns många problem med att analysera politiska rörelser och idéer. Ett är problemet om skillnaden mellan högtidstalens retorik respektive dagspolitikens retorik, vilken av dem skall man ta fasta på? Ett annat är problemet mellan önskedrömmar om framtiden respektive den faktiska framtiden man efter hand faktiskt bidrar till att skapa, det faktiska görandet och faktiska effekter, vilken av dessa är det som skall analyseras och klassificeras? Sådana idéanalytiska metodologiska frågor har jag inte tagit ställning till här, och behöver heller inte, eftersom jag inte på allvar skall genomföra en empirisk analys. Avsikten här är ju att *föreslå schemat som ett sätt att tänka och tolka* arbetarrörelsens idétradition. Jag är inte färdig och genomtänkt i detalj. Schemat är ett förslag, en utgångspunkt för diskussion.

I schemat ovan synliggörs inte mittpositionerna runt kryssets centrum särskilt tydligt, bildmässigt sett. Mittpositionen längs den ena axeln var ju "offentlig sektor i samverkan med frivilliga organisationer", och längs den andra axeln "levande representativ demokrati". Mittenpositionerna blir tydligare inringade och åskådliggjorda om jag stiliserar schemat till en tablå med nio preciserade positioner. De nio positionerna försöker jag illustrera genom några typiska kända politiska rörelser eller fenomen. Samtidigt är mina exempel valda så att de skall provocera till eftertanke och diskussion.

Figur 2: Tablå över nio socialistiska positioner, grundat på dimensionerna institutionell organisation respektive demokratisk form (från figur 1 ovan). Positionerna illustreras av vissa historiska program, gestalter eller rörelser. (Genom att andra viktiga dimensioner ej är med kommer rörelser av mycket olika karaktär att hamna i samma ruta.)

	Direkt demokrati, när demokrati i decentraliserad rörelse och i samhället i övrigt	Levande representativ demokrati i lagom centraliserad rörelse och i samhället i övrigt	Toppstyrd representativ demokrati i starkt centraliserad rörelse och i samhället i övrigt
Stat och offentlig förvaltning som huvudsaklig organisationsform. Parti o. pol. makt	1. Vänsterleninism, rådskommunism. Kommundelsråd. Brukarinflytande i offentlig förvaltning	2. Socialdemokratin år 1932? VPK 1967? Miljöpartiet?	3. Sv. Kommunistiska parti 1921 och senare. Socialdemokratin i medieålderns 90-tal?
Statlig lagstiftning och förvaltningar i samverkan med organisationer	4. Socialdemokratiska Vänsterpartiet 1917–1919. Tyska USPD vid samma tid.	5. Ideal? (Författarens dolda värderingar avslöjade genom den centrala platsen?)	6. Vissa progressiva regimer i utvecklingsländerna.
Rörelsens organisationer som huvudsaklig organisationsform. Fack o. kooperativ	7. LO 1898. KF 1899. Syndikalisterna 1910. "Den nya vänstern" 1960–1968.	8. Socialdemokratin år 1889 och 1897	9. Vissa väpnade befrielse rörelser under 1960-talet. LO 1941 och senare?

I det följande kommer jag att ta upp några exempel på hur spänningen mellan rörelsesocialism och statsocialism har tagit sig uttryck i den svenska arbetarrörelsens historia. Först tar jag upp motsättningen mellan politisk och ekonomisk kamp under 1880- och 1890-talen under socialdemokratins grundningstid (avsnitt 7). Sedan tar jag upp den socialdemokratiska vänstern i partiets sprängning år 1917 (avsnitt 8). Sedan tar jag upp frågan om industriell demokrati, från Ernst Wigforss runt 1920 till löntagarfonderna år 1975 (avsnitt 9). Sedan skall jag kortfattat kommentera den leninistisk–stalinistiska parenteserna i svensk vänster (avsnitt 10). Därefter skall jag sammanfatta och avsluta essän med att skissera några viktiga arenor och lösningar bortom den snäva motsättningen mellan rörelsesocialism och statsocialism (avsnitt 11 och 12).

7 Particentrum och folklig bas under socialdemokratins grundningstid. Kongresserna 1889 och 1897

Spänningen mellan rörelsesocialism och statsocialism kommer till uttryck redan under 1880-talet och 1890-talet. På denna punkt stödjer jag mig huvudsakligen på Ingrid Millbourns tidigare nämnda avhandling *Rätt till maklighet Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885–1902* (1990, kap. 8, 9 och 13).³⁵ Millbourn skildrar den politiska processen som en motsättning mellan å ena sidan talesmännen för den förment ”marxistiska” (den kallades så) idén om socialdemokrati, och å andra sidan den faktiska och spontant pågående fackliga och kooperativa organiseringen. Hjalmar Branting, Axel Danielsson, Fredrik Sterky och till att börja med August Palm försöker på olika sätt agitera och agera för att den arbetarrörelse som griper omkring sig i allt högre grad skall inordnas i ett tänkesätt och en organisationsstruktur som skall vara ”socialdemokratisk”. Den faktiskt existerande fackliga och kooperativa rörelsen slår emot dessa män med förbluffande kraft, och de tvingas in i en omständlig ”lärprocess” av nyttiga nederlag på centrala punkter (som jag snart skall återkomma till).

Tidigare socialdemokratiskt influerade skildringar av denna period har inte velat erkänna hur det inom breda lager fanns ett motstånd mot den tidiga socialdemokratiska partisynen, tanken att den politiska kampen mot staten med ett enhetligt och centraliserat parti var den huvudsakliga vägen. Tidigare skildringar har inte velat se hur utbredd tanken var om den ekonomiska och fackliga kampen som en självständig väg till framgång och befrielse, och att detta var en stridsfråga av rang under partibildningens kongress

³⁵ Ingrid Millbourn är på många sätt sinnebilden av en lysande politisk historiker och politisk analytiker. Det man främst slås av är hennes eminenta förmåga till politisk inlevelse och historisk förståelse. Men hon har också satt sig in i ett ofantligt material som hon lyckas strukturera på ett nydanande, och inom svensk arbetarrörelseforskning, närmast revolutionerande sätt. På de punkter där man inte håller med henne inspireras man att gå djupare in i materialet och göra egna analyser. Mer kan man inte önska sig!

1889 och under det första partiprogrammets kongress 1897. Kommunistiskt influerade skildringar från senare tid tonar också ned den självständiga fackliga vägen som en existerande strategi och erfarenhet under denna tid, eftersom man också har samma förment "marxistiska" partisyn och statsorienterade syn på den ekonomiska kampens underlägsenhet.³⁶

Redan år 1886 hade det hållits en skandinavisk arbetarkongress i Göteborg där man antagit ett "socialistisk program", ytterligare en hölls år 1888 i Köpenhamn, med anslutning till samma program, vilket i stort sett upprepades år 1890 i Kristiania och 1892 i Malmö. Danielsson och Branting deltog efter förmåga och tid i dessa kongresser, eller följde dem uppmärksamt i sina tidningar. "Det socialistiska programmet" framhöll att de fackliga organisationerna skulle hantera *både* politiska och ekonomiska frågor. Att ett särskilt parti skulle ha monopol på den politiska kampen var en främmande tanke för dessa kongresser. Strejk och skiljedomstol skulle användas i arbetslivet. Självhjälp i arbetslöshetskassor och sjukassor skulle organiseras av fackföreningarna. Man skulle agitera för lagstadgad 8-timmarsdag och allmän rösträtt. Organisatoriskt började man bygga upp en facklig rörelse där fackföreningarna lokalt på en ort skulle organisera sig i lokala centralkommitéer, nationellt skulle bildas fackförbund, och förbunden skulle samordnas i en nationell överledning. Detta blev i huvuddrag också organisationsformen när LO bildades tio år senare, dvs. 1899.

Men runt 1886 och 1888, liksom senare under 1890-talet, var detta en oroande tanke för Branting och Danielsson. Man ville inte ha en konkurrerande självständig, nationellt samordnad organisation. Den principiella Danielsson verkade vara mer oroad över den

³⁶ Tanken på partiet som överlägsen kampform, och den ekonomiska kampen som underlägsen, är verkligen en dogm inom denna förment "marxistiska" tradition. Omfattande strider bedrevs av socialdemokratiska ideologer mot "ekonomism", "trade unionism", "den engelska vägen", "småborgerlig anarkism", "produktionsföreningarnas perspektivlöshet" (dvs. kooperativa butiker och företag). Nej, ett sammansvetsat enhetligt parti skulle det vara, med ideologisk skolning och vetenskaplig grund, med inriktning mot stat och statlig makt. Detta partiperspektiv och statsperspektiv har också styrt många forskares problembild och forskningsfrågor.

fackliga kampens självständighet än den mer pragmatiskt tänkande och taktiskt uppfinningsrike Branting. Vid en sydsvensk facklig kongress i Malmö år 1888 skrev Danielsson ett program som avvek från de tidigare fackliga kongresserna genom att inte nämna idén om en särskild facklig nationell organisation. Han drev samtidigt i tidningen Arbetet en bojkott mot den andra skandinaviska fackliga kongressen 1888. Men han drev som vi kommer att se en förlorande linje.

Ett tydligt exempel är det socialdemokratiska partiets konstituerande kongress år 1889. Under flera år hade gruppen runt tidningen Social-Demokraten i Stockholm, med Branting som redaktör, och tidningen Arbetet i Malmö, med Danielsson som redaktör, bildat ett socialdemokratiskt agitationscentrum. Man pläderade för att hela arbetarrörelsen måste organiseras som ett enhetligt socialdemokratiskt parti utifrån ett genomtänkt program på socialdemokratisk grund. Den politiska kampen av partiet inom och emot staten sågs som den främsta kampformen. Den socialdemokratiska ideologin skulle ”uppfostra och leda” arbetarklassen. Den ekonomiska kampen sågs som ett förstadium, fackföreningarnas ekonomiska kamp var ett lägre stadium av medvetenhet, som med rätt upplysning skulle leda till insikt om att med partiet ”erövra den politiska makten”. Vidare agiterade man för en stark partiorganisation med en stående partistyrelse och en stark ordförande.

Femtio ombud samlades i Stockholm i april 1889 för att grunda Sveriges Socialdemokratiska arbetarparti (SAP). De representerade 73 olika fackföreningar och något fåtal socialdemokratiska föreningar och arbetarklubbar. 47 av ombuden var arbetare, tre var redaktörer. Kongressombuden, som representerade två decennier av ekonomisk kamp och organisatoriska erfarenheter, accepterade inte tanken på ett centralistiskt parti och vägrade välja partistyrelse. De avvisade också ett förslag om partidisciplin, att partistyrelsen skulle ha rätt att offentligt kritisera personer eller föreningar inom partiet med avvikande uppfattningar. De ansåg det tillräckligt att vissa förtroendemän mellan kongresserna genomförde de uppdrag som kongressen bestämde. Förtroendemännen skulle alltså inte ha någon makt och inte utöva någon ledning. Det skulle kongressen enbart göra.

För kongressens majoritet skulle partiet vara ett löst sammanhållet organ för offentlig agitation, en sorts överbyggnad på den egentliga fackliga kampen och fackliga strategin för att genomföra demokratiska rättigheter. Partiet skulle inte ha monopol på den politiska kampen, skild från t.ex. den ekonomiska. Alla slags frågor, politiska, ekonomiska och sociala ansåg de tillhöra fackföreningarnas uppgifter. Inte heller valde kongressen någon partiordförande. Och, vad som kanske är mer anmärkningsvärt, det antogs inget partiprogram. Varken Branting eller Danielsson, som kanske stod närmast till att göra det, hade författat något sådant.

Programfrågan under SAP:s konstituerande kongress 1889 är märklig eftersom man inte antog något partiprogram. Millbourns tolkning är dock att både Branting och Danielsson var alltför väl medvetna om den stora meningsskiljaktigheten mellan majoriteten av ombuden och dem själva. De var medvetna om att majoriteten av kongressombuden inte alls stödde tanken på den politiska kampens överordnade ställning under ledning av ett centraliserat och starkt parti. De programmatiska principer som kongressombuden kunde tänkas ha med sig i bakhuvudet var i så fall snarast ”det socialistiska programmet” som antagits vid 1886 års skandinaviska fackliga kongress och som upprepats 1888, eller olika gamla lokala varianter av det internationellt erkända Gothaprogrammet från 1875, och där framhövdes ju både fackföreningar och kooperativa produktionsföreningar.

Ett ytterligare uttryck för meningsskiljaktigheten om partiets roll, förankring och organisatoriska ramar var striden på kongressen 1889 om partipressen. Branting och Danielsson hade oroat sig för den nya trenden att allt fler tidningar började startas lokalt av olika fackföreningar. Deras åsikt var i stället att endast partiet skulle få starta tidningar och att endast den tänkta partistyrelsen skulle få tillsätta redaktörer. På det sättet skulle en enhetlig partipress skapas i upplysande och ledande syfte. Kongressombuden gick med sin fackliga bakgrund emot denna starka toppstyrning, men gick med på en sorts anmälningsplikt till kongress och förtroendemän när någon förening ville starta en tidning.

Under 1890-talet fortsatte frågan om ett partiprogram att vara en het potatis. Branting och Danielsson lovade gång på gång att

skriva ett. De lyckades förhålla frågan i nästan tio år. Till slut hade de lovat att presentera ett utkast senast tre månader före partikongressen 1897. Utkastet kom, men kom fram under kupppartade former. Dels presenterades det helt nära kongressens öppnande så att ingen debatt före kongressen hann äga rum, dels publicerades det i borgarpressens Dagens Nyheter, så att det blev nästan omöjligt att ifrågasätta programförslaget utan att framstå som förrädare inför den politiska fienden. Här skall jag inte göra någon närmare analys av programmets innehåll. Det är ganska självständigt som svensk produkt, och återspeglar mycket av den linje som Danielsson och Branting drivit, tillsammans med en del lärdomar, bland annat likställs den ekonomiska och den politiska kampen.

Att programmet var omstritt framgår dels av dess kupppartade presentation, dels av att det under kongressen förekom två omröstningar om det, som säger en del om stämningarna. Vid den första röstade en knapp femtedel av ombuden (16 av 85) för disciplinstraff för Axel Danielsson för publiceringen i DN. Vid en innehållslig stridsfråga om strategin angreps programmet av den oppositionelle August Palm, och på en symbolisk punkt vann oppositionen med en rösts övervikt (43 mot 42). Det tycks som kongressen, trots att den antog programmet som socialdemokratins första riktigt egna program, inte alls var enig med programmets upphovsmän. Åtminstone fanns det en tydlig gruppering som hade avvikande åsikter. Men kongresser är kongresser och har sin egen logik. Att uppvisa enighet kan kännas viktigare än att grundligt diskutera igenom även viktiga åsiktsskiljande sakfrågor.³⁷ Kongressen gav Branting och Danielsson i uppdrag att skriva en förklarande kommentar till programmet. Den skulle vara färdig inom tre månader. Den blev aldrig skriven.

Orsaken kan vara, det är åtminstone Millbourns tolkning, att LO:s bildande 1898, stod för dörren, och att det var en ytterligt känslig fråga programmässigt och principiellt. Den socialdemokratiska partistrategin led sedan dubbelt nederlag när LO först bildades som självständig organisation 1898, och sedan på sin andra kongress år 1900 avskaffade det krav på obligatoriskt medlemskap

³⁷ Millbourn s. 345 –351.

som partifolket hade fått igenom under den första kongressen. Inte förrän 1902, efter Danielssons död, skrev Branting en kort och återhållsam förklaring till programmet.

På ett dramatiskt sätt ställdes under 1890-talet den fackliga arbetarrörelsens erfarenheter och föreställningsvärld, en direkt-demokratisk rörelsesocialism, gentemot de socialdemokratiska talesmännens idéer om ett politiskt parti med stark ledning, syftande till den politiska makten i staten. Millbourns tolkning av perioden 1885–1902 får stöd av den fortsatta historieskrivningen, som den skisseras i t.ex. Torsten Svenssons avhandling *Socialdemokratins dominans* (1994, kap. 2). Under de närmaste tre decennierna, med en tydlig markering i 1938 års Saltsjöbadsavtal, hävdar LO gång på gång sin principiella självständighet, att hålla partiet och staten borta från den fackliga kampen. Samtidigt ser sig LO som en brett verkande kraft i samhället med såväl ekonomiska och politiska som sociala och kulturella ambitioner.

8 Socialdemokratins vänster. Kongresserna mellan 1911 och 1917

Under 1900-talets första decennium skärptes motsättningarna mellan höger och vänster inom arbetarrörelsen, mellan anarkism och socialdemokrati inom partiet och mellan syndikalism och reformism inom LO. År 1908 uteslöts de anarkistiska ”ungsocialisterna” med Henrik (”Hinke”) Bergegren i spetsen från det socialdemokratiska partiet. År 1910 bildade syndikalisterna SAC och utträdde ur LO. Här kommer jag fortsättningsvis (tyvärr) inte att beröra de fackliga diskussionerna och den fackliga oppositionen och organisationsutvecklingen inom LO. Det beror inte på att den är oväsentlig, tvärtom, det är främst en fråga om utrymme.

Händelserna runt storstrejken 1909, den s.k. enhetskommittén 1928, LO:s stadgeändringar och centralisering 1941 och den radikala oppositionen inom Metall, främst under 1940-talets mitt, och senare tidens ”facklig opposition”, exempelvis, vore värda att lyftas fram och analyseras i detta sammanhang. Här skall jag i stället ta upp några punkter där rörelsesocialism och statsocialism kon-

fronteras inom det socialdemokratiska partiet. Förutom tidigare nämnda arbeten, särskilt Werner Schmidts avhandling *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum* (1996), har jag i detta avsnitt också haft stor hjälp av Kent Lindkvists avhandling *Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917–1972* (1982).

Ett nytt ungdomsförbund bildades år 1908. Redan från början uppträdde detta självständigt som kritiker av partiets ledning och huvudlinje. Det är en tradition som det socialdemokratiska ungdomsförbundet allt sedan dess har fortsatt, oftast med rörelsesocialistisk tendens och under senare tid i termer av "självförvaltning" och "egenmakt". I ungdomsförbundets tidning *Stormklockan* drev redaktören Zeth ("Zäta") Höglund en kritisk linje som accelererade fram emot den kongress år 1917 då han själv och partiets vänster kom att utträda ur partiet. *Stormklockans* kritik, och därmed också hela vänstergrupperingen, handlade om två huvudsakliga ting: dels partiets inre demokrati och organisation, dels innehållet i partiets politik. Kritiken kan sammanfattas i följande punkter. Valordningen till kongresserna kritiserades, anställda funktionärer inom partiet, menade vänstern, borde inte få vara valbara, de borde endast få närvara med yttranderätt men inte rösträtt. (Vi känner ju den senare utvecklingen, att anställda partiombudsmän i dag utgör ett stabilt röstunderlag på kongresserna för partiets ledning.) Vidare ansågs partistyrelsen ha en för självständig ställning genom att kunna kontrollera kongressval och press. Pressen blev på så sätt partistyrelsens redskap och inte kongressens eller rörelsens. En annan kritikpunkt var Hjalmar Brantings inflytande och roll. Höglund talade om Brantings "monarkism" inom partiet. Därtill kritiserades också riksdagsgruppen och dess ställning som en "stat i staten". Riksdagsgruppen vägrade under denna tid att lämna ut sina protokoll till partikongressen som fick nöja sig med en verksamhetsberättelse. Detta bekräftades även på kongressen 1914. För vänstern var detta ohållbart. En riksdagsgrupp som nominerades av partiet och gick till val på partiets program skulle naturligtvis vara politiskt ansvarig inför partiet. De ansåg inte partiets ledning, och majoriteten inom riksdagsgruppen. De menade i stället att riksdagsmännen, i enlighet med vallagen, var politiskt ansvariga endast

inför väljarna. Motsättningen mellan rörelsesocialismens ideologi, och en ideologi som utgår från stat och parlamentarisk väg blev här uppenbar. (Än i dag är ju detta en stridsfråga i diskussionen om vad som är ett demokratiskt parti. Sedan 1972 lämnar riksdagsgruppen ut även sina protokoll till partiet.)

När det gällde kritiken rörande partiets linje kommer den delvis att framgå nedan, men det är klart att krigsfrågan och antimilitarismen var en huvudsak, frågan om massaktioner och ensidig riksdagsstrategi en annan. Händelseutvecklingen inför det socialdemokratiska partiets splittring är spännande och politiskt rik. Här skall jag nämna några punkter.

Efter kritiken på 1911 års kongress, då vänstern tydligt formade sig, bildades år 1912 i Stockholm en socialdemokratisk vänsterförening. I dess styrelse ingick så tunga namn som Richard Sandler (senare socialdemokratisk minister), Carl Lindhagen (senare Stockholms borgmästare), Fredrik Ström, och Ivan Vennerström. Partistyrelsen reagerade starkt mot att man inom partiet började med splittrande särorganisationer. (Det är ju en ståndpunkt som står sig än i dag inom socialdemokratien, och som ställer frågan på sin spets vad ett interndemokratiskt politiskt parti kan tänkas vara. Och då menar jag inte att man självklart kan acceptera organiserade fraktioner inom ett parti.) En höjdpunkt i partistyrelsens agerande var den så kallade "munkorgsstadgan" som förbjöd vänsterns kandidater i riksdagen att uttala sig mot riksdagsgruppens majoritet. För den antiauktoritära och direktdemokratiska vänstern inom partiet var ju detta en skicksediger handling. Man såg den som en bekräftelse på hur strategin att ensidigt betona riksdagsarbetet med tvingande logik förstärkte toppstyrningen av partiet. Detta stärkte också vänsterns övertygelse att rörelsen själv, massorna i egna aktioner, måste ses som den främsta vägen framåt.

En taktik som vänstern hade var att låta sina anhängare i riksdagsgruppen motionera om genomförandet av olika punkter i partiprogrammet. Berömd är Carl Lindhagens republikmotion som satte Branting och riksdagsgruppen i en brydsam situation och som direkt föranledde den ovan nämnda munkorgsstadgan.

Den socialdemokratiska vänstern tog starkt ställning mot na-

tionalismen och militarismen när första världskriget bröt ut. Till-
sammans med likasinnade över hela Europa såg man en konsekvent
pacifism och internationalism som det enda rimliga svaret på
”borgarklassens krig”. Man kunde också stödja sig på Andra inter-
nationalens (de socialdemokratiska partiernas internationella orga-
nisation) återkommande ställningstaganden mot ett kommande
krig. Höglund och Ström var författare till en berömd pamflett
som gick ut i massupplaga under namnet *Det befästa fattighuset* år
1915. Under krigets gång blev vänstern allt mer missnöjd med par-
tiets huvudlinje och sammankallade en antimilitaristisk kongress,
mot partistyrelsens vilja, år 1916. Man diskuterade vad arbetar-
klassen borde göra om en verklig krigsfara stod för dörren. För
sina yttranden i den diskussionen häktades Zeth Höglund inom
några dagar och fick ett års fängelse.

Några månader senare, i april 1916, bildade vänstern en egen
tidning, *Politiken*, senare *Folkets Dagblad Politiken*, med Ture
Nerman som redaktör. Partistyrelsen började få nog och krävde att
vänstern skulle upphöra med alla sina säraktiviteter. Med rösterna
136 mot 42 på kongressen i februari 1917 stödde partiets majoritet
sin partistyrelse. Vänstern samlade alltså nästan en fjärdedel av
partiets kongress, och då skall vi veta att partistyrelsen (liksom
vänstern) gjort sitt yttersta för att påverka nomineringen till denna
viktiga kongress. Den förlorande oppositionen sammankallade
omedelbart till en egen kongress för att bilda ett eget politiskt
parti. Sammankallarna av denna kongress uteslöts snabbt ur
moderpartiet.

Stämningen bland folket var betryckt över dyrtid och svältlöner
under Hjalmar Hammarskjölds expeditionsminister, i vänster-
propagandan kallad ”Hungerskjöld”. I april började en demon-
strationsvåg i Västervik som följdes av hungermarscher över hela
landet. Soldater och matrosor vandrade på sina håll i samlad tropp,
trotsande befälens order, till socialistiska agitationsmöten. Perio-
den 16–30 april var förmodligen något av det närmaste man i
Sverige kommit i termer av en ”revolutionär situation”. Till och
med långt in i vanligtvis reformistiska arbetarled var stämningen
sjudande. Erik Palmstierna, senare minister och Brantings förtrog-
ne, skriver i sin dagbok:

27.4 Landsorganisationens representantförsamling är nu samlad. Aldrig hade jag tänkt mig en så allvarlig och hotfylld stämning hos dessa besinningsfulla gamla män... Hörde v. Sydow (civilministern i Hammarskjölds regering) yttra till Petersson, f. justitieministern: 'Vi kunna inte lita på trupperna, det är det svåra i denna situation...?'

Den 13–16 maj samlades vänstern till kongress och bildade *Sveriges socialdemokratiska vänsterparti* (SSV). För att understyrka sina avsikter och inriktning införde man i programmet, som i övrigt inte avvek från socialdemokratins program från 1911, ett särskilt avsnitt under rubriken "Demokratiska grundlagar". Där fastslogs principerna för en demokratisk rörelse och ett demokratiskt parti.

Det har i eftervärldens ljus ofta anförts, främst från kommunistiskt håll, men inte alls särskilt energiskt motsagt av socialdemokratin, att vänsterutbrytningen hade sin bakgrund i Lenin, oktoberrevolutionen och bolsjevikernas strävanden. Så var inte fallet. Vänsterns ståndpunkter hade varit klara sedan 1912, de var ytterst pacifistiska och direktdemokratiska, alltså *i direkt motsättning till leninismen* som hävdade våldet som väg och det centraliserade partiet. Samma omdöme kan fällas om den mot kriget riktade Zimmerwald-internationalen, där bolsjevikerna i den pacifistiska miljön framstod som en bisarr våldsdyrkande sekt. Den av mensjevikerna (den reformistiska socialdemokratin i Ryssland) dominerade februarirevolutionen upplevdes däremot som en stark inspiration för vänstern under dessa månader. Den tongivande tyska socialdemokratin splittras, liksom den svenska i april–maj, och dess vänster bildar Tysklands Oavhängiga Socialdemokratiska Parti (USPD).

USPD var liksom det svenska SSV inte utan namnkunniga socialdemokratiska gestalter. Bl.a. ingick Eduard Bernstein, den gamle kritikern av Karl Kautsky och den tyska socialdemokratins gamla statssocialistiska program. Bernstein hade ju i sin berömda bok *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter* (1899), betonat både Kooperation och fackföreningar som viktiga och självständiga vägar. Bernstins perspektiv är inte systemomvandling genom att inneha den politiska makten, utan samhällsför-

ändring som en gradvis process av evolution, där även andra vägar än den politiska makten enbart omdanar samhället.

I april och maj 1917 stod det svenska SSV och det tyska USPD för nästan identiska, pacifistiska och direktdemokratiska program. Det är först när första världskriget är slut, och västmakternas stöd till den vita sidan i ryska inbördeskriget inleds, som denna demokratiska vänster kommer att splittras på solidariteten med de ryska revolutionärerna. År 1921 bildas då *Sveriges Kommunistiska parti*. De kvarvarande gamla vänstersocialisterna, inklusive Höglund, återvänder efter hand till moderpartiet. (Nedan i avsnitt 10 skall jag kortfattat kommentera den kommunistiska, dvs. leninistiska–stalinistiska, traditionen som en historisk parentes, som uppstår och försvinner med Sovjetunionen.)

9 Den industriella demokratin. Ernst Wigforss, Metallarbetareförbundet och Löntagarfonderna

Stämningen för direktdemokrati och andra strategier än den parlamentariska vägen var emellertid stark inte bara i Tyskland och Sverige. I Storbritannien fanns en antistatlig rörelse, som anvisade en ekonomisk väg till samhällelig omvandling, utan att ta vägen över stat och parti. Strömningen kallades gillesocialism och hade stöd av sådana gestalter som G.D.H. Cole, Bertrand Russel (filosofen) och Harold Laski (rättsvetare och statsvetare). En person inom den svenska socialdemokratin som intresserade sig för gillesocialismen, och som var på väg in i partiets ledande krets, var Ernst Wigforss. Wigforss är nog utan motstycke den svenska arbetarrörelsens främste intellektuella gestalt, en analytiker och ifrågasättare, som dock saknade självklar politisk genialitet och ledarförmåga som t.ex. Branting.

Wigforss förhållande till vänstersocialisterna var kluvet, vilket han förmodligen delade med många partiaktiva vid denna tid. Idémässigt tycks han ha varit vänstersocialist, organisatoriskt höll han sig till det partiets majoritet. Under hela 1918 ökade stödet för vänstersocialismen runt om i landet och långt in i socialdemokra-

tins inre cirklar. Ett par av Wigforss' gamla studentkamrater från Lund hade anslutit sig dit. Under några tumultartade dagar i mitten av november 1918, det var revolutionsstämningar i hela norra Europa, hade de folkliga kraven på republik och demokratisk reformering av hela riksdagen växt till en folkstorm. Branting var hårt pressad och hans gamla samverkan med liberalerna hotad. Kravet på republik och en "total uppgörelse med hela det borgerliga samhället" fanns ända inne i riksdagsgruppens förtroenderåd. Det hela mynnade ut i en parlamentarisk kompromiss som togs i riksdagen den 17 december 1918.

Branting hade backat från vänsterns och stora delar av partiets krav på fullständig reformering av rösträttsreglerna och första kammarens avskaffande, i stället fick han igenom huvudsakligen allmän rösträtt till andra kammaren. Högern backade från sitt motstånd mot kvinnlig rösträtt men fick i stället behålla första kammaren med en höjning av åldersstrecket för valbarhet och rösträtt (nu 27 år) och med bibehållna inkomst- och egendomsstreck tillika med en höjning av rösträttsåldern i kommunala val tillika med en del kvarvarande andra "rösträttsstreck" även till riksdagens andra kammare. Hovet backade från sina krav att kungen skulle stå kvar som regeringsbildare och praktisk statschef och fick i stället behålla monarkin, om än i ceremoniell gestalt. (Maktdelningsprincipen mellan kungamakt och riksdag övergavs definitivt till förmån för den parlamentariska principen.)

Under denna period i december 1918 kan vi i ett brev från Ernst Wigforss (senare legendarisk finansminister) till vännen Östen Undén (senare legendarisk utrikesminister) få del av stämningssläget inom socialdemokratien, men också få ta del av Wigforss' rörelsesocialistiska inställning till demokratin:

Jag kan inte annat än bekänna, att det är synnerligen begripligt om massor av arbetare uppfattar hela partiledningens taktik som medvetet bedrägeri. I den första revolutionära situationen skulle de aldrig ha vågat antyda en lösning som den närvarande. De vågade inte en gång stanna vid regeringens minimum utan låtsades på allvar diskutera republik och enkammersystem. Men resten – den absoluta uppgörelsen med hela den gamla 'streckbråten' – den fattades såsom självklar. (Wigforss menar åldersstrecken och inkomst-

strecken till första kammaren samt fattigvårdsstrecket, konkursstrecket och straffstrecket till andra kammaren, MD.) Och så fick man massorna nätt och jämt lugna. Och under hela kampanjen vågade ingen socialdemokratisk talare viska om att detta minimum kunde prutas på...Men jag erkänner att i detta ögonblick ingenting annat finnes att göra än att acceptera. Arbetarklassens vilja är i förväg knäckt genom ledarnas nederlag...att en beslutsam och radikal ledning skulle ha kunnat driva igenom regeringens minimum och mer till, är jag lika övertygad om som någonsin. Men en stor strejk, dvs. massorna på gatorna som en vakt omkring en socialdemokratisk – eller liberal-socialdemokratisk – regering, som sätter första kammaren ur funktion, den skulle ha segrat i samma ögonblick som den blev beslutad.³⁸

Jag vill inte här ta ställning till om Ernst Wigforss´ bedömning av de politiska maktförhållandena var rimlig. Jag skall heller inte ta ställning till om Brantings stora kompromissuppgörelse var ett steg tillbaka eller ett steg framåt i den aktuella situationen, eller positiv eller negativ på lång sikt för den svenska demokratin. Jag vill visa hur demokratiska rörelsesocialistiska strömningar var vitt utspridda inom socialdemokratin, och att många tydligt artikulerade en annan syn på demokratins fundament än den snävt parti- och riksdagsbaserade. Men jag vill också visa på demokratiseringsprocessens komplexitet och beroende av massförankring och massaktioner, särskilt i en situation när den allmänna rösträtten ännu inte är genomförd. (Vi kan ju jämföra med den mer näralliggande demokratiseringsprocessen i Östeuropa och dess beroende av just massrörelse och massaktioner utanför riksdagsmurarna.)

Ernst Wigforss´ politiska tänkande är särskilt intressant i spänningsfältet mellan rörelse och stat, vilket framgår i statsvetaren Gunnar Hanssons grundliga avhandling *Dogm eller arbetshypotes? Den unge Wigforss och det socialistiska samhällsprojektet* (1997, kap. X och XI). Ernst Wigforss och Östen Undén var under våren 1919 bekymrade över partiets sorgliga oklarhet vad det skulle ha regeringsmakten till. Det var som om partiet endast var intresserat av

³⁸ Wigforss, *Minnen, II, 1914–1932*, s. 96.

att finnas kvar i regeringsställning tillsammans med liberalerna, men inte av frågan vilken politik som skulle föras. I mars 1919 hade Östen Undén bett Wigforss skriva ett programförslag om vilken politik som borde föras, ett förslag till program för fortsatt regeringssamverkan som skulle kunna läggas till grund för det kommande riksdagsvalet. Wigforss' program blev utformat som ett förslag till handlingsprogram och politisk strategi, och var påtagligt rörelsesocialistiskt präglad. Det antogs som förslag inom Göteborgs socialdemokratiska arbetarekommun, och kallades efter det för "Göteborgsprogrammet". Med detta program som bakgrund skrev Östen Undén i april en debattartikel i *Social-Demokraten* med titeln "Vänstersamverkan". Den innebar ett ifrågasättande av den dittillsvarande synen på regeringssamverkan med liberalerna. Östen Undén, som var statsråd i Edéns liberal-socialdemokratiska samlingsregering, ville tydligen iscensätta en politisk provokation och sätta igång en politisk process. Man kan lugnt säga att han lyckades.

Undéns artikel slog ner som en smärre bomb bland regeringspartierna, särskilt bland socialdemokraterna. Genom att lyfta fram dolda motsättningar hade han verkligen trampat på ömma tår. Det blev en livlig debatt mellan de två regeringspartierna och mellan statsråden. Socialdemokratins partistyrelse måste handla. Till sitt årsmöte i maj 1919 kallade partistyrelsen de socialdemokratiska statsråden och riksdagsgruppens förtroenderåd. Villkoren för fortsatt regeringssamverkan ställdes på dagordningen i en diskussion om riktlinjerna för ett nytt partiprogram, det som man skulle lägga fram för partikongressen 1920. Den tidigare nedtonade frågan om ekonomins omvandling lyfts nu fram till öppen diskussion. Vad hade egentligen partiet menat i alla år med sitt tal om "socialisering", "i samhällets ägo överföras..." och liknande fraser. För första gången på länge var partiet tvunget att på allvar och i ett sammanhang diskutera den socialistiska samhällsomvandlingen.

Under diskussionen utkristalliserades tre politiska linjer, vilket framgår av framställningen hos Gunnar Hansson.³⁹ Den första linjen framfördes av de som över huvud taget inte tyckte att partiets

³⁹ Hansson a.a. s. 221–239.

program skulle vara socialistiskt. Bernhard Eriksson var enligt protokollet "mycket betänksam mot socialiseringsåtgärder" eftersom "statsdriften inte är lika ekonomiskt fördelaktig som privatdriften" på grund av byråkratin i staten. Och F.V. Thorsson varnade för att många väljare som stödde socialdemokratin kunde skrämmas bort om man talade för mycket om socialisering. Mot denna linje framhöll Branting att man inte skulle inbilla sig "att vi kommer ifrån socialiseringsfrågan och frågan om arbetarkontroll". Partiets fotfolk och arbetarna i övrigt skulle komma att ställa krav. Men i det läget, menar Branting, och nu blir det typiskt det politiska geniet Branting, måste man möta dessa strömningar men länka in arbetarnas tänkande på rätta vägar och "söka ge arbetarna förståelse för produktionens egna krav".

Den andra linjen var mer optimistiskt statssocialistisk (och ortodoxt "marxistiskt" socialdemokratisk) och uttrycktes tydligast av partisekreteraren Gustav Möller. Han menade att partiet inte skulle visa någon tvekan i valprogrammet utan klart och tydligt tala om att man ville "förverkliga en socialistisk ordning". Vad Möller menade med detta "förverkligande" kan man finna tydligare i andra skrifter från denna tid. Möller argumenterar för en "politisk" väg till ekonomisk omvandling genom regeringsinnehav och lagstiftning. Det gäller att erövra den politiska makten "som möjliggör en socialisering". Denna väg kallar Gustav Möller för "socialdemokratins metod", och ser vi bakåt i denna framställning och begrundar Ingrid Millbourns tolkning av strategidiskussionen under 1890-talet så tycks Möller ha helt och hållet rätt om det partimässigt "socialdemokratiska" i denna "metod". Den statssocialistiska vägen framkommer även i det programförslag som sedan kom att utarbetas inför 1920 års kongress, med Gustav Möller, Per Albin Hansson och Rickard Sandler som tongivande författare.

Den tredje linjen, som mer öppnar för en ekonomisk väg, eller som åtminstone drar in den fackliga rörelsen och den kooperativa i diskussionen, tar sin utgångspunkt i Brantings konstaterande att "vi icke äro fullt klara inom oss själva på viktiga punkter". Tidningsredaktören Harald Åkerberg hade attackerat Möller och framhöll att det fanns delade meningar inom partiet och bland arbetarna "om det bör vara statsdrift eller kooperativ drift". Bran-

ting försökte mildra konflikten genom att kompromissande hävda att man inte skulle sätta ”kooperation och statsdrift mot varandra”. (Vi skall då komma ihåg att Branting redan mot slutet av 1890-talet var den som hade kompromissat om fack och Kooperation som viktiga länkar i strategin framåt.) Och flera talare stödde tanken på en ekonomisk väg. Axel Dahlström, ordföranden i Göteborgs arbetarekommun, argumenterade för Wigforss’ Göteborgsprogram och att man måste betona ”frågan om kontroll inom produktionen”. Liknande tankar var också Östen Undén inne på. Rickard Sandler bemötte den ekonomiska vägens argument med orden ”att man mindre borde eftersträva arbetarnas deltagande i styrelserna än en fullt offentlig kontroll”.

I debatten mot den ekonomiska vägen hävdar alltså de stats-socialistiska anhängarna att ”full offentlig kontroll”, dvs. statligt ägande, är att föredra framför ”arbetarnas deltagande i styrelserna”. Detta programmatiska ställningstagande kom sedan att prägla socialdemokratiens program och huvudlinje från 1920 och framåt. Det präglar dock ej Landsorganisationen som vi snart kommer att påminnas om.

Under åren 1919 och 1920 bedriver Ernst Wigforss studier och skriftställning i fråga om ”industriell demokrati”. Drivkraften för Wigforss är att försöka finna ett trovärdigt alternativ till sovjetkommunismens diktatur och vänstersocialisternas utveckling mot bolsjevism. Wigforss försöker forma ett alternativ som är rörelse-socialistiskt och direktdemokratiskt, som är graduellt och fredligt, och som huvudsakligen går fram längs en facklig och ekonomisk väg som redan från början engagerar den stora massan av organiserade arbetare på basplanet. Under 1920 års valrörelse kommer broschyren *Industriell demokrati*, som tillsammans med Göteborgsprogrammet och en del andra småskrifter inom socialdemokratin utgör ett elaborerat alternativ till den dominerande stats-socialismen. Dessa skrifter är tillräckliga för att placera Wigforss som den som inom den principiella idédebatten internationellt och nationellt står för en ”facklig väg” med rörelsesocialistisk förankring. Wigforss strävanden och intressen uppmärksammas av Branting, som länkar in riksdagsmannen Wigforss i den utredning som kom att tillsättas om just ekonomisk demokrati (SOU 1923:29).

Vad som hände med utredningen om industriell demokrati, och vad som hände med de andra två tunga utredningarna, om socialisering respektive trustkontroll, är en annan historia. Det är också en annan historia hur rörelsesocialismens och statsocialismens kamp i Wigforss' politiska hjärta leder honom till att bli en genialisk och legendarisk statsinterventionistisk finansminister under viktiga decennier av Sveriges politiska liv. Han hinner till och med skällas ut av högern som planhushållningens ideolog. Jag skall avbryta framställningen med historiska exempel här, för att sammanfatta och knyta ihop trådarna. Jag skall bara nu förutskicka att jag i sammanfattningen nedan kommer att beröra två viktiga senare historiska exempel. Det är socialpolitikens framväxt och utveckling till "välfärdsstat" under 1950- och 1960-talen, samt landsorganisationens framtagande av förslaget om löntagarfonder år 1975. Dessa två exempel återspeglar på ett tydligt sätt en typisk statssocialistisk väg av institutionellt-organisatoriska arrangemang, respektive en rörelsesocialistisk väg som tar sin utgångspunkt i ekonomins organisering och den fackliga rörelsen. Jag skall dock närmast säga några ord om vad jag kallar "den kommunistiska parenteserna" och om den vänstersocialistiska demokratismen som den kommunistiska traditionens (förträngda) själ.

10 Den kommunistiska parenteserna i svensk vänster. 1921–1967, 1972–1990

I den kommunistiska historieskrivningen framställs Zimmerwald-rörelsen och det socialdemokratiska vänsterpartiet 1917 som direkta förstadier till en fullgången kommunism med leninistisk framtoning år 1921, och sedan bekräftad i de två partisprängningarna 1924 och 1929. Sprängningen 1929 var särskilt dramatisk, som en direkt konflikt mellan det svenska partiet och Komintern, där Komintern helt sonika suspenderade majoriteten från sina funktioner i partiledningen, och partiledningens majoritet (Kilbom) uteslöt minoriteten (Sillén och Linderot). Kilbom och hans anhängare låter sedan partiet byta namn till *Socialistiska partiet*, och vi får ett parti "mellan två internationaler" som Bernt Kennerström

fyndigt kallar sin nydanande studie över Socialistiska partiet mellan 1929–37.⁴⁰ Socialistiska partiet kom att stå mellan socialdemokrati och kommunism i positioner som delvis, men bara delvis, liknar det gamla SSV. Den kommunistiska partiretoriken i den Komintern-trogna falangen inom SKP är sedan dess påtagligt trogen en sovjet-kommunistisk vokabulär och tolkningstradition fram till namnbytet 1967 till *Vänsterpartiet kommunisterna* (VPK). Man tolkar också i sin tradition och historieskrivning varje direkt-demokratisk protest inom LO eller socialdemokratin som ”vänster” och alltså kommunistisk. Bernt Kennerströms avhandling kan ses som ett första försök, utifrån ”den nya vänsterns” position, att bryta den kommunistiska tolkningstraditionens snedvridning. (Men också bryta den socialdemokratiska tendensen att ”glömma” alternativa idéströmningar och organisationssätt.)

Namnbytet 1967 till VPK, och sedan 1990 till *Vänsterpartiet*, blir symptomatiskt. Som jag ser det, och här får jag stödja mig på personkännedom,⁴¹ har nämligen stora delar av både partiets kader och sympatisörer en politisk grundinställning och politisk psykologi som inte alls är det kommunistiska partiets centralism. Man är för det mesta vänstersocialistiskt direktdemokratisk, och man blir kommunist eftersom man är missnöjd med toppstyrningen inom LO eller socialdemokratin.

Detsamma kan sägas om ”den nya vänstern” under 1960-talet som till en början är just vänstersocialistiskt direktdemokratisk

⁴⁰ Kennerström, B., *Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929–1937* (Arkiv, Lund, 1974).

⁴¹ Som ung socialdemokratisk studentpolitiker med den nya vänsterns typiskt direktdemokratiska ideologi kunde jag aldrig riktigt ta på allvar de leninistiska–stalinistiska–maoistiska smågrupperna. I stället studerade jag socialistisk idéhistoria och marxistisk filosofi, vid sidan av att studera statsvetenskap, historia och vetenskapsteori för min examen. År 1975 blev jag medlem i VPK, fungerade som skribent i *Ny Dag* 1976–1977. Lämnade partiet 1982, trött på att uppleva den leninistiska traditionens tjugiga seghet i ett annars vänstersocialistiskt demokratiskt parti. Det fanns ju redan ett demokratiskt socialistiskt parti, som jag också återvände till. Under 1990-talet har det gått allt mer trögt att betala medlemsavgiften och ens besöka årsmötet. Men jag röstar...

och antiauktoritär. Det är en politisk gåta hur den antiauktoritära ”nya vänsterns” människor kunde svänga över till varianter av kommunismens centralistiska och auktoritära positioner (maoism, trotskism, stalinism m.m.). Detsamma hände ju parallellt i Vietnamrörelsen. Efter strejk- och demonstrationsvågen 1968, och under antagandet om en revolutionär situation i världen, övergick den brokiga och direktdemokratiska rörelsen till den typiska leninistiska smågruppsvänstern runt 1970. Det blev Kominterns samtliga fraktioner en gång till, om det förra gången var som tragedi blev det nu som fars (för att travestera Marx).

När jag talar med gamla deltagare från dessa smågrupper, och när jag talar med gamla aktivister från VPK under 1960- och 1970-talen är mönstret i de flesta fall klart. Den bärande idén och inre identiteten är ofta en direktdemokratisk vänstersocialistisk övertygelse. Den kombineras dock med ett ”politiskt överjag” som är leninistiskt–stalinistiskt–maoistiskt och med den typiska kommunistiska och förment ”marxistiska” retoriken. Denna personlighetsklyvning är intressant och svårförklarlig som politiskt fenomen. (Men förmodligen inte mer komplicerat än spänningen mellan njutning och kontroll i vardaglig psykologi.)

Det är alltså inte alls konstigt när VPK till slut, 1990, byter namn till Vänsterpartiet. Och det är inte alls konstigt att den tillträdande partiledaren 1993, Gudrun Schyman, kan definiera sig som demokratisk vänstersocialist och partiet som ett demokratiskt vänstersocialistiskt parti. Och det är inte alls konstigt att hon ser sitt tidigare deltagande i en marxist–leninistisk smågrupp (MLK) som att hon ”egentligen” var demokrat. Leninismen är en parentes, både historiskt och psykologiskt för många människor. Kanske var längtan så stor att man var beredd att anta vilken ideologi som helst, njutningen, längtan efter ett drömsamhälle, garanterades.

Som jag ser det har en vänstersocialistisk demokrati, humanism och pacifism ofta funnits som en underliggande psykologi bland många kommunister, som partifolkets egentliga ”själ”. Samtidigt var de kommunistiska partiernas och smågruppernas organisation, retorik och mål – och förebilder i Sovjet, Kina eller Kuba – en auktoritär, diktatorisk, militaristisk, inhuman och centralistisk stat (!).

Det patetiska blir väl bara att den kommunistiska traditionen blir så geografiskt beroende av vårt grannland i öster. SKP grundas 1921 som en reaktion på Sovjetstatens bildande. Modernismens genombrott 1967, och brytningen med anknytningen till Sovjet, innebar möjligheten av en ny politik. Men den stannade upp i en nyleninistisk återgång 1972 och i striden därefter mellan traditionister, modernister och nyleninister. Dock utan att knytningen till Östeuropa återtog på allvar. Den leninistiska traditionen inom partiet, traditionister respektive nyleninister, försvinner inte slutgiltigt förrän 1990 då partiet byter namn till Vänsterpartiet. Men då hade muren redan fallit!

Vänsterpartiet är samma beteckning som SSV använde år 1917. Den kommunistiska traditionens utveckling är alltså även den präglad av spänningen mellan statssocialism och rörelsesocialism. Men hos kommunisterna kanske snarast som ett statssocialistiskt och "marxistiskt" överjag av ideologiskt rättstänkande, som disciplinerar och förtränger den förbjudna rörelsesocialismens längtan efter socialismens "nya människa". En politisk korrekthet som länkar in den rörelsesocialistiska energin på den politiska nödvändighetens förment "vetenskapliga" och förment "enda möjliga" väg.

11 Rörelsesocialism och statssocialism. Sammanfattning och utblick

Om vi nu flyttar oss tillbaka till 1890-talet finner vi två huvudsakliga linjer inom socialdemokratien. Den första är den politiska vägen som betonar parti och politisk makt, den är knuten till föreställningen om en systemomvandling någon gång i framtiden när man väl har "erövrat den politiska makten". En systemomvandling skall då äga rum i lagenliga former. Inom den tongivande tyska socialdemokratien står Karl Kautsky och "Erfurtprogrammet" (1891) för denna statssocialistiska linje. Det är den linjen som sedermera kommer att framstå som socialdemokratisk (dvs. i dåtida språkbruk "marxistisk") ortodoxi. Det är en väg som Hjalmar Branting och Axel Danielsson huvudsakligen argumenterar för,

även om den pragmatiska och realpolitiska Branting tycks ha lättare att inse dess begränsningar än den mer principiella Danielsson. Det är en linje som senare kommer att hävdas av Gustav Möller, Per Albin Hansson och Rickard Sandler i 1920 års program, som vi snuddade vid ovan.

Den andra linjen är den ekonomiska, och som betonar facklig kamp och Kooperation som självständiga kampformer med ett eget värde. Denna rörelsesocialistiska linje betonar att det nya samhället och arbetarnas frigörelse kan påbörjas här och nu för att gradvis växa sig starkare. Själva tanken på en systemomvandling anses som ett skenproblem av vissa inom denna linje. Eduard Bernstein är i Tyskland företrädare för denna graduella socialism i sin kritik av Erfurtprogrammets samhällsfilosofi, vetenskapliga grund och handlingsstrategi. Han ifrågasätter själva tanken på systemkatastrof, systemomvandling och revolution i dåtida socialdemokratisk "marxism" från Erfurtprogrammets famösa formuleringar. Bernstein framför sin kritik i tidskriften *Die Neue Zeit* mellan åren 1896 och 1899, och sammanfattar den i den legendariska boken *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter* (1899). (Denna bok är för övrigt en av de viktigaste och mest inflytelserika politiska arbetena inom arbetarrörelsen.)⁴²

I Sverige var det främst LO:s och KF:s självständighet som i praktisk form anvisade denna andra väg till skillnad från det som Gustav Möller kallade "den socialdemokratiska metoden". I stället blir det SSV i Sverige och USPD i Tyskland (där Bernstein var medlem) som försöker forma en mer rörelsesocialistiskt grundad och starkt demokratisk strategi som innehåller starka element av ekonomisk omdaning även inom det borgerliga samhällets och marknadens ramar genom produktionskooperativ, konsumtionskooperativ och arbetarnas deltagande i de privata företagens styrelser, det som främst Wigforss kom att kämpa för som "industriell

⁴² Den har även haft stor betydelse även för samhällsteori och samhällsvetenskaplig forskning. Som jag ser det är Bernstein en av de första att formulera den syn på kapitalismens utveckling som senare under 1900-talet kom att gälla som *common sense* inom välfärdsekonomisk teori, socialliberal ekonomisk historia eller ekonomisk–sociologiska analyser.

demokrati”. Ernst Wigforss var inte medlem i SSV, men han hade under perioden 1917–1920 starka sympatier åt det vänstersocialistiska hållet, som vi såg ovan. Wigforss får dock ses som den främste representanten under denna period för att utveckla ett politiskt tänkande som grundar sig på den fackliga vägen och arbetarnas och tjänstemännens demokratiska styre av företagen. Ett alternativ till socialdemokratiens demokratiska statsocialism och kommunisternas diktatoriska statsocialism.

De två politiska linjerna kan renodlas som statsocialism och partiväg via statsmakten, från Kautsky 1891 till Gustav Möller 1920, respektive rörelsesocialism och facklig och kooperativ väg i det ekonomiska livet, från Bernstein 1899 till Ernst Wigforss 1920. Vi ser då att frågan om *systemomvandling* skiljer dessa två vägar. Den ekonomiska vägen är mer graduell eftersom den tänker sig att den ekonomiska omvandlingen kan börja direkt i takt med arbetarnas organisering, och självorganiseringens ekonomiska, sociala och kulturella förändring av individernas i deras identiteter och samhälleliga roller. De nya ekonomiska formerna växer fram inom det borgerliga samhället och förvandlar detta efter hand, och det kan vara svårt att under denna tid tala om något ”kapitalistiskt system” eller något nytt ”socialistiskt system”. Den politiska vägen inväntar ju en maktställning för att kunna omdana samhället i sin helhet. Med lagstiftningsmakten skall systemomvandlingen genomföras. Den politiska vägen fungerar bäst så länge den kan propageras som en väntans politik, ”snart är tiden mogen”. Som vi såg i socialdemokratiens diskussioner, efter Ernst Wigforss´ och Östen Undéns provokation på våren 1919, var övergången från en väntans politik till praktisk handling mycket problematisk.

Frågan om fredlighet eller våld, som jag inte lagt någon tonvikt vid i denna essä, återkommer som en skiljelinje inom *båda* de huvudsakliga vägarna. Inom den politiska vägen står Lenin och bolsjevikerna för en ultra-socialdemokratisk och diktatorisk väg i synen på att med våld ”erövra den politiska makten” (det är Lenins hela poäng i kritiken mot Kautsky). Inom den ekonomiska vägen fanns det vissa grupperingar inom anarkism och syndikalism som kunde tänka sig massornas beväpning, för att liksom ”rörelsesocialistiskt” på basplanet erövra företagen. Men som sagt, runt 1920

står diskussionen i Sverige mellan Gustav Möllers statssocialism och Ernst Wigforss' rörelsesocialism som två fredliga och demokratiska alternativ. Det intressanta för oss hundra år senare är att dessa två huvudsakliga alternativ på olika sätt har fortsatt att vara levande som alternativ ända fram till i dag.

Linjen från Gustav Möller kan vi följa som statssocialismens förändring. Gustav Möller har framhållits (bl.a. av Bo Rothstein i polemik mot Yvonne Hirdmans Myrdal-bild) som den svenska socialpolitikens och därmed välfärdsstatens viktigaste gestalt. Jag kan bara hålla med om det. Men statssocialismen hos partiet i stort, ändrar sig från att gälla huvudsakligen statsägda eller kommunägda företag till att gälla sociala välfärdsprogram som administreras av statliga och kommunala förvaltningar. Rothstein poängterar också hur Möller stödjer sig på och delvis bygger in arbetarrörelsens organisationer i den välfärdsstatliga förvaltningen. Möjligen har Möller alltså befunnit sig i en lärprocess av spänningar mellan statssocialism och rörelsesocialism. I den mån man kan se Möllers socialpolitiska förvaltningssyn under 1930- och 1940-talen som rörelsesocialistiskt präglad så är det ändå ett förlorende rörelsesocialistiskt koncept. Rothstein poängterar hur välfärdsstaten under 1950- och 1960-talen allt mer övertas av den professionella byråkratin och inordnas i systemet av offentlig förvaltning. Den statssocialistiska linjen från Kautsky och "den politiska makten", fram över Gustav Möller 1920 och "lagstiftningen", från en tonvikt vid statliga företag till en tonvikt vid välfärdsstaten, är alltså diskursmässigt och personmässigt obruten, om än med vissa pendlingar. Socialdemokratin förkärlek för "politiska lösningar" och för offentlig och enhetlig samhällsorganisering har som synes djupa rötter.

Men statssocialismens tradition är inte oemotsagd inom arbetarrörelsen i stort men inte heller inom partiet. Det kom till synes i Gustav Möllers pendlingar ovan, eller i Ernst Wigforss' ovan konstaterade pendlingar mellan rörelsesocialism och statssocialism. Redan existensen av LO:s självständighet och LO:s obrutna motstånd mot att parti och stat skall lägga sig i deras organisation och kampsätt är en lika obruten tradition av en alternativ självständig väg. I det politiskt oväntade förslaget till löntagarfonder

som LO tog fram under 1970-talet och som innebär en konkretisering av en gradvis väg till löntagarägda företag, anknyter upphovsmannen Rudolf Meidner till Ernst Wigforss idéer om industriell demokrati. Wigforss själv hann uppleva 1970-talets uppsving inom LO och inom den ”nya vänstern” för sin ungdoms synsätt. Meidners fonder står sig än i dag som en mycket intressant och i den offentliga debatten misshandlad och missförstådd idé, framlagd av Rudolf Meidner tillsammans med Anna Hedborg och Gunnar Fond i boken *Löntagarfonder* (1975) och i en rapport till LO-kongressen 1976.

Bengt Abrahamsson och Anders Broström har i boken *Om arbetets rätt* (1980) på ett intressant sätt fört Meidners idéer vidare och argumenterat för löntagarfondernas principer som en rörelse-socialistiskt grundad, demokratisk och graduell väg för löntagarnas inflytande i företagen och i det ekonomiska livet. Jag har med detta inte sagt att förslaget var politiskt realistiskt och genomförbart år 1975. Men som idépolitiskt förslag är det svenska tänkandet om löntagarfonder viktigt att ha med sig in i 2000-talet. Det är en fortsättning på det arbete som Wigforss gjorde runt 1920 och som då led politiskt nederlag. Jag har här inte tid att närmare diskutera löntagarfondernas utformning och bärande idéer.

Om löntagarfonder var svåra eller omöjliga att genomföra politiskt, eller som finansministern Kjell Olof Feldt skaldade i riksdagsdebatten ”löntagarfonder är ett djävla skit, men nu har vi baxat dem ända hit”, så är deras fortsatta öde mest tragiskt. Först omvandlas fonderna slutligen, i den socialdemokratiska regeringens proposition från rörelsesocialistiska till statsocialistiska. Sedan omvandlas de från att vara fackföreningarnas redskap till att bli kapitalets. I det förslag som går igenom i riksdagen skall löntagarna alltså avstå från lön för att säkra en *statligt fonderad kapitalbildning* till företagsamhetens fromma. Därefter förnedras förslaget ytterligare av den borgerliga regeringen som omvandlar dem till fonder för forskning och utveckling, dvs. i realiteten ett extra stöd till den företagsorienterade forskningen på i sista hand företagsledningarnas och de företagsnyttiga professorernas villkor. Fonderna blir på så sätt inte bara undandragna offentlig styrning, utan också en viktig länk i det nya klassamhällets elitbildning. Utbild-

ningsministern Carl Tham inledde dock som bekant en strid om möjligheten att åtminstone delvis återta den offentliga kontrollen över dessa fonder. Att Sveriges löntagare faktiskt avstod från viss del av lönen under många år för dessa fonder är det väl knappt någon som minns.

Vad jag vill säga med de två exemplen, välfärdsstatens utveckling respektive löntagarfonderna, är för det första att de är levande uttryck för spänningsfältet mellan rörelsesocialism och statssocialism. För det andra vill jag peka på det tidsbundna i den nuvarande diskursiva situationen när statssocialismen har lämnat idén om statliga företag och i stället koncentrerat sig på offentliga välfärdsystem. Därmed cementeras de politiska alternativen i en debatt för eller emot välfärdsstaten. En liknande utveckling har ägt rum efter debatten om löntagarfonderna. Man diskuterar inte alls de anställdas inflytande på arbetsplatsen. Genom omvandlingen av löntagarfonderna till statliga fonder för kapitalbildning cementeras i nuet en viss syn på politiska alternativ: för eller emot statliga fonder för kapitalbildning.

Kvar står en socialdemokrati som befinner sig i följande diskursiva struktur: dess vänster kan kräva mer välfärdsstat och mer statlig kapitalbildning, och dess höger kan ställa upp på en mindre välfärdsstat och mindre omfattande statlig kapitalbildning. Det hela i en diskursiv situation som framstår som en tvingande naturlag av begränsade politiska alternativ. Tyvärr anser jag att den beaktelse under galgen som pågått inom socialdemokratisk politik, att acceptera friskolor och personalkooperativ i offentlig sektor, kommer allt för sent för att framstå som ett trovärdigt eget politiskt alternativ. Det kommer att ta tid innan dessa alternativ kan upplevas som verktyg för folkets breda lager i stället för att främst passa en medelklass med kulturella och sociala ambitioner. Likaledes anser jag att de försök som finns med brukarstyrelser i förvaltningar och stadsdelsnämnder eller kommundelsråd kommer allt för sent för att upplevas som den egna rörelsens genuina uttryck. Det kommer dessutom att ta tid, det i varje fall min förmodan, innan dessa nya institutioner blir något annat än främst ett stöd till de välutbildade och välartikulerade i samhället.

De ”förnyelseförsök” vi ser, och den omstrukturering vi ser,

utgör en reträttstrid. Och dessutom *en reträtt för en statsocialistisk idétradition som kommit till vägs ände*. En demokratisk förnyelse måste nog börja om från början och dekonstruera den statsocialistiska vägen som den enda goda och rimliga, för att i nuet kunna tänka alternativen mer klart. Visst är det lätt att vara efterklok, och visst kan min kritiska framställning här framstå som politiskt övermaga inför alla de som med liv och lust stött det statsocialistiska samhällsbygget och kraftfullt försvarar det under reträtten. Till mitt försvar vill jag säga att jag också försvarar det, både i min vardag och principiellt. Jag lever hellre i ett statsocialistiskt samhälle än i ett nyliberalt. Det är också klart att politisk makt och styrelse är nödvändigt för att instituera och organisera ett samhälles auktoritetsstruktur, även ett rörelsesocialistiskt och blandekonomiskt och kooperativt. Men det får inte hindra att man i ett tillfälle som detta, som är till för nyskapande diskussion, försöker pröva alternativa vägar. Framför allt verkar det ju som om statssocialismen håller på och monterar ned sig själv, varför ett sökande efter alternativ inte bara är idémässigt motiverat. Vad vill vi ha i stället?

12 Demokrati i det nya seklet

Demokrati ser jag som avgörande när vi skall tänka politiskt och idémässigt inför framtiden, demokrati och dess värdegrund humanismen. Jag avser demokrati inom den politiska styrelsen (den egentliga statsmakten), de offentliga förvaltningarna, inom näringslivet och i samhällets alla sociala och kulturella institutioner i övrigt. Demokratin är inte en, den måste organiseras i alla de ”små samhällen” som utgör grenarna på det stora samhällets träd (för att nu låna gammal konservativ metafor från 1800-talet). Det är den rättsligt liberala politiska filosofins felsyn, till dels också inkarnerad i den storskaliga välfärdsstatens, att tänka sig samhället organiserat enhetligt, som en enda uppsättning relationer mellan individ och nattvaktarstat (i liberalkonservatismen) respektive individ och välfärdsstat (i socialdemokratin). Samhället är pluralt, och demokratin måste alltså organiseras pluralt, i alla dess olika småsystem och sfärer. Demokrati handlar alltså inte bara om

demokratiskt inflytande i den politiska styrelsen och över statsorganen. Demokrati handlar heller inte bara om inflytande i och över den offentliga sektorn. Demokrati kan förekomma och bör förekomma i hela det privata näringslivet och hela det sociala och kulturella livets "civilsamhälle", som en del kallar det. Vi bör göra oss uppmärksamma på ordet *Demokratin* i bestämd form och med stor bokstav. Den som använder det så avser oftast en demokrati som är instängd i "den statliga sfären" eller den offentliga sektorn.⁴³

Det första vi måste göra är att i vårt tänkande komma ifrån den samhällsteoretiska bilden av två sfärer: stat–marknad, offentlig–privat, ekonomi–politik eller stat–civilt samhälle. Vi måste i stället inom den förmenta sfären stat/offentligt/politik urskilja *den politiska styrelsen eller den egentliga statsmakten*, inklusive det egentliga myndighetsutövandet, från resten av den offentliga sektorn. Vi måste alltså (analytiskt) skilja politiskt beslutsfattande från ekonomisk produktion (av varor och tjänster). Vi måste kunna se den offentliga sektorns verksamhet som ekonomisk produktion. Ja, en stor del av samhällets ekonomiska produktion av varor och framför allt tjänster bedrivs inom den offentliga sektorns förvaltningar. Stora delar av det vi kallar "offentlig sektor" är helt enkelt inte politik och myndighetsutövning utan ekonomi och serviceproduktion. En stor del av samhällsekonomin är offentligt ekonomiskt liv. Vi måste kunna tänka tanken om en offentlig ekonomi eller ett offentligt näringsliv. Sjukvård, omsorg, utbildning och vägväsen kan bedrivas antingen offentligt eller privat, eller i blandformer, men oavsett huvudmannaskap det är likafullt ekonomisk verksamhet, dvs. en del av samhällsekonomin.

Inom den offentliga sektorn kan vi alltså urskilja den politiska styrelsen eller den egentliga statsmakten som en del. Men politik, i termen av auktoritativt beslutsfattande, förekommer inte bara på samhällets makronivå, utan också runt om i samhällets alla "små

⁴³ Som ni förstår tycker jag inte om att använda ordet, men vad gör man. Se min kritiska essä, återigen, "Det civila samhället i samhällsteori och samhällsdebatt. En kritisk analys" i Trägårdh, L. (red.) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor* (SNS, Stockholm, 1995).

samhällen”. Det är en gammal insikt som fått förnyad aktualitet genom Michel Foucaults analyser av mikromakt och auktoritetsrelationer i olika samhälleliga organisationer, eller hos Ulrich Beck i boken *Erfindung des politischen*. Men då står vi inför att tanke- mässigt och verbalt skilja mellan å ena sidan storsamhällets politiska styrelse och auktoritetsutövning, och å andra sidan auktoritetsutövningen runt om i alla de små samhällena.

Här skulle jag vilja föra in den amerikanske statsvetaren David Easton och hans begrepp ”para-politik”. Med para-politik avser Easton den auktoritet, inflytande och makt som bedrivs och existerar inom samtliga organisationer och sociala system runt om i samhället, i frivilligorganisationer, på sjukhus, i företag, i kyrkor, i familjer och, för den delen, i brottssyndikat.⁴⁴ Men jag skulle vilja gå ett steg längre och tänka tanken om *samhällets totala auktoritetsstruktur*, hur auktoritetsfördelningen runt om i de para-politiska ”små samhällena” samordnas och samverkar med det ”stora samhällets” officiella auktoritet och underliggande maktförhållanden. Samtidigt som det den politiska styrelsen i det stora samhället är den som med monopol på den legitima våldsanvändningen inrättar och upprätthåller auktoritetsrelationerna runt om i samhället, t.ex. egendomsmakten i företagen genom lagstiftning om egendom och bolagsbildning, t.ex. auktoritetsrelationerna i familjelivet genom lagstiftning om man och kvinna etc.

Det är i denna bild av ett samhälles totala auktoritetsstruktur som jag vill infoga demokratin och förankra demokratis spelplan och problem. Demokratis problem låter jag situeras av samhällets institutionellt-organisatoriska uppbyggnad, dvs. av alla små organisationer och subsystem som företag, förvaltningar, frivilligorganisationer, familjer, föreningar etc. som samhället är uppbyggt av. Vad är det som hindrar att i alla dessa små sociala system skulle vara demokratiska? Vad är det som hindrar att ett samhälles totala auktoritetsstruktur skulle kunna var utformad som ett system av sammanlänkade, relativt självständiga *demokratiska* ”små sam-

⁴⁴ Begreppet är David Eastons, framlagt t.ex. i *A Systems Framework for Political Analysis* (1965). Se även Dahlkvist, M., *Staten som problem*, Arkiv, Lund 1982, kap. 2.

hällen”? Vad är det som hindrar att ett samhälles totala auktorietsstruktur alltså skulle kunna vara demokratiskt präglad och att alltså auktoritetsutövandet, runt om i de ”små samhällena”, skulle kunna utövas i demokratiska former?⁴⁵

Att tänka den politiska styrelsen eller den egentliga politiska staten som liten, endast omfattande de egentliga auktoritetsutövandet och myndighetsutövningen, sammanfaller med den liberalkonservativa utopin om vad staten bör begränsa sig till (hos Friedman och Hayek t.ex.). Det är ju den gamla bilden av nattväktarstaten, liberalernas klassiska definition av vad som bör läggas i begreppet de ”egentliga” statsfunktionerna. Det felslut de liberalkonservativa gör är att inte hålla fast vid sin definition av stat, utan i stället låta sig bedragas av myndighetsformen för den offentliga produktionen. De blandar samman institutionell form med praktisk funktion. De kan inte se att myndighet som *institutionell form* inte alltid innebär att det är myndighetsutövning som utövas som praktisk funktion. I stället utövas ju *funktionen produktion* i många myndigheter, produktion av främst service. Därmed kommer de liberalkonservativa att betrakta den offentliga sektorn som ”statpolitik–myndighetsutövning–makt”, när de enligt sin *egen definition* av begreppet stat i stället borde betrakta den offentliga sektorn som ”offentlig ekonomi–tjänsteproduktion–service”.

Vad staten och den egentliga politiska makten gör enligt mitt synsätt är att fastställa politiska krav, inrätta institutionella ramar, tilldela auktoritet och fastställa auktoritetsrelationer samt i vissa fall organisera finansiella betingelser för den produktiva verksamheten. Den egentligt politiska staten i mitt tänkande är alltså något mycket mindre än staten i den samhällsteoretiska bilden med två (eller tre) sfärer. Vad betyder nu detta för vårt tänkande om demokratin?

Det betyder att ett första demokratikomplex rör den egentligt politiska makten. Det är det traditionella i konstitutionell och demokratiteoretisk diskussion. Skall staten vara organiserad, enhets-

⁴⁵ Se min essä ovan. Se även Dahlkvist, M., *Politikbegreppets analytiska förfall*. Politikvetenskapliga arbetsrapporter 1999:3. Avdelningen för statsvetenskap, Karlstads universitet.

statligt eller federativt? Hur skall den offentliga maktens konstitution se ut? Hur skall relationerna mellan nationell, regional och lokal nivå organiseras vad gäller politisk auktoritet och rättstillämpning? Hur skall vi organisera den sublokala politiska nivån i kommundelarnas närsamhälle? Var, när och hur gäller FN:s, EU:s eller den nationella lagstiftningen på olika områden?

Det betyder för det andra att vi möter ett annat demokratikomplex inom den existerande offentliga sektorns myndighetsdrivna produktion av tjänster och service. Skall vi demokratisera myndigheterna så att dessa styrs starkare av den traditionella representativa politiska demokratins institutioner? Eller skall brukarinflytandet få framstå som en parallell struktur vid sidan av den traditionella politiska vägen? Eller skall brukarinflytandet helt få ta över? Eller skall personalen ha inflytande i paritet med brukarna så att vi får en triangel i styrandet bestående av offentliga representanter, brukare och personal? Eller skall vi gå över till andra organisationsformer så att frivilligorganisationerna får tillbaka stora delar av den ”självhjälp” som de en gång var med om att starta? Man kan tänka sig många fall där frivilligorganisationer driver verksamhet med offentligt stöd, som ofta är fallet inom idrott och kulturliv. Eller skall den offentliga produktionen helt drivas som fristående personalägda kooperativ? Och skall dessa ha viss offentlig insyn och kontroll?

Det betyder för det tredje att vi har ett lika spännande, helt annorlunda, men i dagens debatt så undanträngt demokratikomplex rörande den privata företagsamheten. Den traditionella liberalkonservativa positionen är att ”marknaden” inte behöver och inte bör demokratiseras över huvud taget. Men jag kan inte komma ifrån tanken att kapitalmakten, företagsfusionerna och marknadernas oligopolisering, nationellt och globalt, tillsammans med de internationella finansmarknadernas grepp över entreprenörskap, produktion och sysselsättning, utgör ett gigantiskt demokratiproblem. Jag känner för övrigt många företag med unga medarbetare, ofta inom reklam och IT, som känner det fullkomligt naturligt att själva äga företaget och ha inflytande över sitt arbete, sin utkomst och sitt liv. Lika naturligt som det kändes för 1890-talets bagare eller smeder i dåtida produktionsföreningar.

Jag tänker ställa samma frågor vid företagsamheten som vid de offentliga myndigheternas serviceproduktion. Skall vi demokratisera företagen (särskilt storföretagen som ju redan från början ju har en sorts "samhällelig" karaktär) så att dessa styrs av eller har inflytande av offentliga representanter i styrelserna, ungefär som traditionella statliga eller kommunala företag? Eller skall personalen, arbetare och tjänstemän, ha inflytandet i styrelserna? Och konsumenterna? Behöver de representeras eller höras i företagets ledningar? Eller skall vi ha en triangel av offentliga representanter, konsumenter och personal? Eller skall triangeln utvidgas till en fyrkant så att kapitalägarna får en berättigad plats? Hur skall kapitalbildningen organiseras? Vem skall äga kapitalet och låna ut det när det behövs?

Grunden för varje demokratidiskussion är kartläggning av de enheter och sammanslutningar som skall demokratiseras. Utan att fixera vilka enheter vi talar om, vilket demos vi talar om, blir ju varje demokratidiskussion ganska meningslös. Den politiska samfälligheten som begrepp föregår demokratin som begrepp. När väl enheterna och sammanslutningar är kartlagda, inträder hela den traditionella demokratiteorins principer om jämlikt röstdeltagande, inflytande över dagordningen m.m., som är så utmärkt framställd i Robert Dahls bok *Demokratin och dess antagonister*.⁴⁶

Vi står inför en rad utmaningar om vi vill tänka över demokrati och ett demokratiskt samhälle inför framtiden. För det första måste vi alltså, och det är absolut grundläggande och avgörande, klargöra vilka de "små samhällen" är som utgör storsamhället. Vi måste alltså kartlägga vilka enheter och sammanslutningar som utgör samhällets institutionellt-organisatoriska uppbyggnad, för att därmed kunna urskilja vilka system och sfärer som behöver demokratiseras. För det andra måste klargöras de olika betingelser som föreligger för de demokratiproblem som råder i internationell överstatlighet (FN) och övernationell regionalism (EU) jämfört med den nationella statens. För det tredje den skillnad i demokra-

⁴⁶ Det är den svenska översättningen. Originalets titel är *Democracy and its Critics*. I studierna i statsvetenskap vid Karlstads universitet har Dahl stått central som teoretiker under hela 90-talet.

tiproblem som råder mellan den nationella statens, de regionala församlingarna och de (självständiga?) kommunerna och sublokala enheterna. Olika enheter ställer olika demokratiproblem. För det fjärde måste urskiljas de särskilda demokratiproblemen inom offentligt bedriven serviceproduktion, är det medborgarna, personalen eller brukarna som skall ha inflytande och i vilken grad och i vilka aspekter? För det femte måste urskiljas de särskilda demokratiproblem som råder inom det privata näringslivet, som för övrigt inte alls kanske är så privat utan snarare opersonligt, kollektivt och institutionellt ägt av juridiska personer: företag och banker äger företag och banker. Hur skall inflytandet arrangeras mellan det offentliga, kapitalägarna, de anställda och konsumenterna?

I nutida samhällsdebatt framstår den liberalkonservativa ideologin och begreppsstrategin i ett tydligt politiskt ljus. Den utgör en strategi stänga in och dämna upp demokratiska idéer och strömningar. Den begreppsliga strategin utgår från den samhällsteoretiska bilden med två (tre) sfärer. Demokrati kan och får förekomma endast inom statens eller politikens sfär, samtidigt som denna skall minska i omfattning. Genom samma politisk-filosofiska axiom kan företag och övriga samhällsförhållanden friskrivs från krav på demokratisering.

Men en liknande begränsning av demokratiproblemen till stat och offentlig sektor finns inom den socialistiska idétraditionen, både inom socialdemokratien och inom Vänsterpartiet. Genom sitt statssocialistiska idéary, och genom det politiska angreppet från höger, tycks de ha accepterat den liberalkonservativa bilden och definitionen av dem själva som statlighetens bärare och försvarare. De blir därmed själva begränsade till den offentliga sektorn som de försöker försvara genom en begreppslig strategi om "gemensam sektor". Det kan vara taktiskt rimligt, men det vidgar inte ramarna utan låser fast tänkandet i det jag ovan kallade för eller emot välfärdsstaten-fällan.

Genom att påvisa spänningen mellan statssocialism och rörelsesocialism blir det synligt hur demokratiproblemet inom arbetarrörelsens idétradition under hela 1900-talet faktiskt har varit levande på ett sätt som går långt över gränserna för nuets diskursiva struktur. Den rörelsesocialistiska demokratisynen har stängts

in av statssocialismens tänkande och praktik. Mitt syfte med essän är att demokratifrågan inte längre skall diskuteras som mer eller mindre offentlig sektor, eller mer eller mindre demokrati *inom* den offentliga sektorn, utan som frågan om *hela samhällets demokratisering*.

Hur den politiska diskussionen i framtiden kommer att besvara frågorna ovan vet jag inte. Det är en kollektiv process utan garantier. Genom mitt försök till dekonstruktion av en instängande diskursiv struktur, för eller emot välfärdsstaten, och genom mitt försök att ställa det grundläggande politiska problemet på ett alternativt sätt, som hela samhällets demokratisering, hoppas jag ha bidragit till att bryta demokratins instängdhet och därmed till diskussionen inför det nya seklet. Som en sentida kommentar och referens till Eduard Bernsteins intellektuellt och politiskt uppförande bok för ganska exakt hundra år sedan, år 1899, med titeln *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter*.

Författarpresentation

Mats Dahlkvist är biträdande professor i statsvetenskap vid Karlstads universitet. Han har tidigare författat bl.a. *Staten, socialdemokratin och socialismen* (Prisma 1975), *Att studera kapitalet* (Cavefors 1978), *Staten som problem* (Arkiv 1982) och "Det civila samhället i samhällsteori och samhällsdebatt", i Trägårdh, L. (red.) *Civilt samhälle contra offentlig sektor* (SNS 1995).

Referenser

- Abrahamsson, B., Broström, A., (1980) *Om arbetets rätt*, Stockholm: ABF, Brevskolan
- Arvidsson, H., Berntson, L. red., (1990) *Det civila samhället*, Stockholm: Timbro
- Bernstein, E. (1979) *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter*, originalutgåva 1899, sv. övers. Lund: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia
- Carlsson, B. (1988) *Staten som monster. Gustav Cassels och Eli F. Heckschers syn på statens roll och tillväxt*, Lund: Ekonomisk-historiska föreningen
- Casparsson, R. (1966) *LO. Bakgrund, utveckling, verksamhet*. Stockholm: Prisma
- Dahlkvist, M. (1975) *Staten, socialdemokratin och socialismen*, Stockholm: Prisma
- Dahlkvist, M. (1982) *Staten som problem*, Lund: Arkiv
- Dahlkvist, M. (1999) *Politikbegreppets analytiska förfall*. Politikvetenskapliga arbetsrapporter 1999:3. Avdelningen för statsvetenskap, Karlstad: Karlstads universitet
- Dahlkvist, M., Strandberg, U. "Kommunal självstyrelse som makt-spridningsprojekt?" i *Maktindelning*. Demokratiutredningens forskarvolym 1, SOU 1999:76.
- Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens slutrapport, SOU 1990:44.
- Easton, D. (1965) *A Framework for Political Analysis*, New York: Wiley
- Hadenius, A. (1976) *Facklig organisationsutveckling. En studie av landsorganisationen i Sverige*, Stockholm: Rabén & Sjögren
- Hansson, G. (1997) *Dogm eller arbetshypotes? Den unge Wigforss och det socialistiska samhällsprojektet*, Stockholm: Symposion
- Hirdman, Y. (1989) *Att lägga livet till rätta*, Stockholm: Carlssons

- Jonsson, T. (1998) *Att anpassa sig efter det möjliga. Utsagningsbegreppet och SAP:s ideologiska förändringar 1911–1944*, Göteborg: Göteborgs universitet, diss.
- Kennerström, B. (1974) *Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929–1937*, Lund: Arkiv
- Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder. Rapport till LO-kongressen 1976*, Stockholm: Prisma
- Lewin, L. (1967) *Planhushållningsdebatten*, Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Lewin, L. (1970) *Folket och eliterna*, Stockholm: Almqvist & Wiksell
- Lindkvist, K. (1982) *Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917–1972*, Lund: Arkiv.
- Meidner, R., Hedborg, A., Fond, G. (1975) *Löntagarfonder*, Stockholm: Tidens förlag
- Millbourn, I. (1990) *Rätt till maklighet” Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885–1902*, Stockholm: Symposion
- Olofsson, G. (1979) *Mellan klass och stat. Om arbetarrörelse, reformism och socialdemokrati*, Lund: Arkiv
- Olsson, S.E. (1990) *Social Policy and Welfare State in Sweden*, Lund: Arkiv
- Pierre, J. (1986) *Partikongresser och regeringspolitik. En studie av den socialdemokratiska partikongressens beslutsfattande och inflytande 1948–1978*, Stockholm: Kommunfakta förlag
- Rosenberg, G. (1993) *Medborgaren som försvann*, Stockholm: Broberg
- Rothstein, B. ”AMS som socialdemokratisk reformbyråkrati”, *Arkiv* nr 18 s. 56–76
- Rothstein, B. ”Att administrera välfärdsstaten”. Några lärdomar från Gustav Möller”, *Arkiv* nr 36–37, s. 68–84
- Rothstein, B. (1995) ”Svensk välfärdspolitik och det civila samhället” i Trägårdh, L. red. *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, Stockholm: SNS Förlag

- Rothstein, B. (1986) *Den socialdemokratiska staten*, Lund: Arkiv
- Räftegård, C. (1998) *Pratet som demokratiskt verktyg*, Hedemora: Gidlunds
- Schmidt, W. (1996) *Kommunismens rötter i första världskrigets historiska rum. En studie kring arbetarrörelsens historiska misslyckande*, Stockholm: Symposion
- Strandberg, U. (1998) *Debatten om den kommunala självstyrelsen 1962–1994*, Hedemora: Gidlunds
- Svanberg, L. (1987) *Anna Branting*, Stockholm: Bonniers
- Svensson, T. (1994) *Socialdemokratins dominans. En studie av den svenska socialdemokratins partistrategi*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala diss.
- Therborn, G. ”Socialdemokratins träd fram”, Arkiv nr 27–28, s. 3–71
- Tingsten, H. (1967) *Den svenska socialdemokratins idéutveckling, Bd 1–2*, originalutgåva 1941, Stockholm: Aldus
- Trägårdh, L., red. (1995) *Civilt samhälle kontra offentlig sektor*, Stockholm: SNS Förlag
- Westerståhl, J. (1945) *Svensk fackföreningsrörelse*, Stockholm: Tiden
- Wigforss, E. (1951) *Minnen, Bd II, 1914–1932*, Stockholm: Tiden

Demokrati som maktfråga

Marginalanteckningar och enkla iakttagelser

Per Wirtén

Demokrati är en fråga om makt. Egentligen ett självklart påstående. Men ofta förbisett.

Makt är ett laddat begrepp. Med det följer ofta perspektiv som hotar samförstånd och artighet: maktutövning, underordning, vanmakt, egenmakt. Därifrån är steget inte långt till samhällsanalyser som fokuserar på klassmotsättningar, rasdiskriminering och patriarkat. Demokrati blir då plötsligt väldigt kontroversiellt, dess konsekvenser och innebörder eldfångda och för en del inte ens önskvärda. Demokrati som folksuveränitet eller folkstyre är fortfarande omstritt, vilket också den tyske filosofen Jürgen Habermas konstaterat. För att polarisera debatten har han därför börjat argumentera för en ”radikal demokrati”, i motsats till en begränsad, och därmed att det demokratiska projektet är långt ifrån avslutat.

*

Lunchtid i Bengtsfors. Det snöade i natt. Men nu är himlen klarblå. Lelångens vattenyta ligger blank och speglar allt. Konturerna är skarpa. Under ett svindlande ögonblick tycker jag mig se världen förklarad.

Det är en dryg månad sedan Lear corporation, som tillverkar bilsäten till bland annat Volvo, meddelade att fabriken i Bengtsfors lades ned, omedelbart och utan snack. 860 personer var plötsligt utan arbete. Nu är det stilla och gågatan är full av sysslolösa par som fingår.

Det är som att den stora, spretiga internationella samhällsdebatten om vad det är som egentligen händer – globalisering, flexibilitetstänkande, demokratikris, politiska maktförluster – tagit mark precis här, mellan bergen och de gamla storfabrikerna i Dalsland.

1964 lades pappersbruket ned. Allt verkade också den gången vara slut i Bengtsfors. Men Gunnar Sträng reste dit och tog med sig Volvo. På den tiden fanns så kallade investeringsfonder, där företagen förmånligt kunde avsätta vinster och sedan investera dem under lågkonjunkturer. Sträng harklade och hummade och muttrade att det vore lämpligt om Volvo byggde en fabrik i Bengtsfors. Och så blev det.

Två år senare började Bengt-Göran Blomqvist i den nya fabriken. Så småningom blev han ordförande i verkstadsklubben. Nu är fabriken ett tomt skal. Men i hans lunchrum hittar jag gamla fotografier från brukets dagar. Bengt-Göran pekar och berättar. Allt är borta och rivet sedan många år. Hela bruksmiljön är undansopad. Det hör också till berättelsen.

Och Bengt-Göran är självskriven i detta långsamma drama om hur vi tror att det går framåt, när det egentligen går åt annat håll. Eller i varje fall inte framåt på det självklara sätt som så många trodde. Säkert också Bengt-Göran.

Han var med när MBL, som kallades efterkrigstidens största demokratireform, gick igenom. Nu minns han hur cheferna trodde att facket skulle ta över hela ruljansen. Löften om inflytande och demokrati väckte förhoppningar. Lelången låg ovanligt vacker under några år.

1992 avvecklade Volvo och sålde fabriken till Lear. Samarbetet mellan den amerikanska ledningen och personalen gnisslade. År efter år pågick en envis strid om hur arbetet skulle organiseras – Lear ville tillbaka till gammaldags taylorism, facket ville utveckla det moderna.

Med Lears besked om nedläggning stod maktlösheten plötsligt fullständigt naken; synlig för alla. När det smällde var lagarna och den vedertagna dialogen bara ett legobygge. Företaget bröt mot MBL:s regler om informations- och förhandlingsplikt, bedrog och körde över ett helt samhälle. Sjön svartnade.

Lear hade helt enkelt bestämt sig för att flytta produktionen till Göteborg, och sömnaden till Thailand och Portugal. Hade något förändrats om företaget beaktat MBL? Kanske ett mindre brutalt besked, men inte annars. Bengt-Göran skakar på huvudet.

Dåvarande kommunalrådet hade redan handlingsplanen klar. En näringspolitisk ”När kriget kommer”. Den 17 mars 1999 utlöstes den.

Sven-Åke Gustafsson (s) förlorade valet året innan, men fick samma dag som nedläggningsbeskedet kom i uppdrag att arbeta med frågan hur man ersätter 860 förlorade arbetsplatser i en liten okänd industriort.

Punkt nummer ett var att vinna media. Och Bengtsfors vann. I över en vecka var orten huvudnyhet över hela landet. Det var inte slump, utan resultat av en medveten strategi.

Näringsminister Björn Rosengren kom som Gunnar Sträng gjorde för 35 år sedan. Fotoblixtar och stora rubriker. Banderollen med ”Yankees, go home” vid infarten var på alla dagstidningars förstasidor.

Men Rosengren hade inte hjälp av några investeringsfonder. Ingen socialdemokrat vågar längre beskatta – eller ens tala om – övervinster, trots att fenomenet är reellt. Nu gäller det i stället att vinna opinionen.

Skillnaden mot 1964 är enorm. Då hade politikerna makt att göra upp med kapitalet på hyfsat jämbördiga villkor. Nu är de beroende av media och opinionsbildning. De tvingas locka, krypta och dumpa för att få nya investeringar. Den kommun, eller det land, som erbjuder bäst villkor vinner. Det är avklätt och beklämmande.

I lokaltidningen läser jag hur grannorten Dals-Ed vunnit storföretaget Sykes som nu lägger ett så kallat callcenter där. Man ringer för att få hjälp med datorn, tror att den som svarar sitter i Stockholm, när han i själva verket befinner sig i Dals-Ed.

Och priset? Dals-Ed bygger kontorshuset för 25 miljoner, ger kraftiga hyressubventioner och staten står för sysselsättningsbidrag på 120 000 kronor per anställd. Sykes ägare lovar lite svävande att satsa offensivt. Han är inte som Lear, säger han och nickar bekymrat.

Besluten fattas allt längre bort. Ofta utomlands.

– En liten kommun har inte ett skit att säga till om. Ju längre bort de strategiska besluten fattas, desto mindre hänsyn behöver företagsledningarna ta, konstaterar Sven-Åke Gustafsson.

Han kan inte påminna sig ett enda expansivt företag där ägarna är förankrade i Bengtsfors.

Lears amerikanska beslutsfattare – koncernledningen – kunde han aldrig nånsin nå, inte ens med telefon. En av företagets regionchefer berättade för honom om policyn: Om en platschef börjat rota sig på orten där han arbetar, börjat känna ett ansvar, knyta nätverk och kanske gått med i missionsförsamlingen, var det farligt. Då måste han omedelbart förflyttas till annan ort.

Så utövas makten i en global ekonomi.

I Bengtsfors framträder nu maktutövningens andra sida: skikt efter skikt av maktlöshet – politiken, arbetarna, underleverantörerna, småföretagen, hela samhället. Och i dess spår också oro, osäkerhet, otrygghet.

När jag tänker över händelseförloppet är det som att alla maffiga globaliseringsteorier plötsligt får liv. Boksidorna faller långsamt från taket i Bengt-Görans lunchrum: Paul Hirst, Saskia Sassen, Manuel Castells, Robert Reich. När jag går därifrån ligger fotnötterna som konfetti över golvet.

Utanför, i verkstadshallen, är det tomt. Golv, tak, väggar, hundratals stolar på väg till Portugal. Annars tomt. Det tog tre veckor att flytta en hel fabrik, varenda maskin och pinal till en annan plats med andra arbetare. Flexibilitet står det i böckerna. I fabriken förstår jag. Och jag märker att Bengt-Göran är djupt tagen av själva hastigheten. Oväsentligt i sig, men en demonstration som ökar känslan av maktlöshet.

Och slutligen det som kanske mest av allt markerar var makten befinner sig: Fabriken flyttades inte av lönsamhetsskäl. Den var i själva verket ytterst lönsam. Nej, Bengtsfors öde beseglades av att en ny företagsfilosofi – som beslutats i ett avlägset land av män som aldrig hört talas om Lelångens spegelblanka yta – skulle implementeras. Det handlade inte ens om pengar och girighet, utan om en abstrakt idé, om en företagsstrategi, om ett nytt koncept.

Det är en melankolisk historia. Jag vet. Sven-Åke Gustafsson vill ha mer optimism i berättelsen. Jag med. Men varifrån?

Jag tittar på den blanka vattenytan. Blankare än nånsin.

*

Några månader tidigare på en restaurang i den schweiziska skidorten Davos kopplar några finansmän av efter dagens krävande seminarieprogram. De är inte vana vid att sitta och lyssna till analyser av det politiska världsläget. En del föreläsare har använt långa och svårbegripliga uttryck, andra har hänvisat till historiska händelser som franska revolutionen och olika rösträttsreformer; kunskap som de i bästa fall har dimmiga minnen av från tiden på Harvard/Business School.

Dagen har ändå varit givande. Den har intensifierat känslan av att de deltar i ett gemensamt projekt med globala anspråk. De känner att de nått positioner i näringslivet där de betyder något, där de förnimmer att de tillhör ett slags inre maktcirkel som visserligen är stor och med lite obestämda gränser, men ändå framstår som reellt existerande – egentligen ett informellt nätverk för att använda ett flitigt använt begrepp under seminarierna om den nya världsordningen.

I kväll finns det anledning att fira. En av deltagarna vid måltiden har fått rapporter om att hans företag tidigare under dagen fullföljt en optimalt lyckad räd mot den japanska yenen. De har därför beställt in ett vin i tiotusen kronorsklassen till fisken. Nu diskuteras möjligheterna att slå till mot den sviktande sydafrikanska valutan. Kanske ett lönsamt mål. Och varför ta hänsyn till landets utsatta ekonomiska och politiska läge? Med egenintressenas spel uppnås ju slutligen en balans där frukterna tillfaller var och en efter insatsens värde. Det minns de i varje fall alldeles tydligt från Harvard. I klara ögonblick kan de även erinra sig begreppet ”den osynliga handen”, dock en aning oklara över dess innebörd.

Just denna kväll befinner de sig i Berghotel Schatzalp i Davos som deltagare i det årliga evenemanget World Economic Forum. Varje år i slutet av januari vallfärdar en utvald elit från näringsliv, politik och universitet till seminariesalarna i Davos. De lämnar sina stökiga storstäder och opersonliga styrelserum för den klara bergs-

luften där de erhåller nya friska perspektiv på kapitalismens många outgrundliga gåtor.

World Economic Forum är en klubb för de exceptionellt framgångsrika. Inbjudna företag måste ha en årsomsättning på minst åtta miljarder kronor samt en vd eller styrelseordförande som bevisat sitt intresse och engagemang för det ekonomiska och politiska tillståndet i världen. Godkända företag får bara skicka en deltagare till den årliga sammankomsten. Inträdesbiljetten till seminarierna kostar omkring 160 000 kronor. Därtill bjuds politiker och forskare in efter en gästlista som rensas och förnyas varje år med noggrann prövning av deras insatser och positioner. De måste anses tillhöra ”den inre cirkeln”.

I seminariesalar, restauranger och eleganta hotellsviter möts den globala eliten för allvarliga samtal och löst skvaller utanför protokollet. Så skapas en elitens identitet. Här, i det här sällskapet, bland likar om än med olika åsikter och tillhörande skilda samhällssektorer, hör de hemma och kan prata ogenerat, utan att de besvärliga medborgarna med deras begränsade perspektiv och erfarenhet ges tillträde.

Från alptopparna runt Davos framstår Bengtsfors inte som något problem, inte ens som en besvärande fotnot. Om Sven-Åke Gustafsson blev kallad från sitt oansenliga tjänsterum i kommunhuset för att lägga fram sina bekymmer och problem som folkvald i den nya globala ordningen skulle de utvalda lyssna artigt, ställa några kompletterande frågor men sannolikt inte förstå vari hans problem egentligen består. Demokratins villkor tillhör inte minnena från Harvard Business School.

*

Om förhållandet mellan folken och eliterna skrev den liberale spanske filosofen José Ortega y Gasset så här i början av trettio-talet:

”Vid en riktig anordning av de offentliga angelägenheterna är massan den del av helheten, som icke handlar spontant. Av sådan natur är dess uppgift. Den har kommit till världen för att ledas, påverkas, representeras, organiseras – det vill säga just för att upphöra att vara massa, eller åtminstone sträva mot detta mål. Men den

har icke kommit till världen för att göra detta av egen drift. Den måste låta sitt liv formas av högre instanser, bestående av eliter.”

Han skrev samtidigt som de europeiska demokratierna hotades av fascism och nationalsocialism. Själv tvingades han några år senare fly undan den spanska Francodiktaturen. Men när han skrev *Massornas uppror* analyserade han inte de totalitära ideologierna, utan de sociala processer som han ansåg ledde till demokratis, sannolikt oundvikliga, fall.

Den moderna demokratin hade blivit sin egen fiende, menade Ortega. Den frigjorde massan som i demokratis och rättvisans namn nu gjorde anspråk på att avgöra sitt eget öde, utan hänsyn till den gamla styrande aristokratin. Den upplysta demokratin utvecklades mot en hyperdemokrati, skrev han. Mot folkstyre i ordets radikala betydelse. Därmed också undergång.

Ortega beskrev med förfäran hur folket vällde in i staden, hur de fyllde parker, teatrar, caféer och badstränder. I rumsliga zoner som tidigare varit tillförsäkrade individen trängdes nu massan. Överallt människor: skrikande, ropande, pladdrande. Alla ville göra sin stämma hörd, ge sin syn på sakernas tillstånd.

De tidigare så balanserade samtalen mellan förnuftiga och bildade aristokrater hade ersatts av folkets ytliga pladder. Med glädje skulle han ha begett sig till de schweiziska bergen och World Economic Forum. En arena helt i hans anda: civiliserad, upplyst och begränsad till den verkliga eliten.

Boken blev en stor framgång. Men den var inte okomplicerad. Den kritiske Ortega menade att det demokratiska massamhället ändå vidgat perspektiven och gjort världen större. Frisk luft strömmade in i unkna rum.

Massornas uppror är en av de mest briljanta uttrycken för en av de starkaste idéströmmarna i 1900-talets demokratier: rädslan för folket. Den flyter som en mäktig svart flod genom både reformism och konservatism. Ibland bryter den igenom med full kraft som i fascistiska eller kommunistiska diktaturer. Ofta rör den sig skönjbart under den polerade ytan: hos nittioalets hybrisdrabbade direktörer eller femtioalets superrationella sociala ingenjörer.

Man kan säga att Ortega, i likhet med många inom samhällseliterna, accepterade demokratin, men inte alltid dess konsekvenser.

Ortegas farhågor lever vidare. Magnaterna vid det årliga World Economic Forum skulle inte formulera det så tydligt och intellektuellt rakryggt som den spanske filosofen. De skulle i stället säga något allmänt och svävande om kompetenskrav, det moderna samhällets högt uppdrivna tempo, människors överdrivna rädsla för förändringar och att de därför måste styras av starka och målmedvetna ledare. Sedan lägga till några beska kommentarer om hur massmedierna ruinerat den balanserade samhälldebatten till förmån för soundbites och babbel.

Vallgraven mellan arbetarna i Bengtsfors och deltagarna i Davos består. De är två poler som inte delar mycket gemensamt, varken värderingar, erfarenheter eller livsföring, man kan säga att de lever i två separata kosmos som ändå hänger samman och cirkelar runt varandra.

De många mot de få. Inne i borgen, med vindbryggan upphissad, samlas storbolagsdirektörer, statstjänstemän, höga jurister, akademiledamöter och ledande politiker. Utanför pågår vardagslivet som vanligt.

De många är beroende av de beslut som fattas i borgen. De få tror att de i mån av kunskap och makt inte behöver ta hänsyn till de många. Vallgraven är djup och bred.

I motsats till tiden för det förra sekelskiftet talas det nu med värme om demokrati på båda sidor. Ändå blåser det upp till strid om demokratin. Ibland brukar det kallas den andra demokrati-striden. Men var är striden? För hundra år sedan fördes den med demonstrationer, pamfletter och strejker. Var hörs det moderna stridslarmet?

*

Den brittiske demokratiforskaren David Held har föreslagit ett "kosmopolitiskt projekt" där demokratin måste ses som en dubbelsidig process. Dels en fördjupning – eller radikaliserings – av de nationella demokratierna. Dels en övernationell demokratisering.

ring genom nya institutioner som ges makt och ansvar men också tvingas stå till svars i demokratisk ordning.

Makten från den centrala nationalstaten strömmar neråt och uppåt. Men inte för att tömmas och bli kraftlös, utan bli en växlingscentral där olika nivåer möts. Syftet blir att stärka politiken och det demokratiska samhällslivet. Skapa medborgerlig makt.

Debatten om globaliseringens demokratiska konsekvenser är koncentrerad på det övernationella av Helds båda perspektiv: EU, MAI, FN, WTO, etcetera. Man glömmet allt för ofta det lokala perspektivet. Det vill säga betydelsen av stark lokal och regional demokrati; både genom lagar och institutioner, men också i betydelsen en stark offentlighet, aktiva och organiserade medborgare.

Globaliseringen är inget abstrakt som pågår långt ovanför oss, i en sfär bortom vår räckvidd. Tvärtom. Den är bunden till platser. Man kan säga att globaliseringen alltid tar mark. Till exempel i fabriken i Bengtsfors. Och det är där som människor ställs inför en faktisk maktlöshet, det är där demokratin kommer till korta. Och som konsekvens föder också maktlösheten frågor och folkliga motstrategier.

Demokratin blir en fråga om makt. I det egna livet: över arbetet, fritiden, konsumtionen, välfärden, livskurvan. I det gemensamma livet: att skapa en motvikt till storföretagens, den globala kulturindustrins, finansmarknadernas och eliternas maktutövning.

I boken *Den skötsamme arbetaren*, om folkrörelserna i Holmsund utanför Umeå årtiondena närmast efter sekelskiftet, fann Ronny Ambjörnsson att en av de erövringar som gjordes av de organiserade och helnyktra arbetarna var föreställningen om att både det egna livet och samhället var projekt. I samtalen och studierna i den lilla IOGT-logen växte övertygelsen om att man faktiskt själva kunde påverka, forma och förändra. Också att gränsen mellan det personliga, egenlivet och samhället var mycket porös.

Under de senaste årtiondena har tanken på det egna livet som ett projekt fått en renässans. Sociologer som Anthony Giddens och Thomas Ziehe menar att föreställningen har blivit helt central i den senmoderna kulturen.

Men samtidigt har den andra delen – att också samhället är ett projekt – tynat bort. Därmed också en annan erfarenhet från folk-

rörelserna: Att individer i frivilliga sammanslutningar med gemensamt handlande kan både vidga och fördjupa demokratin, till och med ge begreppet nya innebörder.

Att de här föreställningarna tycks blekna bort är en allvarlig demokratiförlust.

Med fokus på demokrati som en maktfråga framstår delar av dagens demokratidebatt som tunn. I varje fall de delar som koncentrerar sig på procedurer som gemensam valdag eller inte, personval eller inte, fler folkomröstningar eller inte.

Den stora demokratiförlusten är en maktförskjutning uppåt, från majoriteten av medborgarna till eliterna. Eller om man vill tänka i konkreta bilder: från fabriken i Bengtsfors till World Economic Forum i Davos. Därmed också från tanken på en radikal demokrati, till en demokrati där konsekvenserna begränsas.

*

Man brukar tänka sig att demokratin har tre aspekter:

- **Den formella demokratin**
 - att man väljer politiska representanter i fria val och ibland avgör frågor i folkomröstningar.
- **Deltagardemokratin**
 - att medborgarna är aktiva och deltar i politiska processer.
 - att delar av samhällsmakten är delegerad till föreningar eller frivilliga sammanslutningar.
 - att demokratin har en vidsträckt betydelse och även innefattar exempelvis arbete och boende.
- **Dialogdemokratin**
 - att alla medborgare har tillträde till det offentliga samtalet, som deltagare eller lyssnare.
 - att alla viktiga frågor måste diskuteras i denna öppna offentlighet.
 - att dialogen kräver ett ömsesidigt erkännande och lyssnande. Det innebär också ett sätt att uttrycka sig så att så många som möjligt kan förstå. Utan ömsesidig förståelse blir det ingen dialog.

Olika politiska synsätt lägger sedan tonvikten lite olika på de tre aspekterna. Statscentralisten ser med skepsis på deltagartanken, minoritetsföreträdare vill ge dialogen och samtalet högsta prioritet, och så vidare.

I Sverige beslutades inte demokratin ovanifrån. Den växte fram i folkliga miljöer under 1800-talets andra hälft. I folkrörelsernas hus – först i missionshuset, sedan i nykterhetslogen och så småningom också folkets hus – utvecklades alla tre demokrati-aspekterna. Där fanns redan från början rösträtten (också för kvinnor), både representativ och direkt demokrati; aktivism och egenansvar; samtalen, studierna och resonemangen. Ur detta växte en jämlikhetstanke – alla räknades lika och hade rätt att säga sin mening och bli tagna på allvar.

Men folkrörelserna gjorde också något vi lätt glömmar: De *be-mäktigade* sig rätten att vara demokratiska.

Min morfar var pastor i Svenska missionsförbundet. Hans sista tjänst var i Julita missionsförsamling i Åsköping utanför Katrineholm. Det lilla oansenliga missionshuset finns fortfarande kvar, förmodligen mer stängt än använt numera. Det byggdes 1877 av traktens småfolk. De hade blivit utkastade från skolhuset eftersom deras verksamhet betraktades som ett hot mot etablerade makt-hierarkier och normsystem. Men motståndet var hårt och under tiden som medlemmarna byggde huset saboterades bygget, åtminstone en, kanske fler gånger. Slutligen tvingades de att hålla vakt dygnet runt vid sitt demokratiska bönehus.

Ur folkrörelserna – som så småningom fick stark politisk för-ankring i de frisinnade, socialdemokraterna och socialdemokratiska vänsterförbundet – växte en rörelsedemokratisk tradition; ett arv som länge levde som en underström i svensk politik, en motkraft mot både statscentralism och det vi i dag benämner ekonomism.

Viktiga prefix i den rörelsedemokratiska tankevärlden var själv- och egen-. De talade om självbildning, självorganisering, självstyre och om egenliv. Men alltid i ett perspektiv av gemensamhet, av gruppidentitet och kollektivt handlande – en ständig balans mellan individualism och gruppsolidaritet. De talade ofta om personlig-hetsprincipen – den inre övertygelsens betydelse.

När prefixet egen- gjorde oväntad come-back i samhällsdebatten i början av nittiotalet i form av begreppet egenmakt skåpades det ut av socialistiska statscentralister. Det rörelse-demokratiska perspektivet har ofta hyllats vid högtidstillfällen, men samtidigt betraktats med misstänksamhet i den praktiska politiken. Återigen: eliternas rädsla för folket, att släppa från sig och demokratisera maktutövningen, att öppna borgporten och låta folket strömma in.

De socialdemokratiska centralisterna ser staten och de upplysta eliterna, till exempel debattörerna själva, som demokratins garant. Rörelseperspektivet innebär att man vill stärka politiken, men inte nödvändigtvis staten, fokus ligger mer på samhället – de aktiva och organiserade medborgarna – än på staten.

Det verkar som att konflikten mellan de här båda perspektiven har blivit tydligare under senare år. Dessutom komplicerats av den starka nyliberala offensiven mot staten, som å andra sidan inte är intresserad av individen som demokratisk medborgare utan som konsument och helst också vill begränsa demokratins räckvidd så mycket som möjligt.

*

På lunchrestaurangen vid gågatan i Bengtsfors slog det mig att jag några år tidigare sett en intressant parallell till nedläggningsbeskedet vid Lear, men med annan och lyckligare utgång.

Det var en vacker måndag, försommaren 1996, i Degerfors på andra sidan Vänern. Den gången åt jag på brukshotellet och efter lunchen följde jag med Metalls avdelningsordförande Bjarne Rasmusson ner längs den uppdämda Letälven, förbi den kulturminnesmärkta fabriksportalen och in på järnverket. Den stora frågan var framtiden i fotbollsallsvenskan för ortens röd-vita lag.

Vi hade träffats första gången tre år tidigare. Då stod Degerfors inför sin första säsong i allsvenskan på årtionden och järnverket hade fått ny ägare genom sammanslagningen av storföretagen Avesta och British Steel. De strategiska besluten lämnade landet. Alla fruktade nedläggning och katastrof för samhället. Senare under året kom också beskedet; det var slut med ståltillverkningen i Letälvens dalgång.

Men Metall – och även den lokala företagsledningen – trodde på sitt järnverk och att det med rätt rationaliseringar återigen skulle kunna bli konkurrenskraftigt. Med hjälp av löntagarkonsulter satte den lokala metallavdelningen igång en egen utredning som så småningom föreslog en omläggning av produktionen och en ny arbetsorganisation.

Bjarne Rasmusson hade svårt att dölja hur stolt han var när han berättade:

– Cheferna här i Degerfors gav oss i tysthet allt stöd de kunde, men utåt var de samtidigt tvungna att visa sig lojala med koncernens nedläggningsbeslut. Alla anställda var införstådda med vad som pågick, men ändå kunde vi hålla hela utredningen hemlig och ingenting läckte ut till lokaltidningarna.

– Vi började så småningom det mödosamma arbetet att övertyga den svenska koncernledningen i Stockholm. Slutligen åkte vi till Sheffield och presenterade vår utredning. De gjorde en egen som bekräftade våra slutsatser. Och nu kör vi efter vår modell med en modernare arbetsorganisation och lägre produktionskostnader än alla våra konkurrenter.

Facket räddade bruket i Degerfors, men inte genom att säga nej och ”sätta sig på tvären” i en passiv betydelse, utan genom att bejaka förändringar och nya villkor och i den svenska modellens anda erövra dem för de anställdas bästa. De mötte krisen genom att ta ett steg framåt.

Degerfors har under de senaste årtiondena vid upprepade tillfällen tvingats ta strid för att rädda bruket. I stora koncerner är det litet och utsatt. Kampen har svetsat samman degerforsborna och överbryggat andra motsättningar, som till exempel mellan facket och brukets lokala ledning. Det är den ena förklaringen till att de lyckades rädda kvar tillverkningen ännu en gång. Den andra ligger i en svensk lagstiftning som gett facket insyn och inflytande.

Utifrån en lokal maktposition kunde man ge svar på tal när det internationella kapitalet ville genomföra omstruktureringar. Och i det här fallet lyckades man också påverka och förändra.

Fackets engagemang handlade i första hand naturligtvis om att rädda jobben och därmed också bygden. Men djupare sett var det en demokratistrid där medborgarna gick över vallgraven och

strömmade in i borgen för att göra sina röster hörda och inte passivt överlämna besluten åt den ekonomiska eliten.

Men utan den makt som strömmade ut från den medborgerliga aktiviteten och lagstiftningens möjligheter hade demokratin – sett som folkstyre – varit hjälplös.

I Degerfors påminde det om en gammal idé att medborgarna – i det här fallet arbetarna på bruket – besitter både kunskaper och handlingskraft. Samma idé som föddes i folkrörelsernas demokratiska hus. Bemäktigandet. Som när de troende i Åsköping gick till beslut och trots motstånd började bygga sin missionskyrka.

För fotbollslaget har utvecklingen varit dystrare. Hösten 1999 kämpar de i bottenträsket av division ett och har precis sparkat sin tränare.

*

Jag kör söderut en sensommarmorgon. På östgötaslätten ser jag hur tranorna lyfter och på radionyhetererna redovisas nya dystra siffror om medborgarnas sjunkande tilltro till det politiska etablissemang. Nyheterna fortsätter om det röriga tillståndet i Ericssonkoncernen. Under flera år har företagets styrelseordförande Lars Ramqvist dikterat villkor för svenska politiker och anklagat dem för att driva landet mot avgrunden. Men det visar sig nu att han inte klarat det egna uppdraget så bra, trots mångmiljonlön och krav på sänkta skatter så att företagets välavlönade chefer ska kunna berika sig ännu mer. Ericsson framstår som omodernt och orörligt. Vad ska man tro?

Jag fortsätter vägen mot Växjö. Längs landsvägarna och utanför Domustorgen, i grönskande trädgårdar och enkla kök finns en stillsamt gnagande misstro mot noll-åttorna. Den finns bland småföretagare, kommunpolitiker, verkstadsarbetare, sjuksköterskor och alla andra som arbetar i lokala sammanhang där man inte bara möter likasinnade, utan många olika sorters människor. Jag vet hur samtalen går, har mött dem många gånger och alltid känt sympati. Ingen gör någon stor sak av det. Få är förbannade. Många är ironiska eller rycker på axlarna. Men de flesta ser hur tomt det skramlar när tvärsäkra stjärnjournalister, kaxiga direktörer och

principfasta byråkrater – från höger eller vänster – ska förklara hur det egentligen förhåller sig med tillståndet i Sverige.

Kunskap, erfarenhet och kompetens har inte noll-åtta som rikt-nummer. Egentligen tvärt om. Den är lokal och över allt.

Jag tror att den folkliga demokratin lever som en tyst impuls. En trygg vetskap om att ”dom där uppe” inte alltid vet så bra som de vill få oss att tro. En latent beredskap att tillsammans ta saken i egna händer, och en insikt att ”vi vanliga” klarar oss rätt bra utan etablissemangets vakande öga.

Det är lunchtid när jag anländer till Dädesjö, en landsbygdssocken några mil utanför Växjö. Jag parkerar utanför Staffansgården, en rätt stor nybyggd samlingslokal omgiven av trevliga bostadshus, också de nya och tomtebolika. Snart kommer skolbarnen för att äta lunch i matsalen.

Här möter jag Solveig Fransson, Roland Johansson och Johan Lindstrand. Deras berättelse handlar om att se ett problem, resonera sig samman för att göra något åt situationen, lita till den egna kraften, utgå från ett gemensamt handlande där så många som möjligt engageras, ta strid för sin sak och framför allt: göra något själva, inte bara kräva åtgärder från högre ort.

Det började med att sockenrådet, som väljs av sockenstämman, började fundera över Dädesjös framtid. Befolkningsantalet sjönk. Många var äldre. Skolan och affären hängde på fallrepet. Samtidigt visste de att många yngre ville bo kvar, men eftersom de inte hade råd att bygga nya hus så flyttade de in till Växjö. Gamlingarna blev kvar.

Då föddes idén att bygga äldreboende i kyrkbyn, för att på så vis frigöra gårdarna så att yngre familjer kunde ta över dem. Enkelt och genialt. Pensionärerna blev entusiastiska. Hela socknen engagerades. Samtidigt lyckades de få loss statliga pengar från boendeservicedelegationen. Idén kunde förverkligas. Men de ville göra det på egna villkor.

Samtidigt växte behovet av ett daghem. Därmed Staffansgården. Ett slags service- och möteshus där olika åldrar och funktioner integrerades. En mittpunkt för socknen.

Nu tänker alla kommuner som Dädesjöborna gjorde: integrera åldrar och verksamheter, upplösa gamla administrativa gränser för

maximal flexibilitet. Men i slutet av åttiotalet var deras idéer alldeles för moderna och hotfulla för Växjö's kommunala chefs-tjänstemän.

I socknen bildades ett brukarråd, demokratiskt valt men utanför de politiska partiernas kontroll, som skulle sköta Staffansgården. De ville ha kvar verksamheten i kommunal regi, men med självförvaltning. Det krävde också makt över pengarna. Då kom konflikten.

Jag märker hur blandade känslor alla tre har inför sin berättelse. Mycket av drömmarna förverkligades: Staffansgården är en fantastisk miljö omgiven av daghem och 20 bostäder i form av kooperativa hyresrätter. Skolan räddades. Matsalen har eget kök och beställer från lanthandeln ute vid landsvägen, som på så vis överlevt. När dagis- och skolbarnen ätit färdigt kommer de äldre. Invånarantalet i Dädesjö steg. Nya småföretag startades av bara farten och hela bygden tog gemensamt ansvar för framtiden. Komplexet runt Staffansgården är socknens största byggprojekt sedan kyrkan uppfördes på 1700-talet.

De vann i sitt arbete för välfärd och framtid. Men förlorade demokratistriden. Det senare har lämnat spår av besvikelse och även bitterhet mot politiker och chefstjänstemän inne i Växjö.

Två demokratimodeller ställdes mot varandra. Å ena sidan den dominerande som bygger på centralism och expertstyre, ett fokus på den representativa demokratin där medborgarnas uppgift begränsas till att rösta i återkommande val. Å andra sidan den radikaldemokratiska uppfattningen som också strävar mot decentralisering av makten, av aktivt deltagande och självförvaltning.

Kommunpolitikerna var positiva till Dädesjöbornas demokratiska anspråk. Brukarrådet ville ha en påse pengar från kommunen som rådet sedan självt kunde besluta över. Politikerna i Växjö tyckte att det lät spännande, men strukturerna och chefstjänstemännen sade blankt nej. Striden blev lång och brukarrådet var envist. Men tjänstemännen – experterna – vann. Varken de folkvalda politikerna, invånarna i Dädesjö eller ens Civildepartementet kunde rubba dem. För dem var brukarrådets önskemål ett hot mot ordningen, stabiliteten, centralstyrningen och även demokratin,

som de uppfattade den. I början av 1999 gav brukarrådet i Dädesjö definitivt upp och lade ned.

Så här säger Solveig Fransson:

– Har man inte verkligt inflytande och ansvar, så sitter man inte på möten kväll efter kväll. Det räcker inte att ha rätt att diskutera och tänka. Man måste också få budgetansvar.

Roland Johansson:

– Jag kan förstå deras rädsla: Alla kanske inte klarar ansvaret, tänker de. Men å andra sidan kan man säga att ju närmare verksamheten ansvaret finns, desto hårdare blir allmänhetens kontroll. Det var där striden stod: Vem ska utkrävas på ansvar om de kommunala nämnderna släpper ifrån sig makt?

– Ibland tänker jag att makthavarna är rädda för att medborgarna skiter i samhället. Därför vågar de inte släppa ifrån sig makt.

Johan Lindstedt:

– Samtidigt vill de inte pröva när viljan och kunnandet verkligen finns. Där de ser kraften tas den inte till vara.

Projektet i Dädesjö är en del av det som brukar kallas byarörelsen; en modern folkrörelse, men utan riktigt fasta nationella strukturer, mer ett nätverk av lokala aktivister som lär av varandra. I Stockholms medier och maktcirklar pratas det aldrig om byarörelsen, den är osynliggjord och avfärdas i allmänhet som ”svag”, ”provinsiell” eller ”antimodern”. Men den omfattar minst 70.000 människor över hela landet. Några är engagerade i stora projekt som det i Dädesjö, andra i mindre. Gemensamt är att de utgår från lokala problem och försöker lösa dem på egen hand. Det brukar kallas för lokalt utvecklingsarbete.

Journalisten Monica Boëthius beskriver rörelsen så här i sin reportagebok *Ta vara på kraften*: ”Det jag upplever är en kraftfull, frisk underström av nydanande och nytänkande. Av människor som känner sig delaktiga, som upplever att de räknas och är behövda. Som har tagit sig egenmakt.”

Jag tänker med förvåning att de ofta bygger hus: daghem, seniorboende, servicehus av olika slag, möteslokaler. Återigen

huset som metafor för den folkliga demokratin, precis som när de troende byggde sitt lilla missionhus i Äsköping för 120 år sedan.

I Staffansgården märker jag också hur vägen är lika viktig som målet. De tre eldsjälarna har alltid varit föreningsmänniskor, ändå lärde de sig nytt och växte som människor under arbetet med att lyfta Dädesjö. De såg oegennyttans betydelse, människors vilja att arbeta ideellt och hur socknen svetsades samman.

När jag frågar Roland om han förändrades av projektet blir han tyst en liten stund. Sedan svarar han att han lärt sig säga emot makthavare med en helt annan kraft än tidigare.

Byarörelsens perspektiv verkar också ha spridit sig till några av storstädernas mest fattiga förortsområden. Det tycks vara i landets marginaliserade områden som det rörelsedemokratiska arvet lever vidare och förnyas.

På biblioteket i Rosengårds Centrum, i Malmö, möter jag Mohammed Issa. Han är en ung somalier, en eldsjäl. Somalierna tillhör de som ligger allra längst ner i den etniska hierarkin med en arbetslöshet upp mot 70–80 procent. Hans beskrivning av en somaliers möjlighet är krass och realistisk:

– Man kan flytta till ett annat land och få arbete där. Det är en vanligare utväg än många tror. Bland mina vänner är det många som väljer att studera, i brist på arbete. En tredje möjlighet är att starta eget.

Man kan säga att Muhammed valt en fjärde utväg ur ras-diskrimineringens järnbur: politiken. Han är aktiv socialdemokrat. Ersättare i Malmö kommunfullmäktige och var med i SAP:s centrala grupp för analys av det senaste valresultatet. Men viktigast av allt: Han är aktiv i Rosengård, en person som insett att man måste få områdets alla invånare att samla sina krafter för att målmedvetet lyfta förorten inifrån. Med ett försiktigt leende berättar han att socialdemokraterna fick 70 procent av rösterna i Rosengård. Men å andra sidan: det var bara drygt 50 procent som valde att rösta.

Men det blir snart bättre, försäkrar han mig.

Ett konstruktivt nätverkstänkande har börjat slå rot. Skolorna har börjat utveckla samma energi som till exempel Rinkebyskolan. Muhammed Issa berättar också att många av Rosengårds företag

växer. Runt butikerna lever grossistfirmor och små import/export-företag. Gefas – ett initiativ från Malmö stad – hjälper till att förverkliga affärsidéer, koppla samman driftiga individer och bygga nätverk för ömsesidig hjälp.

Muhammed beskriver ett sätt att tänka som påminner om byarörelsens tålmodiga småföretags- och nätverksarbete i olika glesbygdskommuner. Jag tror att det är rätt spår. Det är i mikroformat, i det lokala och utifrån de egna förutsättningarna som Rosengård och andra fattiga förortsområden kan finna sin kraft. Holma i sydöstra Malmö har på så vis fått nytt liv genom det omstridda självförvaltningsprojektet där hyresgästerna på eget initiativ tagit över stora delar av bostadsområdets skötsel. Man kan säga att det här är ett slags modern folkrörelsefilosofi. Men den innebörden får det först när det formuleras på plats av invånarna själva. Det är underifrånperspektivets egentliga poäng.

Å andra sidan blir allt detta ett skäligen kraftlöst svar på segregering och fattigdom om det inte samtidigt finns en generell välfärdspolitik med vidare horisonter. Det är samma dubbla perspektiv som i Degerfors.

*

Det är i de zoner som kan sägas vara inne i marginaliseringsprocesser som demokratifrågan är som mest brännande – fabriken, den segregerade och fattiga förorten, glesbygden. Där tror jag att den verkligen upptar människors tankar och samtal. Men inte alltid formulerad som en fråga om demokrati, kanske mer som en upplevelse av vanmakt och maktlöshet, som en vilja att bryta sig loss ur en politisk och ekonomisk struktur (påtvungad från både marknad och myndighet) som bakbinder den kraft som finns, en vilja att bemäktiga sig.

De tre zonerna är också platser eller lokaliteter där globaliseringen tar mark. Fabriken genom världsmarknaden och avlägsna multinationella ägare. Glesbygden genom de strukturförändringar som europeisk integration – inte minst genom EMU – driver fram. Den fattiga förorten genom migration.

Vad jag vill säga är att med den så kallade globaliseringen inte bara följer att politiken och demokratin måste finna övernationella

institutioner och maktbefogenheter. Utan i högsta grad också att politiken, medborgarna och samhället måste få en starkare och djupare demokrati lokalt; just där det globala nätverket eller bolagskonglomeratet är förankrat i en plats. Demokrati som en maktfråga. Också en fråga om att återerövra folkrörelsernas gamla erfarenhet av samhället som projekt, och att människor i frivillig förening genom gemensamt handlande kan styra och påverka detta projekt.

Hur är en svår fråga. För att fullfölja det perspektiv på demokratin som jag försökt anlägga måste man, när frågan ska besvaras, utgå från platsen, från medborgarnas egen kraft, vilja och erfarenhet. Det reducerar inte nödvändigtvis statens eller den nationella politikens roll. Men omdefinierar.

Det är inte okomplicerat. Man kan till exempel fråga vad ett nerifrånperspektiv egentligen betyder om det formuleras i makt-hierarkiernas övre skikt med blicken riktad nedåt, mot medborgarna. Egentligen är det rörelsedemokratis och även upplysningens eviga dilemma. Ett problem som också utmärker den här texten som jag nu snart skrivit färdigt; även den är skriven från en privilegierad position, men argumenterar för att demokratin måste betraktas från en annan plats, exempelvis Rosengård eller Lears nu nedlagda fabrik i Bengtsfors, där maktlösheten är tydlig.

Den brittiske kultursociologen Stuart Hall har i en berömd passage skrivit så här om makt och marginella platser – socialt, kulturellt eller geografiskt marginaliserade: "Paradoxically in our world, marginality has become a powerful space. It is a space of weak power but it is a space of power, nonetheless". Det vill säga: Hur lyckas man ta denna makt, visserligen svag men ändå makt, i anspråk och därmed framkalla den på platser där den nu inte finns annat än som potential, som möjlighet?

Fotnot:

Interiörerna från World Economic Forum i Davos har jag hämtat från Lewis Laphams bok *The Agony of Mammon*.

Författarpresentation

Per Wirtén är redaktör för tidskriften Arena. Frilansskribent och författare.

Demokratins ideal och det civila samhället

Håkan A. Bengtsson

Inledning

Sverige är inte längre en idyllisk demokrati. Inte bara den historiska kompromissen mellan arbete och kapital utan även förtroendet mellan ”dom där uppe” och ”dom där nere” tycks ha brustit. Sprickorna i den svenska demokratin har blivit allt tydligare.

Demokratins kris har helt följdriktigt varit ett återkommande tema i den politiska debatten under hela 1990-talet. Politiken och demokratin ses allt oftare som ett sorgebarn, antalet aktiva i de politiska partierna sjunker och medborgarandan sägs vara satt på undantag. Politik betraktas, inte minst i media, som ”dirty business” i största allmänhet.

Dessa tecken på kris för demokratin är inga nya fenomen. Och inte heller försöken att tyda dem. Maktutredningen var på sin tid ett uttryck för ett famlande, men tillkommen i en tid då den ”svenska modellen” började uppfattas som otidsenlig. Den nu arbetande Demokratiutredningen är ytterligare ett uttryck för ett slags sökande, men tillkommen i en annan fas och i ett annat Sverige.

Osäkerheten och oenigheten om vilka världen som bör präglade den svenska demokratin i framtiden är dock fortfarande påtaglig. I någon mening befinner vi oss mitt emellan två positioner, i en skinnömsningsperiod. Vi har lämnat något bakom oss och är på väg mot något nytt. Den gamla demokratimodellens ideal lever i hög grad kvar. Det nya är ännu i vardande.

Den yttre ramen för framtidens demokratiska system med fundament som allmän rösträtt, parlamentarism och rättsstat är

inte några i grunden ifrågasatta byggstenar för demokratin. Men även maktförhållandena inom denna demokrati och de inbördes relationerna mellan exempelvis politikerna och rättssystemet står nu på dagordningen. En form av revidering av den allmänt accepterade bilden av vad demokrati är tycks pågå. Det tillhör bilden av ideologisk strid eller omdefiniering av demokratin. Gränserna för demokratin, politikens roll i samhället och den offentliga sektorns storlek, är förstås en viktig stridslinje. Kraven på starkare maktindelning och en starkare kontroll av politiken i form av ”oberoende” domstolar för att balansera majoritetens makt i den parlamentariska demokratin en annan.

På ett trivialt sätt tillhör detta alltså bilden av ett samhälle statt i snabb förändring. Det är också en strid om det politiskt möjliga, om var gränserna för våra gemensamma angelägenheter ska gå.

Jag ska i denna text i mycket allmänna ordalag diskutera demokratis kris. Jag gör det i huvudsak utifrån en speciell uppsättning värderingar och ett speciellt sätt att betrakta den svenska demokratin och jag fokuserar i första hand på sambandet mellan den offentliga politiken och det civila samhället. Utgångspunkten är att det parlamentariska systemet blir svagt om det lever sitt eget liv utan levande kanaler och kontakter med medborgarna. Det blir på motsvarande sätt också bräckligt om medborgarna lever sitt eget liv utan att bry sig om politiken. Om medborgarna och politikerna främliggörs för varandra försvagas den tilltro och det förtroende som gör demokratin stark.

Historien uppvisar flera illavarslande exempel på att ett brustet kontrakt mellan medborgarna och politikerna kan rasera det förtroende mellan medborgarna och politikerna (och mellan medborgarna) som ytterst bär upp demokratin. I extremfallet kan det demokratiska systemet vräkas över ända.

Det finns därför – menar jag – starka skäl att fokusera på interaktionen, samspelet mellan medborgarna, organisationerna i det civila samhället och politikerna, på det vardagliga demokratiska kittet, på de kanaler som finns mellan folket och eliten, mellan medborgarna och politikerna. Eller annorlunda uttryckt: Hur sambandet mellan det demokratiska representativa systemet å ena sidan och de demokratiska arbetsformerna och levnadsformer i det

civila samhället å den andra sidan ser ut. Och hur de påverkar varandra.

Jag presenterar ett perspektiv som åtminstone delvis skiljer sig från traditionella vänster- och högerståndpunkter vad gäller synen på det civila samhället. Det utgår från att demokratin dels är en beslutsform, ett regelverk, men också är ett ideal av jämlika relationer mellan människor. Demokratins yttersta mål är att varje människa kan vara den hon är och bli den hon vill bli.

Det är detta ideal vi bör sträva efter att uppnå, och som demokratin ytterst syftar till att möjliggöra. Ett samhällstillstånd fritt från underordning eller auktoritära tilltal är förmodligen omöjligt att uppnå fullt ut, men det är möjligt att eftersträva. Den springande punkten här är demokratins idéer, att dess ideal i denna mening är giltiga i hela samhällslivet. Det behöver och ska inte betyda att den offentliga politiken ska omfatta hela samhället. Men det demokratiska idealet av ett önskvärt tillstånd fritt från underordning är universellt och applicerbart på de flesta vardagliga situationer. Det är också detta ideal som erbjuder de konkreta handlingsmöjligheter som i praktiken kan ge det representativa systemet stadga och styrka.

Ett öppet demokratiskt civilt samhälle stärker demokratin. Det konstituerar offentligheter som öppnar sig för medborgarna och erbjuder kanaler till det representativa demokratiska systemet. Men ett slutet icke-demokratiskt civilt samhälle öppnar inte för dialog och ger inte möjlighet till samtal. Det skapar ingen demokratisk kultur. Det riskerar också att medverka till att det skapas en klyfta mellan valda och väljare. Och inte minst en misstro på ömse håll, politikerförakt å ena sidan och förakt för vanligt folk å den andra sidan.

Sambandet mellan folkstyret och det civila samhället är alltså i fokus för det perspektiv jag vill lyfta fram här. Det rör sig förmodligen om ett ömsesidigt samband mellan politiska institutioner och föreningar och sammanslutningar av olika slag. En vanlig konservativ uppfattning är att politiken bara kan spegla de värderingar och den praktik som människor spontant skapar i det civila samhället. Men dels är det civila samhället också den sociala och politiska stridens fält, där olika intressen och idéer ställs mot var-

andra. Dels kan också det politiska systemet genom lagstiftning och andra beslut medverka till att forma det civila samhället i den ena eller den andra riktningen. Det civila samhället är en arena och en offentlighet för att framföra sådana idéer som förändrar samhället. Politiken kan också befrämja framväxten av en demokratisk kultur i det civila samhället. Den kan även underlåta att göra det. Eller främja odemokratiska strukturer. Aktivt eller genom passiv underlåtenhet.

Jag vill alltså i denna text lyfta fram sambandet mellan strukturerna i det civila samhället och den representativa demokratin. Och att demokrati i den betydelse jag här vill lyfta fram grundar sig på bestämda värden som är universellt applicerbara.

Paradigmet ”det civila samhället”

Det civila samhället är i dag ett allmänt omfattande begrepp. Förmodligen har det medverkat till att förändra vårt sätt att betrakta politiken och samhället. Det introducerades under en period då demokratin och politiken började omdefinieras. Det hade sina rötter i en östeuropeisk kritik mot den kommunistiska diktaturen. Men kom även att få en stor betydelse i den demokratiska världen.

Parallellt förlorade nämligen idén och föreställningen om att staten och den offentliga sektorn kunde och skulle expandera ytterligare successivt stöd. Den starka staten, det starka samhället eller ”the big government” utsattes för en allt hårdare kritik. Den offentliga sektorn ansågs ha blivit för stor. Offentliga välfärdsprogram var, hävdade många, ineffektiva eller rent av kontraproduktiva.

Kritiken mot statsinterventionismen hade förstås en nyliberal utgångspunkt, och var onekligen en del av den så kallade höger-vågen. Men den var otvivelaktigt också ett uttryck för en allmän individualism, en vidare omfattande individualisering, och därmed för mycket större socio-kulturella förändringar. Kritiken mot etatismen var inte heller bara en högerfråga. Även inom vänstern

fördes en debatt som gick ut på att ökad statlig inblandning inte längre var ett självklart önskvärt politiskt recept.¹

Sammantaget har det civila samhället förändrat villkoren för den politiska debatten och för vår förståelse av demokratin. Det ligger förstås en pendelrörelse bakom den här förändringen. Motreaktionen var på sitt sätt logisk. Den ökade statliga interventionen i samhället och ekonomin tog sin början redan under 1930-talet och fortsatte under framväxten av välfärdsstaten under efterkrigstiden. Nu kom en motreaktion, en kritik mot en överdriven centralisering i staten och att politiken detaljstyrde för mycket. Förmodligen kommer avregleringarna och nedbantningen av den offentliga sektorn att leda till en ny motreaktion och en ny pendelrörelse åt andra hållet. Den kan redan vara på väg.

Men paradigmet ”det civila samhället” erbjuder en komplikation utöver polariteten mellan staten och marknaden, mellan det offentliga och det privata, som i så hög grad stod på efterkrigstidens politiska dagordning.²

Från att ha fokuserat på konflikten mellan ökad politisk eller offentlig makt å ena sidan och privat makt och frihet för individen och företagen å den andra, har det civila samhället snarare förts in som ett tredje och samtidigt mer svårbestämt element. Är det svart eller vitt, fågel eller fisk, höger eller vänster, socialistiskt eller borgerligt – eller kanske rentav grönt?

Den komplikation för det politiska schemat som begreppet det civila samhället erbjuder kommer med intill visshet gränsande sannolikhet att bestå. Motsättningen mellan höger och vänster lär också bestå som ett grundraster vad gäller exempelvis synen på höjda eller sänkta skatter, liten eller stor offentlig sektor, måttet av ekonomisk jämlikhet och så vidare. Den försvinner inte.

Men föreställningen om det civila samhället komplicerar alltså saken en smula. Det civila samhället är ett paradigm som ger gamla

¹ Se exempelvis Håkan Arvidsson och Lennart Berntson: *Makten, Socialismen och Demokratin*, Zenit förlag, 1980.

² Se exempelvis Leif Lewins *Planhushållningsdebatten*, Almqvist & Wiksell, 1967.

politiska konfliktlinjer nya dimensioner. Det betyder inte att alla är överens om vad som bör menas om det civila samhället. Eller att det i sig är en idyll kliniskt fri från konflikter. Tvärtom.

Två perspektiv

Debatten har emellertid länge dominerats av två perspektiv på det civila samhället, som åtminstone delvis är spegelbilder av varandra. De ger uttryck för en förenklad polaritet.

Det ena perspektivet har framförts av flera debattörer på vänsterkanten.³

Det har försvarat den svenska modellen, folkhemmet och dess betoning på nationella beslut. Mer eller mindre artikulert har det också vurmat för ett starkt mått av centralism och en misstro mot lokala sammanslutningar och beslut på nivåer nedanför regering och riksdag. Det representativa systemet och det nationella parlamentet står i centrum för denna demokratisyn.

”Vi måste alltså bedriva en mycket radikal jämlikhetspolitik för att över huvud taget närma oss det demokratiska idealet. Och det är naturligtvis bara folkets demokratiska institutioner – främst riksdagen – som med legitim kraft kan göra detta i strid med alla samhällets icke-demokratiska maktanhopningar, främst de stora privata företagen.”⁴

I hög grad är det emellertid en position som formulerats i relation till en djupt ogillad politik och liberal-konservativ ideologi. Det är alltså en annan ståndpunkt man här förhåller sig till, det är närmare bestämt en viss slags utopi kring det civila samhället som kritiseras. Nämligen den som används ”1) för att flytta ut beslutsfattande från de demokratiska institutionerna och 2) legitimera skattesänkningar och nedrivandet av den offentliga sektorn.”⁵

Debattörernas syn på demokrati och civilt samhälle artikuleras alltså här i hög grad som ett motalternativ till denna nyliberala eller

³ Se *Systemskifte*. 4 folkhemsdebatter, Red Peter Antman, Carlsson, 1993.

⁴ Tomas Lappalainen: ”Demokrati? Det vore rena dynamiten”. *Aftonbladet* 31/8 1999.

⁵ Greider, Lappalainen. Den falska bilden av Sverige, i *Systemskifte*.

antipolitiska position. De ser emellertid de demokratiska processerna i ett något monolitiskt ljus. De betonar starkt det representativa systemet och framhåller att staten är demokratins kärna. Det är en viktig och i och för sig inte ifrågasatt utgångspunkt. Nationalstaten erbjuder det enda rimliga yttersta ramverket för ett demokratiskt samhälle, även om vårt medlemskap i EU innebär ytterligare en politisk och förhoppningsvis alltmer demokratisk arena.

Perspektivet rymmer så att säga ett försök att fixera en punkt, en rumslig plats i maktsystemet, som fattar de avgörande besluten i samhället. Den nationella folkstyrelsen är förvisso den instans som till syvende och sist fattar de viktiga strukturella besluten. Men samhällsförändringar är mer komplexa och är i praktiken ett intrikat samspel mellan olika aktörer i staten och i det civila samhället. Fokuseringen på staten leder följaktligen ofta till en skepsis till det civila samhället – det gäller att vara emot det för att rida spärr mot marknadens och företagens ökade makt. Man är för det ena (stark stat) och mot det andra (civilt samhälle). Överhuvudtaget misstros lokala aktiviteter och frivilliga sammanslutningar om de inte rymmer ett starkt mått av centralism.

Kritiken mot marknadsliberalismen är i hög grad berättigad. Det civila samhället har också i många sammanhang framställts som ett slags universallösning, som svaret på snart sagt alla frågor. Så är inte fallet. Men det kan vara en del av svaret. Under en nu ganska lång tidsperiod har politiken retirerat och ”marknaden” har med alla rimliga mått mätt starkt sin ställning. Förändringen har ackompanjerats av ökade ekonomiska, sociala och kulturella klyftor. Vällyckade grupper har flyttat fram sina positioner. Ekonomiskt starka grupper riskerar som en följd av detta att isolera sig från det omgivande samhället. Så kallade ”gated communities” är det kanske mest iögonfallande exemplet. Det civila samhällets renässans – eller i varje fall talet om det – tycks alltså gå hand i hand med ökade klyftor. Det omtalade politikerföraktet och krisen för den representativa demokratin är på sätt och vis en följd av bland annat denna samhällsutveckling.

Men. Perspektivet är ändå i hög grad en reaktion på ett perspektiv som ställt politiken och demokratin i motsatsställning till det civila samhället.

Vilken syn på det civila samhället handlar det alltså om? Bara några korta ord om den tillbakablickande syn på det civila samhället som gjort sig gällande på den andra sidan av det politiska spektrat.

Det är lätt att finna skillnader mellan Sverige i början av seklet och Sverige av i dag, skrev Hans Zetterberg i en i det här sammanhanget intressant uppsats: ”Skattetrycket var cirka 10 procent av bruttonationalprodukten när seklet var ungt. Det fanns alltså mycket över till borgarnas civila samhälle. I dag är skattetrycket 57 procent och det civila samhället sitter trångt.”⁶

Detta skrevs i början av 1990-talet. Hans Zetterberg är en liberal-konservativ debattör och forskare och kan sägas företräda ett perspektiv på det civila samhället som man nog får säga blivit hegemoniskt och liktydigt med hela föreställningen om vad begreppet står för. Det utgår från föreställningen att det civila samhället är garanten för en civiliserad tillvaro och erbjuder en möjlighet att rida spärr mot statens invadering av samhället och den hotande offentliga sektorn. Det hyser en misstänksamhet mot demokratin och politiken och talar ofta om att ”politiseringsen” hotar företagen, familjen och individen. Det grundar sig på en misstro mot politiken i allmänhet och staten i synnerhet. I Zetterbergs fall har det – vilket citatet ovan illustrerar – ofta en konservativ underton; det var bättre förr. Det civila samhället har förtvinat i samma takt som den offentliga sektorn har ökat sin andel av BNP. Slutsatsen är uppenbar: om den offentliga sektorn minskar kan det civila samhället återigen frodas.

Det påfallande är ändå att dessa båda perspektiv i så hög grad är en spegel av varandra. Man kan säga att båda utgår från att det ena ersätter det andra. Statlig politisk makt antas leda till att det civila samhället blir svagare. Ett starkt civilt samhälle försvagar staten. Antingen stärker man det ena eller det andra. De utgör ett mot-

⁶ Hans Zetterberg: ”Individualism, rättvisa, hierarki och jämlikhet” i *Rätt och moral i ett modernt borgerligt Sverige*, Ratio, 1992.

satspar och är utbytbara. Det rör sig om man så vill, enligt dem båda, om ett nollsummespel. Demokratidebatten, såsom den förts från både höger och vänster, har alltså under senare år präglats av denna polaritet.

Frågan är om inte detta är en stark förenkling. Och ett uttryck för ideologisk förblindning på ömse sidor.

Ett exempel kan tjäna till eftertanke. Eländesbeskrivningarna om det sovande och passiviserade svenska folket har färgat bilden av det civila samhället, att det i gigantisk omfattning har förtvinat under 1900-talet i takt med att skattetrycket ökat. Men denna föreställning har kommit att ifrågasättas alltmer under senare år. Undersökningar visar att medborgarna är mer aktiva i det civila samhället i dag är tidigare, trots att den offentliga sektorn är mycket större.⁷

Något saknas uppenbarligen i synen på dessa väsentliga samband. Det är som om något faller mellan dessa två perspektiv, som i hög grad kommit att dominera debatten. Det finns skäl att peka på en annan möjlighet, ett annat perspektiv på tal om demokratin och det civila samhället.

Ett annat perspektiv

I slutet av sin essä om Machiavelli formulerade Anders Ehnmark en vision av det medborgerliga livet som en glänta i historien eller som ”pauser i kretsloppet då folket håller herrarna stången och jämlikheten är så stor att avunden och begäret inte angriper republikens livsnerv. Ögonblick av strid, alltid, inte av frid, eftersom friden är förtryckets tillstånd – ögonblick av lagom strid, kan man säga, så att staten ändå håller ihop, men tillräcklig strid för att den ska tvingas vara tolerant”. Där i gläntan, i pausen ser han demokratin ta gestalt, på ”eftermiddagen på torget, då de förnuftiga

⁷ Bo Rothstein är en av dem som genom data och i debatten ifrågasatt bilden av det förtvinade civila samhället.

människorna, beredda att ta skäl, samlas för att dryfta de allmänna angelägenheterna, i ett gyllene ljus av mognad och Medelhav”.⁸

Denna formulering är intressant. Den antyder att det civila samhället inte behöver ses som ett antipolitiskt begrepp. Och inte heller som ett hot mot det demokratiska samhället. Det kan alltså också betraktas som en outhärlig arena för det demokratiska engagemanget, där det representativa systemet och röstningsförfarandet bara är den yttersta bekräftelsen på att samhället är demokratiskt. De två förhåller sig ungefär till varandra som målet och vägen dit.

Lundasociologen Anders Ramsay har talat om ”det republikanska begreppet om civilt samhälle. Det är alltså ett uttalat politiskt begrepp som snarare vetter mot offentligheten och staten än mot marknaden och privatsfären (även om de senare komponenterna inte per definition är uteslutna ur det).”⁹

Det är alltså möjligt att snarare se ett demokratiskt föreningsliv, offentligheter, arenor av olika slag och ett fungerande demokratiskt representativt politiskt system och en effektiv folkstyrelse som varandras förutsättningar. Det står inte alls i motsättning till varandra. Tvärtom.

Men sambandet är naturligtvis svårfångat. Robert D. Putnams studie av den regionala styrelsen i Italien har mer än någon annan lyckats göra det.¹⁰

Man kan säkert ha invändningar mot Putnams framställning på en eller annan punkt vad gäller exempelvis institutionernas, förvaltningens och representationens roll. Men Putnam lyfte ändå på ett nydanande sätt fram sambandet mellan ett levande civilt samhälle och en effektiv politisk demokrati och förvaltning som både åtnjöt medborgarnas förtroende och kunde leverera resultat och som var effektivt. Eller som Bo Rothstein formulerade det i ett förord till den svenska utgåvan av Putnams bok:

⁸ Anders Enhmark, *Maktens hemligheter*. En essä om Machiavelli, Norstedts 1986.

⁹ *Res publica* 3/94, artikel av Anders Ramsay, Inledning tema Liberalism och kommunitarism.

¹⁰ *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*, SNS, 1996.

Ju mer människor har varit engagerade i frivilliga organisationer som exempelvis sångkörer, fågelskådarklubbar och idrottsföreningar, desto bättre fungerar demokratin.

Vi har att bejaka spänningen mellan två krav. Å ena sidan är medborgarrätten så som den kommer till uttryck i allmänna val en nödvändig och legitim demokratisk maktutövning. Å andra sidan förutsätter en levande demokrati självständiga organisationer, företag och institutioner. Frågan är hur är sambandet dem emellan närmare bestämt ser ut.

Det civila samhällets föreningsliv kan vara en demokratisk stödjepunkt. Men det kan också sluta sig från offentligheten och det omgivande samhället. På den ena kanten har vi den öppna föreningen som öppet deklarerar sina mått och steg, som är öppen för alla och i princip vänder sig till andra medborgare, media och det politiska systemet med sitt budskap och sina krav. Den öppna föreningen är öppen för insyn. Den utgör en demokratisk offentlighet.

På den andra kanten har vi det slutna icke-öppna sällskapet som inte vänder sig utåt, som är hemligt till sin karaktär och väljer ut sina medlemmar enligt speciella regler. Kanske är sällskapets uppgift inte ens att påverka samhället (eller i varje fall inte i första hand att påverka politiken). Genom för sällskapet synliga men för det omgivande samhället osynliga band ska bröder komma till bröders hjälp. Det finns ingen insyn. Det går inte att rekvirera deras verksamhetsberättelser. De skickar inga pressmeddelanden. Frimurarloger eller Rotary släpper inte in vem som helst. De är hemliga och hemligheten och utvaldheten är själva poängen med sällskapet. Offentlighet är inte dess syfte.

Det finns också slutna sällskap som är en direkt fara för och som undergräver demokratin. Extremformen är maffiaorganisationer eller så kallade outlaws som följer sina egna lagar och har sin egen "rättsskipning".

Naturligtvis finns det många olika blandformer mellan dessa två ytterligheter, mellan den ideala demokratiska folkrörelsen och det slutna sällskapet. Men dessa exempel visar i alla fall att det civila samhällets organisationsliv kan vara såväl öppet och vänt mot

offentligheten som slutet och inåtvänt. Det är svårt eller omöjligt att hindra medborgare från att bilda slutna sällskap eller liknande sammanslutningar. Förmodligen är det inte ens önskvärt. Men det är angeläget att den offentliga politiken också tar som sin uppgift att på olika sätt befrämja demokratiska strukturer i det civila samhället.

Demokrati som livsform

Alla sfärer ska inte och bör inte styras från en och samma punkt. Det ligger ett egenvärde i självständiga och alternativa maktcentra. Ett demokratiskt samhälle bejakar pluralism. Allt ska inte införas i en och samma statliga koncern, i ett centralt Planverk.

Däremot borde den offentliga politiken ha som uppgift att så långt möjligt sprida demokratins ideal och beslutsformer till andra sfärer i samhället. Dess arbetsformer och förhållningssätt har en bärighet även utanför den rent politiska sfären.

Ofta ställs politiken i motsatsställning till mångfald och pluralism. Men det beror på. Politiken kan mycket väl vara den faktor som garanterar mångfald och pluralism. Medan frånvaron av politiska beslut och en politisk vilja i praktiken kan betyda motsatsen. Den offentliga politiken är ett viktigt arbetsinstrument. Men dess uppgift bör vara att *demokratisera*, inte att omfatta hela samhället.

Plenisalen i Riksdagen eller fullmäktigesalen i kommunen är centrala demokratiska arenor och beslutsfora. Men de är inte de enda demokratiska arenorna i samhället. Demokratin finns inte bara i staten och i parlamentet. Eller som David Beetham och Kevin Boyle formulerar det:

Om vi definierar demokrati på detta sätt står två saker klara redan från början. Den första är att demokrati inte enbart tillhör statens och regeringen domäner, vilket är det sätt på vilket vi vanligen betraktar det. Demokratiska principer är giltiga för kollektivt beslutsfattande i alla slags organisationer och grupper. Faktum är att det

finns en viktig relation mellan demokrati på statlig nivå och demokrati inom ett samhälles övriga institutioner.¹¹

I den sista meningen är Beetham och Boyle något viktigt på spåren. Vilken är relationen mellan demokrati i det offentliga politiska systemet och förekomsten av – eller bristen på – demokratiska sammanhang i andra delar av samhället? Hur påverkar de varandra? Det är förmodligen ett samspel åt båda hållen. Alla medborgare har ytterst en del av ansvaret. Härvidlag finns ingen genväg. Inte ens ett beslut i parlamentet kan beordra fram ett demokratiskt och aktivt föreningsliv.

Men förmodligen är det också så att rader av beslut i riksdagen, regeringen, landstingen, kommunerna och ämbetsverken påverkar det civila samhället på olika sätt, åt det ena eller andra hållet. Allt från lagstiftning till den konkreta utformningen av olika välfärds-system.

Sverige har hårda miljökrav som har skärpts över tiden. Miljöperspektivet ska genomsyra alla relevanta politikområden. Det finns beslut om att regeringsförslag och propositioner ska granskas utifrån ett genusperspektiv. Jag vet inte i vilken mån dessa målsättningar uppfylles.

Frågan är emellertid om det inte är påkallat att också *demokratitesta* de viktiga politiska besluten, i första hand regerings- och riksdagsbeslut. Det vill säga att innan beslut fattas undersöka om förslaget befrämjar demokratiska strukturer i det civila samhället och individuell autonomi samt underlättar medborgerligt deltagande i samhället och så vidare. Det är dags att demokratitesta de politiska besluten!

Demokratin är ett samspel mellan politiken och det civila samhället. Detta är en väsentlig insikt. Det är en lärdom som visserligen är svårare att mäta och passa in i en enkel formel än om man fokuserar på mätbara aspekter som exempelvis den offentliga sektorns andel av BNP eller skatternas del av inkomsten. Det handlar i det här perspektivet mer om process än om resultat. Mindre om hur målet ser ut, och mer om resan dit.

¹¹ *80 frågor och svar om demokrati*, David Beetham och Kevin Boyle, 1997.

Alla människors lika värde

Alla människors lika värde, är demokratins grundläggande bud. Men det finns – det är jag fullt medveten om – ingen allmängiltig gemensam uppfattning av vad detta innebär mer konkret. En vanlig tolkning är att det i grunden bör betyda att ingen har givits rätten att härska över någon annan. Eller med statsvetaren Svend Erik Stybes formulering:

Alla människor är ... av naturen jämställda; ingen har på förhand givits något privilegium att behärska och undertrycka andra.¹²

Individens autonomi och självstyre, möjlighet att råda över sitt eget öde och bli sann mot sig själv, är den underliggande idégrunden för demokratin.

Denna föreställning om människans lika värde och rätt till självbestämmande har menar jag alltså en normativ innebörd utanför den offentliga maktens domäner. Idén om alla människors lika värde är inte bara en beskrivning av den formella demokratins grundvalar eller ens bara rättsstatens grundval att människovärdet inte kan kränkas. Lika mycket uttrycker den en uppmaning att låta denna tanke prägla hela samhällslivet och även människors inbördes relationer. Vi har formellt en demokrati, även om den säkert kan förfinas på många punkter. Men som realitet – jämlikhet mellan människor, människors lika värde – är demokratin fortfarande något vi bör sträva efter att uppnå. Och som vi alltid kommer att försöka realisera, eftersom den förmodligen inte går att förverkliga fullt ut. Den hierarkiska ordningen och uppdelningen i hög och låg, de olika maktrelationerna mellan könen, barriärerna mellan människor med olika hudfärg och etnisk bakgrund, har visat sig ha en stark överlevnadskraft. Politikens och demokratins uppgift är att minska klyftorna i samhället mellan olika grupper. Och överbrygga barriärer som skiljer oss åt. Demokratin, såväl dess formella regler som dess demokratiska vardagspraktik, erbjuder en metod för att göra detta möjligt.

¹² »Demokratis principer» i *Kring demokratins genombrott i Sverige*, Wahlström & Widstrand, 1966.

Demokratins ideal

Men den stora stridsfrågan har under hela 1900-talet kretsat kring frågan om politikens och det demokratiska systemets omfattning och om det i högre eller lägre grad ska intervensera i det övriga samhället, framför allt i ekonomin. Från socialistiskt håll har hävdats att också det övriga samhället bör demokratiseras, framför allt att det privata näringslivet utgör en odemokratisk maktkoncentration som strider mot grundläggande demokratiska principer. Från borgerligt håll har ett motstånd mot politiseringen och den växande offentliga sektorn utgjort ett genomgående tema i den politiska retoriken.

Herbert Tingsten och Ernst Wigforss var till exempel involverade i en klassisk polemik på detta tema. Wigforss hävdade att det var ologiskt att acceptera den allmänna rösträtten och parlamentarismen, och att samtidigt motsätta sig demokrati i andra delar av samhället; demokratin kan till exempel inte göra halt vid fabriksportarna. Herbert Tingsten förnekade att det fanns ett sådant samband, demokrati hade inget i ekonomin att göra.

Resonemanget kan utvecklas. I Tingstens efterföljd är det vanligt att göra dygd av idén om att demokratin (politiken) bör begränsas. Men även om behovet av maktdelning och pluralism är en central beståndsdel i så väl demokratisk teori som i en levande praktisk demokrati, kan en allmängiltig strävan att demokratisera samhällslivet och människors inbördes relationer vara en rimlig politisk utgångspunkt för olika politiska aktörer. Och för den offentliga politiken. Demokratins idéer kan göra sig gällande i hela samhället. Det går inte att dra några vattentäta skott mellan olika sektorer i samhället. Stora ojämlikheter i inkomster och förmögenheter påverkar inte bara vår ekonomiska situation utan även möjligheterna att påverka det politiska skeendet.

Det finns också skäl att påminna om att det i Regeringsformens första kapitel och andra paragraf heter:

Det allmänna skall verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden.

Här framskymtar alltså ett viktigt och i dagens demokratidebatt undanskymt perspektiv. Utan tydliga värdeklarerationer och ett krasst men nödvändigt maktperspektiv blir debatten ofta idylliserande och välmenande, och befriad från tydliggjorda intressekonflikter och värdemotsättningar.

De invändningar som brukar resas mot denna formulering i Regeringsformen beskriver den som ett uttryck för en vilja att politisera samhället och att införliva det fria näringslivet och det civila samhället i statens beslutsstrukturer. Behovet av fristående maktstrukturer – företag, organisationer, medier, etc – utanför det offentligas ram är onekligen en viktig ingrediens i ett demokratiskt samhälle.

Men avsikten bakom regeringsformens formulering är väl knappast att hela samhället ska socialiseras eller att alla beslut framgent ska fattas av samma enhet. Ingen politisk kraft företräder heller ett sådant synsätt i dag.

Men det vore olyckligt att begränsa demokratins idéer till en del av samhället (politiken). Det vore att acceptera de former av underordning och odemokratiska strukturer som fortfarande lever kvar. Arbetet för att demokratisera samhället är en fortlöpande uppgift, alltid aktuell, aldrig till fullo uppnådd. Detta är politikens kärna, dess yttersta mening och uppgift. Demokratins idéer har alltså en vidare giltighet. Vi ska inte bygga skyddsvallar mot demokratiseringen av samhället, utan mot koncentration av makt som hindrar människors fria utveckling.

I Anthony Giddens omtalade bok ”Tredje vägen. Om förnyelsen av socialdemokratin”¹³ talas om ”Demokratiserande demokrati”. Giddens ger en rad exempel som kan främja offentligheter, främja medborgerligt deltagande och vitalisera det civila samhället. Mycket av Giddens diskussion är brittisk, men är i hög grad allmängiltig.

Resonemanget har också en bärighet vad beträffar den ekonomiska makten och det privata näringslivet. Alla inser att utan att befrämja livskraftiga privata företag faller de flesta välfärdsambitioner på hälleberget. Men samtidigt står en stark privat makt-

¹³ Atlas, 1999.

koncentration alldeles uppenbart i konflikt med demokratins ideal. Längs vilka linjer kan dessa två krav tillgodoses bättre än i dag?

Michael Walzer har i bland annat "Pluralism och Jämlikhet. En teori om rättvis fördelning"¹⁴ utvecklat en teori som i korthet går ut på att upprätta olika slags barriärer som hindrar att makt eller ojämlikheter i en sfär spiller över i en annan sfär i samhället. Detta är en framkomlig linje. Men den är otillräcklig, ett försök att bygga sandbarriärer i vattenbrynet.

Det bör också handla om en inre demokratisering av respektive sfär i samhället, bland annat i den ekonomiska sfären. Minskade ekonomiska klyftor mellan olika grupper är ett uttryck för en sådan strävan. Relationen mellan de anställda och företagsledningen i företag och organisationer en annan. Kapitalets makt över samhället och företagsamheten behöver vidare ställas under en mer vidsynt debatt än vad dagens samhällsklimat tillåter. Företagens växande makt och den maktförskjutning som globaliseringen föranlett gör åter denna frågeställning aktuell. Men ännu kastar löntagarfondsstriden, den förmenta uppgörelsen med 68-vänstern och den nu sedan länge svunna "socialdemokratiska hegemonin" sin förlamande skugga över denna centrala demokratifråga.

Demokratin har ett överordnat värde. Vi ska inte införliva företagen i AB Statsföretag. Men den vidare uppgiften att demokratisera också den ekonomiska sfären, längs flera olika vägar, kan inte opereras bort från den politiska diskussionen.

Välfärdsstaten och det civila samhället

Det civila samhället ges ofta en kommunitär och tillbakablickande infärgning. Det är vanligt att hävda att det moderna projektet och speciellt välfärdsstaten har förstört många av de traditionella beroenden och gemenskaper som spontant har växt fram i det civila samhället. Detta är en tolkning av politiken och demokratin som är antiindividuellt, åtminstone underförstått, och som lyfter fram

¹⁴ Daidalos 1992.

familjen som det civila samhällets alfa och omega. Ett exempel bland många är Lars F Eklunds *Demokratin och det gemensamma bästa*,¹⁵ om än en smula teoretiskt och abstrakt formulerat. Bara titeln antyder att det knappast är individens frihet som är utgångspunkten utan ett betydligt grumligare tankegod.

Historikern Lars Trägårdh har i olika sammanhang framhållit att den svenska välfärdspolitiken är en säregen blandning av individualism och kollektivism. Systemet med välfärdstjänster inom den offentliga sektorn har frigjort och avlastat familjerna och individerna och har som en följd av detta blivit mindre beroende av familj, släkt och andra grupper i det civila samhället.¹⁶

Den kommunitära kritiken finner denna frigörelse oönskad. Frågan är vad den ska ersättas av. Mer av familjebaserade beroenden? Eller, som Lars Trägårdh vill i en av Demokratiutredningens skrifter, av stärkta individuella rättigheter som kanaliseras via självständiga domstolar av amerikanskt snitt?¹⁷

På marginalen kan det kanske ligga något i båda dessa perspektiv. Men utgångspunkten borde emellertid vara att välfärdsstatens framgångar inte kan och inte skall göras ogjorda. Det går förvisso inte att bara bevara det nu rådande systemet, men framtiden bör utgå från den frigörelse som välfärdsstaten inneburit från olika ojämlikhetsskapande mekanismer knutna till familjen och individernas sociala bakgrund. Välfärdstjänster utförda i offentliga sektorn har onekligen frigjort individerna från ett visst mått av beroende till familjen, företag och organisationer. Detta är till exempel en väsentlig del av förklaringen till den jämställdhet mellan män och kvinnor vi har uppnått. Vi blir aldrig helt fria från familjebanden i social mening, och det är inte heller avsikten. Men i ekonomisk mening finns i dag en större frihetsgrad och förutsätt-

¹⁵ Demokratiutredningens skrift nr 25 (SOU 1999:74).

¹⁶ Se exempelvis Lars Trägårdh: "Egenmaktens betingelser i Sverige", i *Valfrihet och jämlikhet i världen*, red: Anell och Rosén, SNS 1996.

¹⁷ Lars Trägårdh: *Bemäktiga individerna. Om domstolarna, lagen och de individuella rättigheterna i Sverige*. Demokratiutredningens skrift nr 20, (SOU 1998:103).

ningar för ett större mått av jämlikhet mellan grupper och individer.

Konservativa kritiker finner denna frigörelse och detta oberoende skadligt och farligt. Velfärdsstaten har gjort det möjligt för medborgarna att i högre grad själva välja vilka sammanhang de ska ingå i. Det är en grundbult för den jämlikhet och den sociala rörlighet som velfärdsstaten medverkat till att göra möjlig.

Det civila samhället blir då i högre grad en arena för självförverkligande, och mindre ett tvång, en tradition som tvingas på oss. Vi är inte längre så beroende av att familjen betalar för utbildning, boende och trygghet. Velfärdsstaten skapar förutsättningar för medborgarna att på eget bevåg välja väg i livet. Och vilka gemenskaper i det civila samhället de vill ingå i. Det skapar möjlighet att överskrida klassgränser och andra barriärer.

Här finns återigen kontrasterande perspektiv på det civila samhället. Å ena sidan det traditionella borgerliga civila samhället, med familjen och släkten som starka nätverk vilka spelar en viktig roll även i ekonomiskt hänseende. Historiskt sett vet vi också att företagen hade ett ansvar för "social omvårdnad" av olika slag. Mot detta kan man ställa en velfärdsolitik som gjort detta till frågor för den offentliga sektorn. Det är inte önskvärt att återskapa ett slags civilt samhälle som redan skattat åt förgängelsen. Det handlar snarare om att befrämja en annan vision om det civila samhället som en demokratisk arena och där individens eget vägval står i centrum. Det är här någonstans det blir möjligt att minska "demokratins svarta hål" och den växande klyftan mellan "dom där upp" och "dom där nere".

Här är det individens frihet som står i centrum. Men också jämlikhetsskäl talar för det. Velfärdspolitiken har minskat skillnaderna mellan hög och låg. Lika chanser ger alla bättre förutsättningar att färdas väl genom livet oavsett familjens ekonomiska standard och sociala situation. Det gör det möjligt för individerna att välja sina egna livsprojekt.

Men ett samhälle som godtar stora ekonomiska klyftor accepterar i praktiken att många inte kan realisera sina livsprojekt, inte kan förverkliga sina livsmål. Ekonomiska och sociala klyftor försvagar demokratin.

På hemmaplan förstärker marknaden de skillnader mellan kapacitet och resurser som olika ekonomiska aktörer tillför den, på ett sätt som äventyrar den politiska jämlikhet som krävs av en demokrati.¹⁸

Att vända tillbaka till de slags ekonomiska beroenden som präglade det tidiga 1900-talet befrämjar knappast de demokratiska ideal jag lyft fram här. Samtidigt är det viktigt att vara medveten om att det inte finns några enkla lösningar när det gäller dessa komplicerade sammanhang.

Människan är både egoistisk och altruistisk, vill både förbättra för sig själv och de sina, men vill också att andra ska ha de bra, ogillar en utveckling som slår ut andra medborgare. All politik balanserar mellan dessa två kraftfält. Men ett samhälle som bara befrämjar den ena aspekten skapar djupa klyftor i samhället och hotar demokratins stabilitet. Politikens och demokratins uppgift är som alltid att få dessa två krafter att samverka.

Demokratitesta politiska beslut!

Regeringsformens formulering om att ”Det allmänna skall verka för att demokratins idéer blir vägledande inom samhällets alla områden” borde bilda utgångspunkt för en fördjupad diskussion om det civila samhället och den svenska demokratin.

Formuleringen kan tolkas på ett vittsyftande sätt. Demokratien främjas genom den offentlighet det allmänna representerar och genom de värden och förhållningssätt som präglar olika sektorer inom den offentliga sektorn. Men relationen mellan det offentliga och det civila samhället borde lyftas fram betydligt mer, eftersom det som framhållits har en så stor betydelse – också för demokratins legitimitet och effektivitet.

Ett förslag att fundera över är att alla politiska beslut ska demokratitestas av ett speciellt oberoende offentlig demokratiinstitution knutet till riksdagen. Avsikten ska vara att före varje viktigare beslut presentera utlåtanden och bedömningar om beslutets konsekvenser för det civila samhället. Dessa kan vara ett viktigt inslag i

¹⁸ 80 frågor och svar om demokrati, David Beetham och Kevin Boyle, 1997.

den offentliga diskussionen om olika politiska förslag. Om inte annat för att befrämja ett större mått av eftertanke och reflektion. Det kan handla om att t.ex. bedöma om beslutet befrämjar demokratiska strukturer i det civila samhället, medborgerligt engagemang, individuell autonomi, jämlika relationer mellan män och kvinnor, eller att beslutet inte missgynnar medborgare med olika etnisk eller religiös bakgrund. Demokratins idéer ska vara vägledande.

Författarpresentation

Håkan A. Bengtsson är redaktör för tidskriften Arena. Han är frilansskribent samt har bland annat gett ut "Arbetarrörelsen och demokratin. En bok om människor och möjligheter".

Perspektivet som kom bort

– Om kvinnorörelsen och feminismen som demokratisk kraft

Kristina Hultman

1. Demokratin och könet

I slutet av 1700-talet, närmare bestämt 1792, avslöjade den engelska feministen och upplysningsfilosofen Mary Wollstonecraft att hon bar på häpnadsväckande radikala idéer. I ”Till försvar för kvinnans rättigheter”, skrev hon:

Det kanske kan låta skrattretande när jag kommer med ett förslag som jag ämnar utveckla någon gång i framtiden; jag är nämligen fast övertygad om att kvinnorna borde vara företrädare i regeringen i stället för att godtyckligt bli styrda utan att få ta del i dess överläggningar.

Mary Wollstonecraft hann aldrig uppleva hur denna kontroversiella idé slog rot hos allt fler. Fem år efter publiceringen av detta feminismens allra första manifest dog hon (som så många andra kvinnor vid den här tiden) av blodförlust i sviterna efter en förlossning, endast 38 år gammal.

Det är annars liberalen John Stuart Mill som brukar få äran av att ha introducerat idén om kvinnan som likvärdigt politiskt subjekt i demokratins historia. Mill verkar i en helt annan tid, 70 år efter Wollstonecraft, och vidareutvecklar (tillsammans med sin medarbetare och senare fru Harriet Taylor Mill) hennes idéer till att nu inte bara omfatta kravet på formella rättigheter, utan också en demokratisk struktur som tar kvinnors erfarenheter och intressen på allvar.

Så här skriver Mill 1869:

*Att kvinnan passar för politik kan det följaktligen inte råda något tvivel om. Men det kanske är troligare att man ifrågasätter om politiken passar kvinnorna.*¹

I Sverige vann kvinnorna kampen om rösträtten i början av 1920-talet. Till en början är de invalda kvinnorna mycket få. Men från och med nu finns ändå möjligheten för kvinnor att sluta sig samman och på så sätt utöva makt också i allmänpolitiska sammanhang.

Det jag vill lyfta fram här är värdet av kvinnlig särorganisering. Jag tycker nämligen att värdet av att sluta sig samman har fallit bort i slutet av 1990-talet. Idén om mainstreaming och integrering av ett ”jämsällldhetsperspektiv” i alla politikområden har lagt sordin på den politiska och demokratiska tradition som vi hittar inom t.ex. kvinnorörelsen och dagens mer lösliga feministiska grupperingar. Som vanligt får vi ett ”antingen eller”, i stället för ”både och”. Kvinnor tvingas välja mellan integrering och särorganisering.

Jag vill i förlängningen av det resonemanget slå ett slag för kvinnorörelsens betydelse för demokratin (var annars säger man sådant än i en demokratiutredning!). Och varna för att vi nu slarvar bort en tradition av kvinnlig organisering utanför de vanliga parlamentariska institutionerna. Att jämsällldhetsfrågorna sugits in i statsapparaten, att vi har fått en utbredd ”femokrati” betyder inte att det könspolitiska slaget om framtidens Sverige är vunnet.

Jag vet att det är stora ord. Ändå skriver jag dem: Landet står i dag vid i ett vägsäl av oerhörd betydelse för dess kvinnor. Hur ska omsorgen organiseras, boendet, lönerna, barnen osv? Ingen kan i dag ge ett säkert svar.

Vad vi vet är att politisk vilja och deltagande gör skillnad. För svenska kvinnor gör det t.ex. stor skillnad om de själva är med i framtidsdebatten, än om den förs av bredbandslyriska herrar som

¹John Stuart Mill, *Förtrycket av kvinnorna* och Harriet Taylor Mill, *Kvinnornas befrielse*, Nya Doxa 1995.

intresserar sig föga för hur arbetet vid datorn förutsätter att någon annan kokar välling och byter blöjor.

I en vital demokrati debatterar kvinnor av olika ideologisk färg och från olika samhällsklasser och med olika etnisk bakgrund. I en vital demokrati är jämställdhet (detta tråkiga ord) inte en fråga enbart för staten. Därav behovet av en förstärkt oberoende, pluralistisk kvinnorörelse.

Könet som rör till

För att förstå kvinnornas djupt paradoxala relation till demokratin tänker jag ta hjälp av feministisk politisk teori. Jag hade naturligtvis kunnat använda mig av kloka tänkare som Jürgen Habermas eller Ulrich Beck, men eftersom deras visioner om framtidens demokratier inte synliggör könet som politisk kategori blir det svårt. Man tvingas gissa sig till vad de tycker om könets politiska betydelse, och gissningar är inga bra utgångspunkter för resonemang.

Därför feminism. Och frågan lyder: Vad kan denna ideologi (för en ideologi är det) tillföra den svenska demokratidebatten? Hur kan man se på samhällelig gemenskap, individuell frihet, underordning och medborgerligt deltagande om vi utgår från att varje enskild medborgare är antingen kvinna eller man?

Ja, helt klart är att allting som vi vanligtvis förknippar med demokratin blir mycket mer komplicerat. Hur blir det t.ex. med den autonoma medborgaren, den som förutsätts göra självständiga val oberoende av omgivningen? Drar vi in kvinnorna i medborgarsfären så för vi in hela den reproduktiva (och föga autonoma) livssfär som de ständigt förknippats med i analysen – barnafödande, barn, sexualitet, omsorg, städning, hem.

Plötsligt måste en demokratiteori förhålla sig till det privata, till sexualiteten och till samspelet mellan könen. Det här har den brittiske politiske teoretikern Anthony Giddens förstått. Han talar om behovet av att utveckla en "livspolitik", dvs. en politik som

omfattar inte bara den offentliga sfären (traditionellt förbehållen män), utan hela livet (något som berör både kvinnor och män).²

Hoppet om förändring

I boken *Être femme en politique* skriver den franska Europaparlamentarikern Elisabeth Guigou om kvinnornas inträde på den internationella politiska arenan.³

Guigou har intervjuat kvinnliga politiker i toppositioner; dvs. de kvinnor som i dag är med och formar den framtida Europapolitiken, formulerar sig kring den gemensamma valutan, förhåller sig till globaliseringens effekter, osv.

I slutet av sin bok funderar hon över de orealistiska krav och den besvikelse som förväntningarna på något radikalt "kvinnligt" och annorlunda ofta för med sig för kvinnor. Medborgarna förväntar sig att kvinnor ska agera på ett helt nytt sätt.⁴

Samtidigt hyllar hon en fransk politiker som Simone Veil som "i sina offentliga framträdanden framhävde sin identitet som kvinna och som i arbetet som minister, aldrig glömde sitt kön." (min övers.).

Så har det ofta varit. Kvinnliga politiker ska vara ungefär som män, men också gärna agera nytt och annorlunda. Ett slags demo-

²Se t.ex. Birte Siim, "Feministiske perspektiver på demokrati og medborgerskab". I Demokratiutredningens forskarbolym II SOU 1999:77, *Demokrati och medborgarskap*, Forskarvolym II, och Anthony Giddens, *The Transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Polity Press 1992.

³ Elisabeth Guigou, *Être femme en politique*, Plon 1997.

⁴Guigou redovisar i sin bok resultaten från en Gallupundersökning där tusen personer i 22 stater tillfrågats om fler kvinnor i politiken skulle leda till bättre, eller sämre maktutövning. Av tusen fransmän svarade 59 procent av de tillfrågade att det skulle bli bättre med fler kvinnor i politiken, (20 procent trodde å andra sidan att den politiska maktutövningen skulle försämrats). Andra länder där en överväldigande majoritet trodde sig få en bättre politik med fler kvinnor var USA (57%), Thailand (72%) och Colombia (62 %).

kratiskt ”Damn you if you do and damn you if you don’t”. I demokratin och politiken har kvinnor som grupp både osynliggjorts (könet har väl ingen betydelse!) och representerat ”det andra” perspektiv som ligger vid sidan av huvudfåran. Det här har resulterat i en ständig ambivalens gentemot kvinnor som tar makt eller agerar i det offentliga. En ambivalens och osäkerhet om vilken roll man förväntas inta, som många kvinnor själva internaliserat.

Ett mer konfliktbetonat feministiskt perspektiv gör inte kvinnorna till ”problemet” utan lägger i stället över dagens demokratiska kris på män. ”Om kvinnorna inger hopp om en förnyelse av dagens politiska system, så är det för att det system som vi lever med i dag, nästan uteslutande förkroppsligat av män, är så djupt diskrediterat.”, skriver Guigou t.ex. Utifrån det här synsättet är det en homosocial stelbent hierarki (män leker/bastar/beslutar/nätverkar/idrottar/dricker med män) som lett till den förtroendekris mellan styrda och styrande som vi ser i dag. I LO-ombudsmannen Olle Sahlströms inom arbetarrörelsens omdebatterade bok *Den röda patriarken*⁵, återfinns det här perspektivet. Samma idéer hittar vi i reaktionerna på de senaste årens kommunala politiska skandaler (modell Motala). Kvinnor som tvekar inför, eller hoppar av, förtroendeuppdrag gör det eftersom de blir utträngda ur en informell, av män definierad, maktstruktur.

Många väljare (inte bara kvinnor) hoppas i dag att kvinnorna ska ge politiken ett nytt innehåll. Hos kvinnorna ligger löften om förnyelse, om demokratisk framåtrörelse, om dialog. Fler kvinnor vid makten – hoppas man – ska skapa möjligheter för fler medborgare (av båda könen) att bli delaktiga.

På så sätt kopplas demokrati- och jämställdhetsfrågorna samman. Kvinnornas intåg på den offentliga scenen, och den kamp som nu pågår om att omdefiniera demokratins maktpolitiska villkor, är del av en mycket större process som handlar om att med politikens hjälp fördela makten på fler händer. Därför är den också mycket hotande och starkt ifrågasatt.

⁵ Olle Sahlström, *Den röda patriarken, en essä om arbetarrörelsens auktoritära tradition*, Atlas 1998.

Låt mig förtydliga: Den framtida demokrati som jag och många med mig drömmer om är heterogen, mindre hierarkisk och har lämnat bakom sig dagens konfliktstyrda politiska samtal. Den levande demokratin rymmer så många företeelser som möjligt i ett samhälle.

Pluralism ges i ett sånt samhälle ett egenvärde. Största möjliga tolerans och öppenhet råder inom de gränser som demokratin sätter. Varenda medborgare kan identifiera sig med åtminstone någon fråga – någon aspekt – i det offentliga och politiska samtalet.

Den politiska filosofen Chantal Mouffe kallar det här för ”ett radikalt demokratiskt medborgarskap” som inte är ett, utan flera, och hon talar om behovet av att tydliggöra intressekonflikter, inte skyla över dem:

En sund demokratisk process kräver starka kontraster mellan skilda politiska positioner, krockar och öppna intressekonflikter. Om det saknas, kan de alltför lätt ersättas med konfrontationer mellan ickeförhållningsbara moraliska värden och fasta identiteter.”⁶ (min övers.)

Chantal Mouffes demokratisyn står i skarp kontrast mot en mer elitär, konservativ syn. Eliten har alltid styrt, heter det, och bör göra det också i framtiden. Grundproblemet i dagens svenska demokrati blir då i stället att eliterna kapitulerat. Dagens beslutsfattare är för mediokra, de håller inte måttet kompetensmässigt.⁷

Den står också i konflikt till de rester av 68-vänstern som ger enighet utåt ett egenvärde. Hellre blunda för realiteter eller komplexitet om dessa realiteter hotar en ideologisk princip. Man står stadigt fast vid parollen och ser upprört på medan utvecklingen svishar förbi.

Värdekonservativa politiska tänkare ogillar tanken att beslutsfattare ska ”representera”, vad gäller erfarenheter, social bakgrund osv. Kompetensen ska styra. Den som har makt står i någon

⁶ Chantal Mouffe, *The Return of the Political*, Verso 1993.

⁷ Se t.ex. Anders Björnsson, *Den skyddade provinsen. En essä om demokratins värde och värdighet* (SOU 1999:22), Demokratiutredningens skrift nr 17.

mening alltid ”över” de han styr över. Därför ogillar man också tanken på varannan damernas i t.ex. riksdagen. Än värre tanken på könskvotering som (till skillnad från den geografiska kvotering som vi sedan länge tillämpar, i riksdagen och eu-parlamentet – hallänningar röstar på hallänningar, svenskar på svenskar –) anses inkräkta på den enskildes frihet.

Jämför man dessa två demokratisyner ser man tydligt att frågan om könet – om jämställdhet och feminism – river djupa revor i demokratitänkandet.

Kvinnornas inträde på den demokratiska scenen må vara allmänt accepterat i dag. Men laddningen som en könsanalys av politiken får ofta botten också i att den blottar den underordning av olika grupper (personer med utländsk bakgrund, kvinnor, barn, unga, homosexuella osv.) som dagens demokrati *i praktiken* vilar på.

Det är mot den bakgrunden man ska se dagens svällande feministiska tankebygge. Hur kan en demokrati som behandlar båda könen som fullvärdiga medborgerliga subjekt se ut? Vilka förändringar av den rådande ordningen måste till för att nå jämställdhet i maktpolitiskt maktavseende?

Ett arv att förvalta

När feminismens första ”upplysta” fas inleddes i slutet av 1700-talet med Mary Wollstonecraft så kopplades jämlikhet och kvinnors rättigheter ihop (ordet jämställdhet var ännu inte uppfunnet). Hon skrev: *Större jämlikhet måste införas i samhället; annars kommer moralen aldrig att utbredas; och den rättmätiga jämlikheten kommer inte att vila på fast grund ens när denna är en klippa, så länge ena hälften av människosläktet är dömd till att vara fjättrad vid dess fot.*⁸

Wollstonecraft och den senare 1800-talsliberalen John Stuart Mill lade den idéhistoriska grunden till dagens kvinnorörelse. Till detta ursprungliga liberala lager har sedan lagts marxismens köns-

⁸ Mary Wollstonecraft, *Till försvar för kvinnans rättigheter*, Ordfront 1997. (Originalen, ”A Vindication of the Rights of Woman”, är från 1792).

och klasstänkande och de senaste decenniernas radikalfeministiska och postmoderna idéer. I dag står den som vill ge sig in i den feministiska tankedjungeln inför ett brett och ofta motsägelsefullt spektrum av idéer.

Den här bredden brukar ofta göras till ett problem. Kvinnorörelsen framstår som otydlig, oorganiserad. "Vad menar man egentligen med feminism?", frågar många.

För att tydliggöra brukar jag jämföra med ett annat begrepp – socialism – en -ism även det.

"Socialism" är ett politiskt begrepp, precis lika vagt som "feminism". Adolf Hitler koloniserade det när han uppfann nationalsocialismen. Och i Stalins Sovjet talade man om "vetenskaplig socialism" – en omskrivning för terror och svält. Utan att vilja diskreditera denna -ism; tänk er ändå att det mellan dessa ytterlighetspunkter ligger ett helt spektrum av åsiktsriktningar av socialliberaler, socialdemokrater osv. Samma åsiktsbredd hittar man under samlingsbegreppet feminism.

Gräver man djupare kan man beskriva dagens feminism så här:

1. Dagens feminism är heterogen, genuint pluralistisk och lika mångfacetterad som mänskligheten. Kanske är det därför som den röner såna framgångar i vår tid. Feminismens antiauktoritära pluralistiska karaktär passar ett samhälle där monolitiska samhällsmodeller inte längre låter sig formas.
2. Kvinnorörelsen har i takt med att den fått allt fler anhängare blivit en lika heterogen rörelse där bryggor ideligen slås till andra ideologiska fält – som kampen mot rasism, för homosexuellas rättigheter, etc. Ur insikten om kvinnors underordning har en medvetenhet om makthierarkier och förtryck i stort vuxit fram.
3. Kampen för kvinnors ökade rättigheter kan därför lika gärna ses som en kamp för fördjupad demokrati – en modell att ta efter för demokratiska strukturer i kris.

Skiss till en feministisk demokratisyn⁹

Feminismen är pluralistisk och därför väl anpassad till vår tids samhälle. Ändå vet vi att kvinnorörelsen när den slutit leden kunnat utgöra en betydande politisk/demokratiserande kraft. Något bör det alltså vara som då och då igenom historien får detta heterogena kvinnokollektiv att sluta sig samman. I min värld är det känslan av utanförskap – att stå lite vid sidan om beslutsfattandet – som kvinnor har gemensamt. Erfarenheter från ”kvinnovärlden” kan vara en annan grund för känslan av samhörighet.

Så här kan man då se på det:

Det som skiljer en feministisk analys av politiken och demokratin från en icke-feministisk är övertygelsen att *kvinnor har gemensamma politiska och demokratiska intressen som grupp*. Det här är intressen som skiljer sig från t.ex. klassintressen:

1. Samhället lägger fortfarande huvudansvaret för kombinationen av *produktion* och *reproduktion* på kvinnornas axlar. Sexualitet, barn och familj ska kombineras med yrkesarbete – något som leder till ständiga konflikter i enskilda kvinnors liv.¹⁰
2. Kvinnor utgör en ekonomiskt och politiskt undertryckt grupp som har lägre löner och mindre demokratiskt inflytande än män på alla samhällsnivåer. Det finns naturligtvis enskilda män med mindre makt än enskilda kvinnor (en manlig lokalvårdare tjänar mindre än Antonia Ax:son Johnson), men bryter vi ner samhället i olika socioekonomiska sfärer så blir mönstret av kvinnlig underordning tydligt.

⁹ Resonemanget bygger på mitt bidrag i antologin *Feministisk Bruksanvisning: Kön och medborgarskap – kvinnan som demokratiskt problem*. Norstedts 1995.

¹⁰ Detsamma gäller naturligtvis på ett liknande sätt det ökande antal fäder som tar ett jämlikt ansvar för det reproduktiva arbetet. Män som inte väljer att bli föräldrar/som inte tar huvudansvar för sina barn/sin sexualitet stigmatiseras dock inte på samma sätt som kvinnor.

3. Kvinnor är sexuellt och kulturellt underordnade i allt från pornografi, reklam och massmedia till utbildningsväsende och konstnärligt skapande. Män tittar på kvinnor, män agerar, kvinnor bara "är". Myten om konstnären bär omisskännligt maskulina drag, osv.

Slutsatsen av ovanstående resonemang blir att *kvinnor tjänar på att gå samman över klassgränserna (och andra t.ex. etniska, generationsbaserade och nationella gränser) för att förstärka sina möjligheter att påverka.*

Det är inte svårt att se att en sådan organisering av kvinnor över traditionella politiska gränser hotar en rådande demokratisk ordning, särskilt i en tid då de politiska partierna tappar i attraktionskraft.

Om de svenska riksdagskvinnorna slöt sig samman skulle den politiska dagordningen kunna ändras över en natt, något som Stödstrupornas offensiv på den svenska riksdagen våren 1994 visade med all önskvärd tydlighet. Likaså vet vi att kvinnors politiska arbete för att föra upp frågor på dagordningen som tidigare knappt erkändes som politik, har lett till att Sverige i dag har en världsunik kvinnofridslagstiftning, förbud mot köp av sexuella tjänster osv.

Den kontroversiella särorganiseringen

Följaktligen är idén om särorganisering av kvinnor en av de mest kontroversiella att diskutera i dagens svenska demokrati. Det är som om en traditionell politisk kultur inte kan handskas med grupperingar formade efter kön som politisk kategori (eller kulturell/etnisk tillhörighet, t.ex.). Otaliga exempel vittnar om att kvinnor som slutit sig samman för att verka för sina politiska intressen mötts av kritik och motstånd. Den statliga norm som i dag genomsyrar jämställdhetspolitiken – att på alla politiska nivåer arbeta utefter principen om "mainstreaming" – hotar också att spilla över i synen på kvinnoorganisationer i det civila så att traditionellt kvinnopolitiskt arbete börjar ses med skepsis.

Det senaste årtiondets nedtoning av kvinnoförbundens formella roll är kanske del i en sådan utveckling. Harmoni och sam-

arbete betonas. Kvinnor ska inte ha separata parallellorganisationer utan så långt det går ska deras röst integreras i övrigt partiarbete.¹¹ Jämför detta med de politiska ungdomsförbunden som tvärtom uppskattas för att vara en ständig nagel i ögat på en överårig och bekväm partiapparat. Eller bönders, synskadades och pensionärers intresseorganisationer. Ingen ifrågasätter att dessa grupper har stora gemensamma intressen att bevaka.

2. Kvinnorörelsen

Statsvetare och andra som mäter demokrati i bl.a. organisationsgrad brukar komma fram till att den svenska kvinnorörelsen har en relativt marginell betydelse. Jämför man med t.ex. arbetarrörelsens stora medlemsskara, är relativt få kvinnor organiserade i renodlade kvinnoorganisationer. Här saknas medlemskap, institutioner och från staten oberoende resurser.

Den här institutionella svagheten gör att den oberoende svenska kvinnorörelsen ofta underskattas som demokratiserande kraft. Den jämförs med en mall för organisering som är svår att applicera på kvinnor som politisk grupp.

Det här hör samman med att kvinnorörelsen ofta slentrianmässigt jämförs med arbetarrörelsen. Men alla som någon gång befunnit sig i båda sfärerna vet att det är stor, mycket stor skillnad mellan dem.

Organisationsgraden i arbetarrörelsen är hög, ombudsmannakadern stor, men engagemanget hos den enskilde medlemmen ofta rätt litet. Arbetarrörelsen är inte bara en arena för åsiktsbildning, den är också en resursstark serviceinstitution för sina medlemmar.

¹¹ Moderata samlingspartiets kvinnoförbund lades ner sommaren 1997 och ersattes av nätverket "Moderatkvinnorna". Vänsterpartiet har alltid motsatt sig tanken på ett kvinnoförbund och har i stället ett kvinnopolitiskt utskott. Folkpartiets Kvinnoförbund ändrade sina stadgar våren 1998 så att enskilda distrikt vid behov kan arbeta i lösligare nätverksform.

Många människor går därför med i facket för den service och ekonomiska trygghet som medlemskapet erbjuder. För att få den där billiga hemförsäkringen t.ex.

Inom kvinnorörelsen är engagemanget högt men organisationsgraden låg. Det egna kapitalet är dessutom obefintligt.

Kvinnorörelsen ”går man med i” genom att ta steget in i en kvinnopolitisk gemenskap. Eftersom man i stort sett helt saknar ett eget kapital (jämför med fackens bostadsbestånd, fonder etc.) står inte styrkan och faller med det formella medlemskapet, däremot med känslan av samhörighet och solidaritet inom gruppen.

Kanske är det denna oförmåga att rätta in sig i Organisationsverige som gjort kvinnorörelsen så underskattad som demokratisk kraft? Och kanske är det avsaknaden av samlande institutioner och mötesplatser för kvinnor runt om i landet som skapade det enorma suget efter Stödtrumporna inför valet 1994 och som gör att media i dag utvecklats till den arena där jämställdhetsfrågor (till skillnad från fackföreningsrörelsens nästan helt undanträngda klassfrågor) diskuteras?

Kvinnorörelsen är underskattad på ett annat sätt också. Skrapar vi på ytan så finner vi att den gjort direkta avtryck i politiken. Många kvinnor som arbetar politiskt har egna erfarenheter från den svenska kvinnorörelsen. Denna mångfacetterade rörelse – med alltifrån Fredika Bremer-förbund och Kvinnor Kan-mässor till kvinnojourer, feministiska tidskrifter och kvinnliga nätverk på jobbet – fungerar på så sätt som en plantskola för demokratiskt arbete.

Men att många kvinnor som i dag arbetar inom de traditionella politiska strukturerna har en bakgrund som ”särorganiserade” uppmärksammas sällan. Vare sig av dem själva eller omgivningen. Att offentligen betona att man har en bakgrund som feminist, kvinnojoursaktivist eller Hertha-redaktör är nämligen att ta en politisk risk. Plötsligt ses man som ett särintresse, som alltför subjektiv.¹²

¹²Statsvetaren Lena Wägnerud visar i sin avhandling att kvinnliga riksdagsledamöter har avsevärt fler kontakter med olika kvinnororganisationer än män (1994 uppgav 51 procent av riksdagskvinnorna att de hade sådana

Även inom kvinnoforskningen, som brukar ses som en del av kvinnorörelsen, är man försiktig med att koppla ihop sig med en statlig politisk nivå. I en av Demokratiutredningens forskarvolymer skriver den danska demokrati- och kvinnoforskaren Birte Siim mycket tänkvärt om den tudelning som ofta görs i den Skandinaviska kvinnoforskningen, mellan å ena sidan en stark oberoende kvinnorörelse, med sina rötter i civilsfären, och en statlig jämställdhetspolitisk sfär. Siim menar att

*särskiljandet av parti och (kvinno)rörelse leder till en dualistisk analys, som sätter kvinnors självständiga organisering i kvinnorörelsen i motsats till kvinnors aktiviteter och organisering inom t.ex. socialdemokratin eller i fackföreningsrörelsen.*¹³ (min övers.).

Jag håller med. Som jag har velat visa ovan – genom att länka kvinnlig särorganisering och brett, mer ”könsneutralt” demokratiarbete – så tror jag att det mest fruktbara är att tänka sig att dessa två sfärer förstärker varandra. Kvinnor i egenskap av medborgare behöver inte *antingen* civilsfär *eller* statligt agerande, *antingen* individuell frihet *eller* samarbete kvinnor emellan. De behöver både och.

Exemplet Fogelstad

Ett konkret bevis på att kvinnorörelsen är en grundbult i demokratin hittar man hos medborgarskolan på Fogelsta (sorgligt bortglömd inom folkbildningen). Sommarkurserna på Fogelsta blev bron över från privat till offentligt för tusentals kvinnor från 1922 till 1954. Här blandades frisinnad liberalism med breda vänster-

kontakter minst en gång i månaden, 4 procent av riksdagsmännen, en differens på 47 procent). Kanske kan egna erfarenheter från kvinnorörelsen vara en av förklaringarna till detta. Källa: Lena Wägnerud, *Politikens andra sida. Om kvinnorepresentationen i Sveriges Riksdag*, akademisk avhandling, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborg 1998.

¹³Birte Siim, ”Feministiske perspektiver på demokrati og medborgerskab”, *Demokrati och medborgerskab*, Demokratiutredningen, Forskarvolym II, s. 97 (SOU 1999:77).

idéer. Moa Martinson, Ada Nilsson, Elin Wägner och Kerstin Hesselgren gick här bl.a. och i början av 1940-talet fungerade denna skola dessutom som en direkt länk för kvinnor in i den svenska Riksdagen.

Krigsåret 1941 var sju kvinnliga riksdagsledamöter av totalt nitton fogelstadförbundare! Och en av fem kvinnor som valdes in i riksdagen under åren 1922-1954 var medlemmar i Fogelstadförbundet (14 av totalt 70).¹⁴

Att rektor Honorine Hermelins pedagogik på Fogelstad lyckades, betyder dock inte att kvinnorna på skolan var – eller förväntades vara – eniga i alla frågor, tvärtom. Bredden och pluralismen, att man diskuterade jämt, var förmodligen en huvudorsak till skolans framgångar.

Myten om enigheten...

Pluralismen inom kvinnorörelsen styrks nu också av nyare historisk forskning. I boken *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter* gör en rad svenska historiker nedslag i kvinnorörelsens historia.¹⁵ Här visar man att kvinnorörelsen egentligen aldrig varit en enhetlig rörelse, utan flera. Ofta har man varit djupt oenig, även när bilden utåt andats idel harmoni. Kvinnor har tyckt olika i allt från abortfrågan och fredsfrågan till kravet på ekonomisk självständighet från mannen. I dag är feminister t.ex. djupt oeniga om pornografins könspolitiska betydelse eller värdet av att samhället subventionerar privata hushållstjänster. I förordet till boken skriver redaktörerna:

¹⁴ Uppgiften är hämtad från Berit Lindbergs kommande avhandling *Kvinnor Vakna och våga! En studie kring rektor för Kvinnliga Medborgarskolan vid Fogelstad*. Läggs fram vid Pedagogiska institutionen Lunds Universitet, hösten 1999.

¹⁵ Christina Florin, Lena Sommerstad, Ulla Wikander (red.), *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*, Norstedt 1999.

...i verkligheten var enigheten i långa stycken en fasad, en önskedröm, kanske en projicering som kom till därför att kvinnor utifrån sett behandlades och uppfattades som en enhetlig grupp.

...och förmågan att enas

Men det är inte hela sanningen. För trots denna oenighet så har kvinnor med olika politiska åsikter haft en imponerande förmåga att ena sig *då de demokratiska rättigheterna för kvinnor som grupp stått på spel, eller då fler kvinnors röster i offentligheten haft ett värde i sig.*

Vid första världskrigets utbrott stod kvinnorna i Europa på tröskeln till rätten att rösta. Historikern Kjell Östberg beskriver i *Kvinnor mot kvinnor* hur försvarsvänliga och radikalpacifistiska kvinnor gjorde gemensam sak och mobiliserade ett ”kvinnornas uppstånd” krigsåret 1914. Fredsfrågan skulle inte få splittra kvinnorna som behövde hålla ihop för att få igenom det allt överordnade kravet på rösträtt.¹⁶

Bilden av kvinnorörelsen som demokratiserande kraft blir på detta sätt oerhört komplex. Kvinnor väljer olika strategier för att flytta fram sina demokratiska positioner. Tidvis väljer man att artikulera vitt skilda idéer (precis som män). Under andra perioder, särskilt i krislägen, väljer man att gå samman över ideologiska gränser för att öka sitt politiska inflytande som grupp.

Vilken strategi man använder sig av tycks bero mindre på den ideologiska enigheten internt (den har aldrig varit särskilt stor), utan mer på det motstånd som kvinnor tycker sig möta från omkringliggande politiska strukturer.¹⁷

¹⁶ En bra och konkret bild av enskilda politiska partier och rösträttsfrågan får man i Riksdagens jubileumsskrift, *Rätt att rösta 1991–1994*, utgiven av Sveriges riksdag 1994. (Red., Barbro Björkhem m.fl.)

¹⁷ Ett tydligt exempel på krisläge hittar vi i början av 1990-talet. Nätverket Stödtrumporna kom till efter valet 1991 då andelen kvinnor i riksdagen, för första gången sedan 1928, sjönk från 38 till 34 procent. Se Petra Ulmanen, *(s)veket mot kvinnorna och hur högern stal feminismen*, Atlas 1998.

Och vem vet: Om demokratin inte genomsyrades av mäns makt över kvinnor, och om kvinnor inte gång på gång trängdes ut ur det politiska systemet, så kanske särorganiseringen skulle upphöra.

Undantagsperioden 1960-1980

Men 1960- och 70-talen, säger kanske någon. Då var väl ändå de svenska kvinnorna både enade och starka? Ja, den som sympatiserar med den tidens allmänna vänstervåg brukar hävda det. Och ytligt sett rådde en bred uppslutning kring den tidens ”kvinnofrågor” – barnomsorg för alla, smärtfri förlossning, fri abort, kamp mot kvinnomisshandel, diskriminerande kvinnlöner osv. Men som den danska forskaren Drude Dahlerup har visat i sin studie av den danska rödstrumpeörelsen, så var de kvinnor som gick i öppna demonstrationer förhållandevis få, om än färgstarka. Rörelsen fick ett stort genomslag på grund av ett starkt stöd från bl.a. media. Man hade tidsandan och den allmänna samhällsekonomiska utvecklingen i ryggen.¹⁸

Här går den danska och svenska utvecklingen parallellt. Under hela 1960-talet och en bra bit in på 70-talet sväller den svenska ekonomin. Arbetsgivarna letar ny arbetskraft, kvinnorna finns som en ”outnyttjad resurs” och för att kunna slussa in kvinnorna i de lågbetalda industrisektorn blir det allt mer uppenbart att samhället måste sörja för någon form av barnomsorg (att män på bred bas ska ta över en del av ansvaret är vid den här tiden inte aktuellt). Daghemsutbyggnaden släpar visserligen under många år efter, men följer ändå i den industriella expansionens spår. Frigörelsehungriga kvinnor som vill lönearbeta möts med andra ord inte av ett särskilt stort motstånd.

De kvinnliga politiker som, liksom socialdemokraten Nancy Eriksson, ville se en annan framtid för kvinnorna, med fortsatt

¹⁸ Se *Rödstrumperne. Den danske Rødstrumpebevægelsens udvikling, nytænkning og gennemslag 1970-1985*. Gyldendahl 2 band 1998. Uppgifterna är refererade ur minnet från en föreläsning i arr. av tidskriften Bang, Södra Teatern Stockholm 7 mars 1999.

sambeskattning och en uppvärdering av hemarbetet, framstår som periodens stora politiska förlorare. Konservativa kvinnokrav på rätten att få behålla ett skattesystem som gynnar det obetalda kvinnoarbetet i hemmet och mannens roll som ensam familjeförsörjare fick svagt gehör.¹⁹

Tvårt emot vad man ofta hävdar fanns det alltså många kvinnor som såg kritiskt på utvecklingen. Liknande tongångar hörs även i dag, vi ska uppvärdera hemarbetet, införa vårdnadsbidrag, göra det möjligt för svenska familjer att återigen leva på en inkomst, osv.

Grupper av mindre politiserade kvinnor (som känt sig främmande för 1960- och 70-talets öppet socialistiska kvinnorörelse) kom att, under 1980-talets andra hälft och början av 90-talet, mobilisera stora skaror utifrån en delvis annan grund än t.ex. Grupp 8. Störst och mest känd är kanske Kvinnor Kan. Den gemensamma strategin blev nu att visa på positiva förebilder, att uppmärksamma och uppvärdera det kvinnor faktiskt gör.

Ett aktivt och mer pragmatiskt inriktat påtryckningsarbete inleddes för att få in fler kvinnor i näringsliv, stat och kommun och rörelsen drog med sig kvinnor från alla delar av samhället. Med metoder som sponsring och mentorprogram snarare än kvotering ville man få organisationer och företag att arbeta för jämställdhet på frivillig väg. Vi fick kvinnomässor och jämställdhetskonferenser i en mer moderat, näringslivstillvänd anda. Nu skulle det inte längre behöva råda någon tvekan. Kvinnor kan²⁰.

¹⁹ »När man ser ett litet barn med en ung mor, förefaller diskussionen om vilket som är lämpligast för mor och barn, att slitas från varandra och hetsas av miljöombyten dagligen eller att få vara tillsammans och ha tid för varandra, helt onödig. Kraven på att mor och barn under de första levnadsåren skall få ekonomiska möjligheter att – om modern vill stanna hemma – slippa skiljas på grund av mammans förvärvsarbete måste ställas på samhället. Att få hålla mamma i kjolen är också uttryck för standard!» Ur Nancy Erikssons debattskrift *Bara en hemmafru*, ett debattinlägg om kvinnan i familjen, Forum 1964.

²⁰En stor rörelse som ofta förbises när samtida kvinnohistoria ska skrivas är fenomenet Kvinnor Kan. Se t.ex. *Boken om den fantastiska kvinnomässan i Göteborg 3–6 maj 1984*, red. Barbro Hellberg, Stiftelsen Kvinnor Kan 1985.

3. Kvinnorna och det civila samhället

Vem behöver det civila samhället, frågar statsvetaren Anne Phillips i den amerikanska tidskriften *Dissent*.²¹ Inte feminismen i alla fall, kan man tycka, eftersom den sällan gör distinktionen mellan civilsamhälle och stat, utan snarare mellan privat och offentligt.

Att debatten om det civila samhället hela tiden förts med fullkomligt könsblinda, maskulina förtecken har gjort den ännu svårare att ta till sig för genusteoretiker och feminister. Jag är själv en av dessa skeptiker.

Civilsamhället har alldeles för ofta definierats utan synbar kvinnlig närvaro. Redan Hegel ansåg ju att kvinnan fullföljde sitt öde inom familjen, medan mannen levde sitt liv inom staten och civilsamhället. "Det civila" har ställts mot andra, mer naturliga eller familjebundna samhällsaktiviteter, eller så har stora delar av vårt agerande i civilsfären osynliggjorts helt och hållet. Få har velat undersöka vilken medborgerlig gemenskap som alstras av att byta bajsblöjor...

Debatten om det civila samhället brukar också kritiseras av feminister för att leda till en samhällsordning där kvinnor återigen förutsätts ta ansvar för en växande ideell sektor (dit barnomsorg och annat ideellt omsorgsarbete hör). En liberal syn på det civila samhället cementerar en uppdelning av samhället i privat och offentligt. Hemarbetet tillhör det privata och hamnar vare sig i det civila samhällets eller statens försorg, menar t.ex. Carol Pateman.²²

En konservativ tolkning av civilsfären, men en uppdelning av samhället i "stora världen" (med plats för politik) och "lilla världen" (med plats för varma mellanmänniska relationer), så som Hans L Zetterberg en gång formulerade det, har av lätt insedda skäl också avisats från feministiskt (och annat) håll. Det här är en illa dold, patriarkal samhällsvision som (mot bättre historiskt vetande) bygger på övertygelsen att mellanmänniska relationer inom familjen inte är politiska eller genomsyras av makt. Kan man

²¹ Anne Phillips, *Who needs civil society? A feminist perspective*, *Dissent*/Winter 1999.

²² Se bl.a. Carol Pateman, *The Disorder of Women: Democracy, Feminism and Political Theory*, Stanford Univ. Press 1989.

sin genushistoria är det inte svårt att klura ut vem som förutsätts vara garanten för den opolitiska, kravlösa värmen och omsorgen i den lilla världen, eller hur försvagat samhällets skydd för utsatta grupper inom familjen (barn, kvinnor) skulle bli om politiken och samhället drog sig ur ”den lilla världen”.

Ett annat grepp

Anne Phillips tar ett delvis annat grepp. Hon menar att de ideella organisationer som bär upp det civila samhället borde vara intressanta ur feministisk aspekt. Det feministiska projektet är ju till sin natur pluralistiskt, enligt Phillips, och sådana projekt har lättare att göra sig hörda inom friare ideella organisationer än inom en monolitisk hierarkisk stat.

Ser vi tillbaka i den svenska kvinnorörelsens historia blir det uppenbart att kvinnor ofta valt att organisera sig och kämpa för sina rättigheter i civilsämman, ja den svenska civilsämman är unik vad gäller kvinnors deltagande. Ibland har man legat närmare marknaden (Kvinnor Kan med sina handelsmässor t.ex.), ibland har man knutit an till ett liberalt medborgarideal (1960-talets tvåkönade diskussionsgrupper som Annika Baudes och Svante Nycanders m.fl. Grupp 222 t.ex.), ibland har man sett sig som en oberoende men tydlig politisk kraft (Grupp 8). Skepsisen mot debatten om det civila samhället hör därför mer ihop med många av dess företrädares tendens att dra isär de olika sfärerna från varandra. Att betona civilsämmanens betydelse *på bekostnad av* t.ex. hem, familj, stat och offentlig sektor.

Från kvinnopolitisk synvinkel är det i stället viktigt att visa hur stat, marknad, civilsamhälle, familj och individ hela tiden interagerar. Och eftersom kvinnor fortfarande har att balansera omsorgsansvar och reproduktion med ett offentligt agerande är det viktigt att hela tiden belysa hur en förändrad balans mellan olika sfärer påverkar kvinnor och män som individer, medborgare och aktörer på politisk nivå.

Låt mig ta tre konkreta exempel:

1. För en kvinna som misshandlas av en före detta make är den "lilla världen" inte en harmonisk fristad utan snarare ett konkret, förslavande hot. Hennes individuella autonomi (den som i nyliberalt tänkande anses kränkas av statliga ingrepp) hotas om samhället drar en skarp gräns för möjligheterna att agera vid den privata dörren. Hennes möjligheter att förändra sin situation och i förlängningen agera mot kvinnomisshandeln är utomordentligt små om familjen raderas ut ur det fält som demokratin och politiken ska omfatta.

2. Om en ensamstående förälder med barn ska kunna förverkliga en utbildnings- eller yrkesdröm, eller engagera sig politiskt, så är hon/han extremt beroende av god barnomsorg och skola. Vetenskapen att barnen får en bra och pedagogiskt högkvalitativ omsorg innebär en trygghet som stärker den enskilde både som förälder och yrkesarbetande. För att denna möjlighet ska kunna ges barn och föräldrar ur alla samhällsklasser är det nödvändigt att barnomsorgen är av likvärdig kvalitet över landet och tillgänglig för alla. Tillgången på barnomsorg blir en demokratifråga.

3. Att samhället går in och erbjuder medborgarna omsorg om barn och gamla är ett sätt att lyfta en del av ansvaret för reproduktionen från kvinnors axlar. En sådan omfördelning av ansvar (från modern till staten) får *samtidigt* män att ta större del i sina barns liv (ökat individuellt ansvar till följd av statlig politik). Mäns deltagande i omsorgen om de små barnen har ju inte minskat i takt med att kärnfamiljen som institution försvagats och omsorgen samhälleligats. Tvärtom. Offentliggörandet av tidigare kvinnligt kopplade privata sysslor har gjort dem åtkomliga och synliga inte bara för samhället men också för enskilda män. Med barnen på dagis blir omsorgen mer synlig, och i dag hämtar många föräldrar barnen varannan dag. Vi ser och tar efter varandras mönster.

Vårt förhållande till staten

Feministers och kvinnorörelsens förhållande till staten och debatten om det civila samhället har också att göra med hur förhållandet kvinnopolitik – demokrati ser ut i ett enskilt land. Anne Phillips t.ex. relaterar till en amerikansk situation, jag till en svensk. Och eftersom den svenska demokratin historiskt haft ett emancipatoriskt drag så kan en svensk feminists förhållande till statsapparaten upplevas som mindre laddat.

En patriarkal demokratisk struktur undergräver ju kvinnors möjligheter att kombinera reproduktionen (barn, sexualitet, omsorg, hemarbete m.m.) med aktiviteter som man normalt förknippar med ett autonomt samhällsligt subjekt (yrkesarbete, konstnärligt förverkligande, medborgerligt engagemang, politik, ledarskap osv.). I patriarkala samhällsbyggen fungerar manlig överordning som en underförstådd norm i allt politiskt arbete.

I Sverige fungerar det inte så. Den svenska staten är mindre patriarkal än andra om vi jämför kvinnors rättigheter globalt. Fortfarande misshandlas, lönediskrimineras och trakasseras svenska kvinnor. Men kvinnoförtrycket undermineras samtidigt i en motsatt rörelse *inifrån* statsapparaten egna institutioner. Krav på insikter om kvinnors underordning under män ställs numera på rättsväsendet, lagstiftande församlingar, intresseorganisationer etc. Feministiska idéer har helt enkelt infiltrerat partipolitik och rättsväsende. Och vi har (på gott och ont) fått en ”femokrati” som ser till att jämställdhetsmålen följs upp.

På nationell nivå finns i dag en stark tro på att maktrelationerna mellan könen kan – och bör – förändras. Den här utvecklingen måste alla politiska partier förhålla sig till. Socialdemokrater i egenskap av regeringsbärande har dominerat den, men inte heller moderatkvinnor och kristdemokratiska kvinnor tänker ”gå tillbaka till spisen”.

Samtidigt som staten i dag kan sägas vara på reträtt på en rad områden (den svenska modellen urholkas) så gäller det alltså inte på jämställdhetsområdet. Här driver man i stället på samhällsutvecklingen med hjälp av ny lagstiftning och myndighetsutövning (den nya kvinnofridslagstiftningen, jämställdhetslag, JämO m.fl.).

Det är utan tvekan den stora andelen kvinnor i olika beslutande församlingar och inom kvinnorörelsen som är anledningen till att jämställdhetsfrågorna inte lika lätt som tidigare hamnar i bakvattnet och "glöms bort". Kvinnors ökade närvaro i en demokratisk offentlighet är garanten för att systemet i dag utsätts för kontroll såväl inifrån som utifrån.

Kvinnors ökade deltagande har alltså betydelse, fast på ett mer komplext sätt än det vanligtvis beskrivs.

En jämförelse österut.

Korsar vi Östersjön ser vi lättare vad avsaknaden av civila institutioner och en demokratisk, emancipatoriskt inriktad statsapparat får för konsekvenser för möjligheten att utveckla en "kvinnovänlig" samhällspolitik. Civilsfärens betydelse beror ju på hur den statliga nivån ser ut.

I Ryssland t.ex. är ett av de största problemen när det gäller kvinnors deltagande i samhällsdebatten just avsaknaden av en stark oberoende kvinnorörelse. Medborgarna saknar fora för att artikulera politiska idéer. Man talar om behovet av en "tredje sektor".

I Sovjetunionen ingick kvinnor i den förtryckande kommunistiska apparaten, jämställdhetspolitiken var doktrinär och parades med en extremt patriarkal samhällsordning. Här saknas följaktligen den känsla av gemenskap mellan kvinnor som ett samarbete i civilsfären och en demokratisk samhällsordning kan skapa. Det här leder till en stor brist på solidaritet mellan kvinnor och en låg medvetenhet om orsakerna bakom kvinnoförtrycket (om man ens erkänner att ett sådant existerar).²³

²³ Så kan en misshandlad kvinna som vittnar i rysk teve få rådet att klä sig snyggare och städa bättre för att hålla maken på gott humör. En kvinna som blir slagen är det ju något fel på.

Prostitutionen framställs i media som en väg till frihet för unga kvinnor och den ökar i dag lavinartat i hela f.d. Sovjetunionen. Myten om den lyckliga horan lever kvar.

I mötet med bl.a. ryska, baltiska och vitryska kvinnor har jag lärt mig vikten av strukturer där man kan lära sig att arbeta demokratiskt, att ta gemensamma beslut trots åsiktsskillnader, att möta kontrahenter i en öppen debatt, att ta gemensamt ekonomiskt ansvar för ett bostadsområde, en ideell förening eller ett daghem.

För demokratiutvecklingen globalt – inte minst i de nya post-sovjetiska staterna kan värdet av kvinnoorganisering inom civilsfären inte nog betonas.

Medborgaren – en kvinna

Två saker slår mig. Dels att det är svårt att överta idéer om det civila samhällets betydelse från länder där staten i grunden varit (och är) patriarkal, eller inte ens varit demokratisk. Dels att myten om det maskulina civilsamhället är just en myt. I Sverige återfinns kvinnor faktiskt i dag i merparten av de civila rum där gemenskaper *mellan* familj och stat uppstår. Trots att begreppet medborgare ger oss maskulina associationer så är den engagerade medborgaren i dag ofta en kvinna.

Min uppfattning är att relationen mellan stat och civilsfär – när det gäller jämställdhetspolitiken – är betydligt mer sammanvävd än vi tror. Riksdag och regering är känsliga för kvinnopolitiska opinioner. Att kvinnorörelsen, till skillnad från t.ex. arbetarrörelsen, inte äger ett självständigt kapital och oberoende maktbaser gör den samtidigt beroende av statlig välvilja; av en socialdemokrati i regeringsställning t.ex. som kan ge ekonomiskt stöd, och av andra maktbärande organisationer.

Detta förhindrar utvecklingen mot en verkligt pluralistisk kvinnopolitisk debatt, samtidigt som denna sammanblandning historiskt har varit det som gett svenska kvinnor ökad makt över sina liv.

Vi har alltså att balansera på en mycket slak lina. Det gäller att kunna behålla ett perspektiv med "både och".

Att andra samhällsaktörer, näringslivet t.ex., skulle stödja en vitaliserad jämställdhetsdebatt med ökat demokratiskt inflytande för kvinnor som mål är inte troligt. Erfarenheterna förskräcker. Det nyliberala tankeverket Timbro t.ex. satsar sedan ett antal år på

en kvinnopolitisk debatt som förts under antifeministisk flagg och i klar polemik mot arbetsgivarfientliga, statliga myndigheter som JämO. Här är perspektivet inte yrkeskvinnornas utan snarare arbetsgivarnas. Ett marknadens särintresse talar under förment kvinnopolitisk flagg. En stark statlig myndighet ställs mot en lika resursstark tankesmedja med tydligt arbetsgivarintresse, samtidigt som kvinnor som medborgare står helt utanför debatten.

Från LO-håll är problematiken en annan. Där ströp man resurserna till det breda nätverket Tjejligan som mobiliserades inför valet 1994 när de lösliga arbetsformerna inom nätverket började kännas besvärliga. Eftersom Tjejligan var helt beroende av LO:s stöd dog tusentals svenska arbetarkvinnors starka engagemang inom loppet av några år.

Förmodligen är växelspelet och dialogen mellan beslutsfattare, lagstiftare och skilda intresseorganisationer en orsak till att frågorna om kvinnors politiska rättigheter (trots ett tidvis massivt motstånd) kommit så högt upp på den svenska politiska dagordningen. Men nu är frågan om vi inte börjar få en situation där jämställdhetspolitikens starka koppling till i övrigt könsneutrala institutioner håller på att rubba balansen mellan starka oberoende kvinnopolitiska krav och samhällets maktbärande institutioner? Om väl inlobbade organisationer, samhällstillvända kvinnoforskare och jämställdhetssträvande politiker får "patent" på jämställdhetsarbetet (inte minst vad avser ekonomiska resurser) kan det i värsta fall leda till ett allt tätare ideologiskt system som gör det svårt för nya (kanske kontroversiella) perspektiv och nytillkomna kvinnogrupper att komma in. (Varför tar det t.ex. så lång tid för debatten om invandrar- och flyktingkvinnornas situation i Sverige att få fart?)

Allt hänger ihop

Det jag försökt argumentera för här är därför i grunden väldigt enkelt. Jag vill se ett bredare och mer heterogent kvinnopolitiskt samtal. Ett samtal som kännetecknas av pluralism och som gör bredden i kvinnors medborgerliga engagemang rättvisa. Till det behövs nya tvärpolitiska fora för debatt där kvinnor kan diskutera

framtidsvisioner sinsemellan och det behövs träning i hur demokratiskt arbete går till. Varför inte med Fogelsta som förebild?

En vidareutveckling av demokratin förutsätter också att de politiska partierna på allvar tar itu med den utmaning som de nya sociala rörelserna ställer. Kvinno- och invandrargrupper (för att nämna två exempel) kan inte bara assimileras in i en redan färdig struktur. De måste också få förändra själva systemet. I teorin vet alla det, i praktiken förändras väldigt lite.

Därför är en vital civilsfär där även kvinnlig särorganisering får plats så viktig. Som demokratiskt experimentfält, men också som plantskola. Så här skriver Anne Phillips:

Könsskillnaden sitter djupt i den mänskliga identiteten och är inte något som vi temporärt kan sätta citationstecken runt. Vi kan välja att inte avslöja vår religiösa eller politiska övertygelse; vi kan även dölja vår klassmässiga och etniska bakgrund; men få av oss kan dölja huruvida vi är män eller kvinnor. Detta påverkar det sätt på vilket andra ser oss. Det påverkar också hur vi ser oss själva.”²⁴
(min övers.)

En kraftfull demokrati kan bara växa fram om staten omges av ett livaktigt civilt samhälle som hela tiden sitter som en nagel i ögat på makten och ger impulser till nya former för politik. Omvänt fungerar det civila samhället som en länk till den enskilda medborgaren. Utan ett nätverk av grannar, föreningsliv, skola, dagis m.m. står den utsatta individen inom familjen skyddslös. Genom civilsfären kanaliseras (i idealsamhället) idéer och reaktioner på skilda samhällsproblem som på sikt kan leda till politisk reform.

Att familjen är ”demokratiskt styrd”, dvs. jämställd, kan, som jag velat visa med exemplen ovan, betyda allt för individens utveckling och autonomi. Ett par som lever jämställt har betydligt större chanser att utveckla ett aktivt medborgarskap, barn som växer upp med jämställda föräldrar får förebilder som ökar deras chanser att göra verkligt självständiga yrkesval osv. Och våld mot

²⁴ Anne Phillips, *Who needs civil society? A feminist perspective*, Dissent/Winter 1999.

kvinnor, och kränkningar av barns rättigheter är givetvis ett direkt hot mot den enskildes autonomi.²⁵

Inte så förlegat som vi tror

Den gamla feministiska idén om att sluta sig samman och dela erfarenheter (så kallat medvetandehöjande) anses i dag rätt förlegad. I strävan efter att få upp jämställdhetsfrågorna på den politiska dagordningen går kvinnor in i traditionella politiska strukturer och man går ofta förbi diskussioner om hur privat och offentligt samspelar med varandra i våra enskilda liv (inte minst eftersom privata erfarenheter av underordning och förtryck är tunga och jobbiga att ta i).

Här skulle den gamla hederliga kvinnogruppen kunna fördjupa perspektiven, på djupet öka förståelsen för vad underordning av kvinnor egentligen handlar om, och visa på hur enskilda kvinnor har valt olika strategier för att bryta den underordningen. Varför inte ett demokratiarbete i skolorna där flickor och pojkar också fick träna sig i medborgerligt engagemang utifrån sitt kön.

Men så är det inte. Den yngre generation som i dag växer upp utan en starkt politiskt pådrivande kvinnorörelse hittar få kvinnopolitiska forum där de kan artikulera sina politiska idéer, eller hitta egna uttryck för hur underordningen och kvinnoförtrycket i dag ser ut. Ett kvinnopolitiskt arv hotar att gå förlorat i den utsiktslösa strävan efter en medborgare utan kön.²⁶

Huddinge den 3 september 1999

²⁵ För en intressant diskussion av detta. Se statsvetaren Maria Wendt – Höjers debattartikel om Demokratiutredningen: "För upp rädsla på dagordningen", *Dagens Nyheter* 19 juni 1999.

²⁶ Ett undantag är antologin *Fittstim* där unga kvinnor formulerar tankar om kvinnoförtrycket av i dag utifrån privata erfarenheter. Att det är "kända", välformulerade kvinnor som med DN och Expressen i ryggen ger ut denna (fantastiska!) bok säger en del om hur mediastyrt och "hypat" det kvinnopolitiska samtalet i dag är. Kvinnobilagor och feministiska tidskrifter blomstrar, engagemanget mot sexuell underordning, skönhetsfixering, porr m.m. är på topp, och ändå är unga kvinnor förhållandevis svagt organiserade. Se *Fittstim*, Linda Norrman Skugge m.fl. red, Bokförlaget DN 1999.

PS. I den här essän har jag medvetet valt att inrikta mig på kvinnorna och demokratin. Männerna och pojkarna har jag helt lämnat utanför. Det betyder dock inte att ökade kunskaper om hur mäns demokratiska engagemang ser ut skulle vara oviktigt, tvärtom. Men det är en helt annan text.

Den gryende mansrörelsen vore t.ex. ett intressant forskningsfält. Hur ser den ut, vilka demokratiska krav på medbestämmande i den privata sfären ställs här och vilken betydelse får det för jämställdheten på sikt?

Om kvinnors agerande i offentligheten rymmer en stor ambivalens (normen för politiskt arbete är ju manlig) så bär mannens intåg i familjen och det privata på en jämförbar dubbelhet (moderskapet fungerar ju fortfarande som kravdröjande norm för omsorg om det lilla barnet).

Mannens homosocialitet och konsekvenserna för demokratin är en annan intressant fråga. Vad hade t.ex. demokratikollapsen i Motala med könet att göra?

En sak är i alla fall säker: En säker väg till vitaliserad demokrati-debatt vore att tilldela även den manlige medborgaren ett kön.

Författarpresentation

Kristina Hultman är redaktör för tidskriften Arena. Frilansskribent. Startade och var tidigare redaktör för den feministiska tidskriften Bang.

Att öppna kanalerna till nya rörelser

Jesper Bengtsson

Rörelser är tecken. De är inte enbart krisfenomen, ett döende samhällens sista ryckningar. De är tecken på en djupgående omvandling av de komplexa samhällenas logik och processer. I likhet med profeterna "förutsäger" de. De tillkännager vad som håller på att ta form redan innan dess riktning och innehåll är klart.

Alberto Melucci, Nomader i nuet

"Vi hör lite dåligt i den här föreningen"

Ända sedan jag blev aktiv i arbetarrörelsen för sjutton år sedan har den befunnit sig i kris. Lite hårddraget skulle man i alla fall kunna hävda att det är så den uppfattat sig själv som folkrörelse. Redan under mitt första aktiva år, när jag var femton år gammal, satt jag med på möten där temat var "Hur bryter vi den nedåtgående medlemstrenden?" Sådana möten har sedan återkommit med jämna mellanrum, ibland med ett något varierat tema: Hur får vi de unga intresserade av verksamheten? Hur får vi de aktiva medlemmarna att stanna kvar? Ibland har jag tänkt att svaret kanske är att inte ha några sådana möten.

På hösten 1994, inför folkomröstningen om ett svenskt EU-medlemskap, var jag som EU-förespråkare och redaktör för tidningen Tvärdrag inbjuden till en socialdemokratisk partiförening i Högdalen. Jag skulle debattera mot en SSU-ombudsman från nej-kampanjen. Mötet öppnades av föreningens ordförande, en ung man som på dagarna arbetade heltid som politisk sekreterare i

Stockholms stadshus. Ett politiskt proffs (precis som jag och min motdebattör).

Ett femtontal personer, samtliga medlemmar i föreningen, hade hittat ned till den lite slitna och undangömda källarlokalen. Det var inte så illa. Jag har varit på många möten med avsevärt färre deltagare. Problemet var snarast att medelåldern var så hög. Innan mötet begärde föreningens vice ordförande ordet och sade: ”Ni måste tala högt och tydligt när ni debatterar. Vi hör nämligen lite dåligt i den här föreningen.”

Och så var det. Vi var verkligen tvungna att tala påfallande högt för att nå fram till publiken, som bara satt ett par meter ifrån oss i en för övrigt alldeles tyst lokal. Det enda som störde debatten var ljudet av ljummet kaffe som silades mellan tänderna i ett dussintal tandproteser.

Kanalerna slammar igen

I bästa fall kunde debatten i Högdalen ha varit en pikant berättelse, om det inte hade varit för det faktum att den här sortens politiska möten har blivit regel snarare än undantag. Jag tror att de flesta som någon gång under de senaste 15–20 åren varit på ett partimöte känner igen sig, och jag är övertygad om att problemet inte är specifikt socialdemokratiskt. Det ser ungefär likadant ut i alla de etablerade partierna. De aktiva medlemsleden befolkas i hög grad av de som blev medlemmar under folkrörelsernas storhetstid under årtiondena före och efter andra världskriget. Eller som journalisten Björn Elmbrant uttryckte saken i sin bok *Dom där uppe – dom där nere*, att partierna är befolkade av två grupper: karriärister och dumskallarna från landet, som fortfarande envisas med att betrakta partiorganisationen som en social identitet.¹ De som bar upp den gamla folkrörelsesjälen.

Och i takt med tiden har de politiska partierna och folkrörelserna tappat sin roll som förmedlare av politisk aktivitet och politiska initiativ. Nu ser de allt mer ut som renodlade kampanjmaskiner vars huvudsakliga syfte är att vinna val vart fjärde år.

¹ Elmbrant Björn, *Dom där uppe, dom där nere*, Atlas, Stockholm 1997.

Partiorganisationernas roll har allt mer kommit att bli stödtruppens, den som anlitas i kampanjerna men inte annars.

Detta är ett problem inte bara för partierna själva utan för hela det demokratiska systemet. I den svenska demokratin, som den växte fram under decennierna kring sekelskiftet, kom relationen mellan partier och starka folkrörelser att spela en unik roll. Socialdemokraterna och arbetarrörelsen, liksom centern och bonderörelsen, som är de tydligaste men långt ifrån enda exemplen, fungerade som demokratins andningsorgan. Genom att erbjuda en naturlig kanal mellan folket och eliterna, mellan rörelserna och partierna, och genom att organisera människor med gemensamma identiteter och intressen har dessa rörelser hållit det demokratiska samtalet vid liv. De har stått för en betydande del av det "sociala kapital" som bland andra Robert Putnam menar är så viktigt för demokratins livskraft.

Sällan har denna förändring speglats så tydligt som Maktutredningens undersökning av värderingar och identitet bland arbetarna på industrierna i Katrineholm. Den första undersökningen i Katrineholm gjordes av sociologerna Torgny T Segerstedt och Agne Lundqvist redan 1948. Merparten av de som ingick i undersökningen ansåg sig då tillhöra arbetarklassen, även tjänstemännen på företagen. De ansåg dessutom att just deras klass hade ett betydande inflytande över samhällsutvecklingen och de betraktade både kommunledningen och landets politiska ledning som en del av samma process, med ungefär samma intressen som de själva. Segerstedt och Lundqvist publicerade sedan sina resultat i boken *Människan i industrisamhället*.

På 1980-talet gjorde maktutredningen om samma undersökning. De ställde exakt samma frågor till arbetarna på samma fabriker. Det visade sig att mycket hade hänt sedan tiden efter kriget. På 80-talet var det bara en liten grupp som sade sig tillhöra arbetarklassen. Majoriteten ansåg nu att de tillhörde medelklassen eller ett abstrakt mellanskikt i samhället. Dom där uppe var nu "överklassen" och de tillfrågade tyckte inte att de tillfrågade själva

hade något inflytande över samhällsutvecklingen.² Slutsatsen är enkel: Genom en kollektiv identitet, och en rörelse att bära upp den med, kände arbetarna i Katrineholm att de hade ett band till dem där uppe. Så är det inte längre.

Det betyder inte att demokratin fungerade så mycket annorlunda förr. Tvärtom. Det fanns säkert fler patriarker då, som tyckte att just de visste bäst och hade rätt att styra över andra. Men det finns en betydelsefull skillnad. Genom folkrörelsernas inre liv kunde ”de där nere” känna att de var en del av samma vågrörelse mot framtiden som de ”där uppe”. Det fanns fungerande kanaler.

Förutom att ge kollektiv styrka åt grupper av individer utgjorde rörelserna dessutom en alternativ karriärväg för individer som inte fått chansen att ta sig fram genom de ”vanliga” utbildnings- eller de sociala kontaktvägarna. När Maktutredningen granskade de svenska eliternas bakgrund i slutet av 1980-talet var det just denna förekomst av alternativa karriärvägar som skilde den svenska eliten från andra länders.³

På det här viset har kontakten och den gemensamma identiteten mellan det demokratiska systemet och det man brukar kalla det civila samhället – där människor kanaliserat sitt engagemang – varit tät, spontan och naturlig.

Problemet är nu att det demokratiska systemet fortfarande är konstruerat, både formellt och i den kultur som genomströmmar demokratin, som om banden mellan de där uppe och de där nere fortfarande ser ut på samma sätt. Trots att de gamla rörelserna avstannat.

Men vad är då alternativet? Vilken väg kan vi beträda, som leder till en ny och öppnare samhällsdialog och som gör att vanmakten minskar?

I den här texten hävdar jag att nya demokratiska kanaler – och de är nödvändiga om vi vill att demokratin skall överleva – måste utgå från de nya rörelser som växer fram i det civila samhället, från det engagemang, de föreningar, organisationer och inte minst de

² Åberg Rune, red., *Industrisambälle i omvandling*, Maktutredningen, Carlssons, Stockholm 1990.

³ Demokrati och makt i Sverige, SOU 1990:44, s. 400.

nätverk som under de senaste decennierna tagit de gamla rörelsernas plats. Det finns nämligen ett levande civilt samhälle och en rörelsekultur, men den ser ut på nya sätt. Dessutom menar jag att de gamla rörelserna fortfarande kan spela en roll för en livskraftig demokrati, genom att fungera som en brygga mellan de nya rörelserna och det demokratiska systemet. Men inte på samma sätt som förr. Den här gången tar man inte sitt avstamp med eller bland folket. De gamla rörelserna uppfattas numera av de allra flesta som en del av eliten. Innan samtalet kan börja måste man först överbrygga en avgrund av misstro.

Egenmakten och den lilla världen

Det civila samhället. Ideell sektor. Livsvärlden. Den lilla världen.

Få begrepp i de senaste årens politiska och samhällsvetenskapliga samtal har varit så omdiskuterade som dessa. De har väckt debatt, fått kritik och ömsom omfamnats ömsom förkastats av både högern och vänstern i det politiska fältet.

För högern tog debatten ny fart för tio år sedan, i samband med Hans Zetterbergs omdiskuterade rapport *Idéer för vår framtid*.⁴ Lite förenklat man kan säga att Zetterbergs tankar rörde sig på två plan, i den ”stora” och den ”lilla” världen. I det stora samhället rör vi oss främst som marknadsaktörer, på arbets- eller varumarknader. För att samhället ska fungera så effektivt som möjligt bör marknadens relationer och moral råda där. I den lilla världen däremot, i de nära relationerna med familjen, i grannskapet och med vänner, styrs de mänskliga relationerna – eller bör i alla fall styras – av en annan och varmare moral.

Som vanligt i högerens politiska logik utmynnade resonemanget i att det är olämpligt med en stor offentlig sektor. En sådan fungerar nämligen illa i båda världarna, sade man. Den tränger ut effektiviteten i den stora världen och kväver värmen i den lilla. Därför bör också verksamheter inom exempelvis vården och omsorgen i

⁴ Zetterberg Hans, *Idéer för vår framtid*, Moderata samlingspartiet, Stockholm 1990.

högre grad läggs ut på det lilla samhället, där människor känner ett naturligt ansvar och engagemang.

Zetterbergs tankar fick ett måttligt gensvar 1989, kanske för att de publicerades innan kritiken av det nyliberala 80-talet hade blivit tydlig. Men även om det är svårt att se på vilket sätt hans tankar skulle ha slagit igenom i form av praktisk politik är det uppenbart att de har fortsatt att spela en roll i högerens debatt. I kristdemokratisk retorik spelar distinktionen mellan den stora och den lilla världen en direkt avgörande roll, och för moderaternas del är deras senaste framtidsprogram *Land för hoppfulla* uppenbart influerat av samma tankar, även om begreppsapparaten är delvis en annan.

Men i denna högerens debatt om det civila samhällets roll hör man påfallande sällan talas om att det civila samhället skulle kunna spela någon roll för den politiska kommunikationen i samhället. I stället har människors engagemang reducerats till en möjlig *utförare* av verksamheter. Ett sådant förhållningssätt kan i och för sig vara rimligt. Människor vill ofta vara med och påverka den sociala välfärden för sig själva och sina anhöriga, även genom direkt aktivitet. Men i ett radikalt och demokratiserande projekt kan det aldrig vara huvudpoängen med det civila samhället.

Detta ger högern en kliven inställning till rörelser i det civila. De tycks vara bra att ha, men mest som argument mot staten, och definitivt bara så länge de inte blir politiska. Det senare visar sig inte minst i en ambivalent hållning till fackföreningarna, det historiskt tydligaste exemplet på hur det civila samhället kan organisera sig och kräva inflytande över tillvaron.

Inom socialdemokratin, och i viss mån hela vänstern, fick diskussionen om det civila samhället ny näring när SSU i början av 1990-talet drog i gång en debatt om den så kallade egenmakten.

Om Zetterbergs tankar fick ett något svalt mottagande inom högern för tio år sedan kan man inte säga detsamma om egenmaktsbegreppet inom vänstern. Det blev sprängstoff för de politiska krafter som länge sett som sin främsta uppgift att argumentera för den offentliga sektorns och den starka statens fördelar.

Som redaktör för tidskriften *Tvärdrag* hade jag en viss inblick i den här debatten, och som jag ser det fanns det två tydliga huvudspår: SSU ville å ena sidan stärka det medborgerliga inflytandet

över välfärden. Människor borde, som individer eller grupper i det civila samhället, få mer att säga till om i den offentliga sektorn. Ibland genom att ta över hela driften, ibland genom institutionsstyrelser eller andra former för inflytande. Men ambitionen med egenmaktprojektet var å andra sidan också att stärka den politiska kommunikationen i samhället. Om medborgarna fick mer att säga till om på konkreta välfärdsområden skulle det upprättas nya kanaler för politiska samtal. Politikerna skulle vara tvungna att lyssna mer till människors önskemål, och när medborgarna ser att demokratin fungerar på ett område skulle de kräva inflytande också på andra. Så var tanken.

På det här viset skulle verksamheterna bli bättre samtidigt som människors vanmakt minskade. Staten skulle inte längre uppfattas som ett abstrakt och ouppnåeligt maktcentrum över människors huvuden. Staten och det civila samhället skulle i själva verket stärka sina band.

Så här i efterhand, när både SSU och andra grupper inom vänstern tycks ha släppt hela debatten om egenmakt, kan man väl konstatera att fokus i den offentliga debatten hamnade snett. Även vänsterns debatt fastnade i det civila samhällets roll som utförare. Men det var kanske oundvikligt. I början av 1990-talet befann sig Sverige i en brant sluttande ekonomisk utförsbacke. Arbetslösheten var på väg upp mot nya rekordnivåer och den offentliga sektorn dränerades på resurser. I det läget kom egenmakten som ett brev på posten; verksamheterna kunde räddas. Nu skulle de skötas av ideella föreningar och kooperativ. Det var inte längre fult att lägga ut fritidsgårdar, daghem och äldreboende på entreprenad. I alla fall en viss form av entreprenad.

Sådant tal fick naturligtvis ett starkt gensvar i medierna, inte minst för att frågan var brännande i den interna socialdemokratiska debatten, där stora grupper tidigare hävdade att rättvisan krävde att verksamheterna sköttes i offentlig regi. Medierna letar som bekant alltid mer efter sprickor inom partierna än mellan dem.

Det gjorde att debattens andra huvudspår – det politiska samtalet, det civila samhället som radikal pådrivare av förändring – kom i skymundan.

Troligen var det en av förklaringarna till att egenmakten för många utomstående betraktare, och en del inomstående, som medvetet bortsåg från den politiska kommunikationens roll i debatten, ideologiskt kom att likna Hans Zetterbergs projekt.

Missnöjets karaktär

Debatterna om det civila samhället har på det här viset förts ut i den politiska marginalen, både av dess anhängare och dess motståndare. När det kommit till kritan har den praktiska politiken alltid ställts inför andra frågor och svar som känts mer angelägna för de gamla rörelserna, och oftast har de varit av strikt ekonomisk karaktär. Jag tror att detta beror på, att det inom de etablerade rörelserna och de politiska partierna finns en tendens att blunda inför vidden av de problem demokratin står inför. Man har ännu inte insett tyngden och kraften i det missnöje som nu riktas mot de demokratiska strukturerna. Det räcker inte längre med en politik som strikt fokuserar på ekonomin. Folk är förbannade eller uppgivna, även om de inte alltid kan precisera varför.

Det finns till exempel en allmän folklig uppfattning att politiker är notoriska löftesbrytare som bara tänker på sitt eget bästa. Och den uppfattningen verkar vara svår att ändra på, trots att det mesta pekar på att den i grunden är felaktig.

Våren 1999 publicerade Elin Naurin en magisteruppsats i statsvetenskap som med stor tydlighet visade att de flesta politiker håller sina löften. Hon hade granskat den socialdemokratiska regeringspolitiken mellan åren 1994 och 1998 och kommit fram till att de helt eller delvis hade uppfyllt 85 procent av de löften de gav väljarna i valrörelsen 1994. Endast 6 procent av vallöftena bröts helt och hållet. Hon redovisade sina resultat i en artikel på DN debatt tillsammans med kollegan Peter Esaiasson. Där visade hon dessutom att situationen är ungefär densamma i länder som England, Grekland, Holland, USA och Kanada.⁵

⁵ Esaiasson Peter, Naurin Elin, *DN debatt*, 27/6 1999.

Resultaten var upplyftande, om än en smula förvånande, för de som fortfarande tror på den representativa demokratis möjligheter.

Men detta tycks alltså i praktiken inte spela någon roll för människors uppfattning av politik och politiker. Oberoende av den faktiska utvecklingen växer missnöjet med det politiska systemet.

Med lavinstyrka.

Sommaren 1999 gjorde Sifo sin årliga mätning av människors förtroende för olika makthavare i samhället.⁶ Den här gången hade politikerna sämre stöd än vanligt. Hela 90 procent av de som tillfrågats uppgav att de hade litet eller inget alls förtroende för politikerna. Endast 10 procent uppgav att de hade ”ganska stort” förtroende och inte en enda av de som tillfrågats uppgav sig ha ”mycket stort” förtroende för den grupp företrädare som vi alltså brukar kalla förtroendevalda.

”Det är mycket tungt för våra politiker just nu”, konstaterade statsvetaren Sören Holmberg i en för hans del ovanligt känslofylld kommentar.

Den avhoppade generationen

Om man studerar de yngres värderingar verkar det vara ännu sämre ställt. När skolverket under 1998 frågade landets gymnasieungdomar om demokrati och politik svarade nästan hälften att de inte ansåg att demokrati är den bästa styrelseformen för Sverige. I en annan undersökning av 70-talisternas värderingar, som gjordes av Institutet för framtidsstudier, uppgav knappt en tredjedel av ungdomarna att de var intresserade av politiska frågor.⁷

Det bristande förtroendet visar sig även i medlemsiffrorna. Enligt SCB:s siffror har andelen som är medlemmar eller aktiva i ett politiskt parti minskat kraftigt under de senaste decennierna. Den kraftigaste nedgången märks i åldersgruppen 16–24 år där

⁶ *Sifos värderingsstudie*, 1999

⁷ *Den bästa generationen, erfarenheter hos svenskar födda 1965–1974*, s. 162, Rabén Prisma, Stockholm 1998.

endast 5 procent i dag är aktiva eller medlemmar.⁸ Samma utveckling kan spåras i de politiska ungdomsförbunden. De flesta har mer än halverat sitt medlemsantal sett över en tioårsperiod.⁹ Sett över 20 år har Centerns ungdomsförbund förlorat 83 procent av sina medlemmar. De moderata och socialdemokratiska ungdomsförbunden har förlorat 54 respektive 62 procent under samma tid.¹⁰ Och den nedåtgående trenden håller i sig, även om något av förbunden har lyckats höja sitt medlemstal under något enstaka år.

Utvecklingen har gått så långt att i de allra flesta ungdomsgrupper är det inte ens ett tänkbart alternativ att gå med i en politisk organisation. Det är ett val som inte ens existerar.

Det finns skäl att tala om dagens unga som en avhoppad generation.

Att vara med på allvar

En förklaring till den demokratiska krisen skulle kunna vara de senaste årens ekonomiska kris. Tanken är säkert inte helt felaktig: i tider av nedskärningar ökar misstron. Men det räcker inte som förklaring, lika lite som det går att förklara hela missnöjet med att politikerna inte går att lita på. Det är bara att jämföra den ekonomiska utvecklingen med den demokratiska så inser man att problemet är mer komplext än så. Under de senaste 30 åren har ekonomin i samhället gått igenom flera konjunkturcykler. Från 1970-talets krisår till 80-talets kasinoekonomi, via krisen i början av 90-talet till den nuvarande högkonjunkturen, som nu ger mer pengar till offentlig sektor och en sakta men säkert sjunkande arbetslöshet. Sett över hela perioden har den rent materiella välfärden ökat markant. Dagens Sverige är avsevärt rikare på resurser än det land som tidigare generationer växte upp i.

⁸ *Svensk ungdomsstatistik*, s. 50, Ungdomsstyrelsen, Utredningsrapport 9, Stockholm 1997.

⁹ *Svensk ungdomsstatistik*, s. 51, Ungdomsstyrelsen, Utredningsrapport 9, Stockholm 1997.

¹⁰ *Den bästa generationen, erfarenheter hos svenskar födda 1965–1974*, s. 163, Rabén Prisma, Stockholm 1998.

Ändå ökar missnöjet. Helt vid sidan av den materiella välfärdens utveckling. Oberoende av om vi befinner oss i hög- eller lågkonjunktur.

En mer rimlig förklaring till missnöjet kan i stället vara den bild som gavs i den Rättviseutredning som LO presenterade för några år sedan. Där medverkade flera hundra studiegrupper med fackligt aktiva över hela landet. Ett av de tydligaste resultaten, som presenterades i delrapporten *Alla höjdarna*, var att huvudmotsättningen i Sverige i dag står mellan det rättvisegrupperna kallade för ”de där uppe” och ”vi här nere”. De som har makten att bestämma utvecklingen finns på ena sidan, folket på den andra.¹¹ Och bland folket växer vanmakten och vreden.

Rättviseutredningen visade också att de som deltog i studiegrupperna såg just *inflytandet* som en avgörande skillnad mellan högt och lågt i samhället. Rättvisa var för dem inte bara jämlikhet i utfall, som lön eller materiella fördelar. Rättvisa var också jämlikhet i inflytande. De ville inte se makthavarnas bortvända ryggar. De ville tala till dem. De ville att någon skulle lyssna.

Man skulle också kunna formulera det som att det nya klassamhället håller på att ta form som en konflikt mellan de som blir planlagda och de som har makten att planera livet för andra, en tes som formulerades av Thomas Söderqvist redan för fjorton år sedan i skriften 1989: ”Informationssamhällets nya överklass skiljer inte mellan offentlig och privat sektor – det är frågan om en relativt homogen privat-och-offentlig planläggnings- och organisations-intelligentia, en ’priffentlig’ samhällsintelligentia.”¹²

Missnöjet verkar alltså ligga på ett annat plan. Det verkar handla mer om *sättet* man fattar beslut på än exakt *vilka* beslut man fattar. Det är egentligen en väldigt enkel reaktion: När man upplever att systemet vänder en ryggen, då vänder man själv ryggen åt systemet. Kanske är det därför som den engelske statsvetaren Paul Hirst hävdar att: ”Man kan inte stoppa in demokratiska beslut i

¹¹ *Alla höjdarna*, delrapport 2 från LO:s rättviseutredning, Stockholm 1995.

¹² 1989, *Vänstern, informationssamhället och den nya klassen*, Söderqvist Thomas, Stockholm 1985.

toppen på auktoritära strukturer och förvänta sig att få ett demokratiskt utfall. Man måste radikalt ta sig an `makten att styra´”.¹³

Den som inte ser denna skillnad mellan det gamla och det nya samhället, mellan de med makt och de utan, ser inte heller de vanmäktigskapande processer som i sin förlängning kan leda till att människor vänder sig ifrån samhällssystemet – och i värsta fall ifrån demokratin som samhällsmodell.

Det franska exemplet

I ett avsnitt av sin bok *De hunsades revansch* gör författaren Bim Clinell ett besök i Val Fourré, en invandrartät och fattig stadsdel med höga, grå hyreshus några mil från Paris. Som ett Rosengård eller Hammarkullen om man ska dra några svenska paralleller. Arbetslösheten är hög, liksom de sociala problemen. På kvällarna drar stora ungdomsgäng fram genom området, planlöst och till synes utan mål.

I Val Fourré träffar Bim Clinell Salima, som är 28 år. Hon kommer ursprungligen från Algeriet och var fyra år gammal när hennes familj flyttade till Frankrike i början av 1960-talet. Hon trivs inte i Val Fourré, som hon anser är på väg att spåra ur. Alldeles innan Bim Clinells besök har polisen drabbat samman med en stor grupp ungdomar. En polis har blivit överkörd och avlidit, en femtonårig pojke har dött under mystiska omständigheter i en poliscell. Händelserna har fått stor uppmärksamhet i hela landet.

Invånarna ger sig nu på journalisterna, misshandlar dem och slår sönder deras utrustning. De anser att medierna speglar deras område på ett felaktigt sätt. Först är det alldeles tyst i flera år. Ingen ser dem. Sedan börjar bråken, och i ett gemensamt drev kastar sig journalister ut till Val Fourré för att berätta om våldet. Lite action, och sedan blir det tyst igen.

Förr i tiden, under decennierna efter kriget, var kommunistpartiet den dominerande kraften i lokalsamhället Val Fourré. Det var då en del av det ”röda bältet”, ett antal arbetarförorter runt

¹³ Hirst Paul, *From Statism to Pluralism*, UCL Press, London 1997.

Paris som alla styrdes av vänstern i fransk politik. Kommunisterna hade då ett rikt nätverk av föreningar, barngrupper, sommarkolonier, pensionärsaktiviteter och kulturaktiviteter.

Men så är det inte längre.

Salima berättar för Bim Clinell hur det sedan en tid ringer var och varannan kväll på dörren till hennes familjs lägenhet. Men det är inte längre några representanter för det etablerade samhällets institutioner som står där utanför dörren. Den kontakten är sedan länge bruten. I stället är det skäggiga ynglingar från Muslimska brödraskapet, och ibland från Jehovas Vittnen som gör sina besök. Bara ett politiskt parti brukade komma hem till dem – Front Nationale. Le Pens fascistiska alternativ i fransk politik.

Dessa har alltså visat henne uppmärksamhet. Inga andra. Inte gaullisterna. Inte socialisterna. Inte kommunisterna. Inte facket.

Bim Clinell har bott i Frankrike i över tio år. Under den tiden har hon sett hur ”fronten” sakta men säkert växt sig allt starkare. Från att ha varit ett obetydligt extremistparti som ingen tog på allvar till att bli en nationell politisk rörelse. I vissa opinionsmätningar har fronten fått så mycket som en tredjedel av röstsympatierna. I flera kommuner i Sydfrankrike har man erövat den politiska makten. När man läser Bim Clinells bok förstår man bättre hur de kunde bli så framgångsrika. Trots sin förmögenhet och trots ett utsvävande leverne uppfattas Le Pen inte som en del av eliten. Han är något annat. Någon som förstår och lyssnar på ”vanliga fransmän”.

I sin strävan efter stöd har fronten byggt upp en organisation som till sin struktur faktiskt påminner en del om de klassiska svenska folkrörelserna. De talar till och rör sig bland ”vanliga” människor. På samhällets botten. De har ett brett nätverk av lokal-föreningar, framför allt i de franska städernas fattigare delar, och ordnar bland annat soppkök åt de sämst ställda – i alla fall de med franskt ursprung. Genom sitt praktiska arbete erbjuder de en form för den kollektiva identiteten – om än en destruktiv sådan. De som är längst ned får en mötesplats.

Le Pen tycks alltså ha förstått något mycket viktigt i politiken; att den som vill vinna människors förtroende i politiska val först måste vinna kampen om det civila samhället. Det handlar om att

vinna hegemonin, för att tala med Gramsci, och en sådan hegemoni över samhällsdebatten kan aldrig ta sin början i parlamenten. Den utgår alltid från organisationer, sammanslutningar och politiska samtal i människors vardag, på kafferasterna, i grannskapet, med vännerna, eller kanske i den förening man är aktiv i. Enstaka val kan möjligen vinnas uteslutande genom medierna, och det tycks vara de etablerade politiska partiernas huvudväg. Men den som tappar kontakten med det civila samhället, den som hamnar alltför långt ifrån våra vardagliga samtal, den tappar också långsiktigt i förtroende.

Så kan vi förstå utvecklingen och misstron. Och så kan vi se möjligheterna.

Den sociala individualismen

Det finns inget lagbundet i utvecklingen. Det finns inget som säger att vi måste gå åt samma håll som Frankrike. Utvecklingen går att påverka, och i Sverige, med vår traditionellt mycket mera folkrörelseförankrade demokrati, borde det finnas goda möjligheter att göra något bättre.

Och just nu borde förutsättningarna dessutom vara större än någonsin. Vi har världens kanske mest välutbildade befolkning, samhället är på de flesta punkter öppnare och mer genomskinligt i dag jämfört med förr, och vi har en unik tillgång till samtalsvägar, inte minst genom medierna, informationstekniken och de nya kommunikationerna.

Men vilka är de medborgare som skall bära upp en ny demokratisk dialog? Vilka nya demokratiska modeller eller rörelser kan ersätta den gamla folkrörelsedemokratin? Hur kan vi stänga ute totalitära rörelser och se de andra?

I det följande skall jag först diskutera två alternativ som tidigare framförts i den svenska debatten och som rent teoretiskt skulle kunna innebära att en ny demokratisk dialog mellan de där uppe och de där nere öppnades. Det första av dessa alternativ bygger på förhoppningen om en arbetarklassens återkomst. Det andra utgår från en mer amerikanskt inspirerad modell där medborgarrätten och det juridiska systemet står i centrum.

Sedan diskuterar jag begreppet **social individualism**, som jag menar är den rimligaste värderingsmässiga grunden för de nya rörelser som nu växer fram i samhället, och som därmed kan bli en möjlighet för en ny demokratisk dialog.

Från Docklands till Folkets Park?

I sin underhållande och skarpt formulerade bok *Arbetarklassens återkomst* driver Göran Greider en tes som går ut på att demokratin kan och bör återupprätta de gamla kanalerna för att stärka demokratin och minska människornas vanmakt inför samhällsutvecklingen.¹⁴ I opposition mot alla de som menar att de kollektiva identiteterna har spelat ut sin roll menar han att arbetarklassen som politiskt subjekt i allra högsta grad är en levande realitet. Han lutar sig bland annat mot sociologen Göran Ahrne, som hävdar att arbetarklassen i stort sett varit konstant under hela 1900-talet. Visserligen är det allt färre som arbetar inom de ”traditionella” industrigrenarna, men å andra sidan har det tillkommit yrkesgrupper, framför allt inom tjänstesektorn, som också borde räknas till arbetarklassen. Både Greider och Ahrne vänder sig emot den enkla indelning som säger att arbetarklassen måste vara LO-medlemmar. I TCO-förbund som till exempel SKTF (kommunal-tjänstemännen) och HTF (handelstjänstemännen) finns det stora medlemsgrupper med samma intressen på arbetsmarknaden som LO-medlemmarna.

Greider menar att arbetarklassen har tre kännetecken: de äger inte kapital, har inte beslutanderätt över användningen av produktionsmedlen och de har inte rätt att bestämma över och kontrollera andras arbetskraft. Utifrån denna kategorisering räknar han rent matematiskt fram att arbetarklassen består av mellan 50 och 60 procent av befolkningen (57 procent om man ska vara exakt).

Även om en sådan sifferexercis blir lätt parodisk kan det faktiskt vara motiverat att på det här viset ”räkna” fram klasserna när man talar om arbetarklassen i sociologiska termer. För den som

¹⁴ Greider Göran, *Arbetarklassens återkomst, Om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1998.

studerar de ökade skillnaderna i inkomster, hälsa, boendestandard eller utbildning är det ju uppenbart att det svenska klassamhället i högsta grad är levande. Eller som Göran Greider formulerar saken: "Människor dör, blir sjuka, utbildar sig, semestrar efter kollektiva – och förutsägbara – mönster. En förtidspensionerad läkare är lika sällsynt som en EU-politiker med arbetarklassbakgrund."¹⁵ Inte ens de mest inbitna nyliberaler klarar sig utan klassbegreppet när de ska förklara dessa skillnader. Och det blir uppenbart att ungefär de grupper Göran Greider pekar ut som tillhörande arbetarklassen, merparten av LO- och delar av TCO-kollektivet, delar en gemensam erfarenhet av underordning och vanmakt.

Göran Greider sätter dessutom fingret på något mycket viktigt, nämligen att all social förändring kräver kollektiv handling och för att uppbåda en sådan krävs kollektiv identitet. Det leder bland annat till slutsatsen att den fackliga rörelsen även i fortsättningen har en central roll att spela för att bryta människors vanmakt.

Men problemet med en teori om arbetarklassens återkomst är att den inte tar hänsyn till människors egna, verkligt upplevda identiteter. Stora delar av de 57 procent som skulle utgöra arbetarklassen vill i dag inte själva identifiera sig på det viset, även om de objektivt delar ett antal av såväl åsikter som livsvillkor. Och hela poängen med arbetarklassen som politiskt begrepp har ju varit att den kollektiva identiteten har uppfattats även av dem som förväntas ingå i klassen och att det i sin tur ska leda till politisk mobilisering av de resurslösa. Marx teori gick ut på att industrialismen förde samman arbetarna och fick dem att se sina gemensamma intressen. På det viset kunde de upptäcka sig själva som klass. Arbetarrörelsen hade aldrig fått ett så avgörande inflytande på 1900-talet om den identifikationen i stället hade skrivits ut uppifrån.

Man kan därför inte prata fram en ny arbetarklass. Den kollektiva identiteten, och i dess förlängning den kollektiva mobiliseringen, måste växa underifrån. Ingen skulle i och för sig bli gladare än jag om en ny arbetarklass plötsligt reste sig för att gemensamt ifrågasätta bristerna i samhällssystemet.

¹⁵ Ibid. S. 32.

Men det gör den alltså inte.

Inte på det viset. De kollektiva identiteterna ser annorlunda ut i dag, liksom vårt sätt att engagera oss. Maktutredningens analys av Katrineholm talar ett tydligt språk på den punkten.

Problemet är att det demokratiska systemet inte tycks ha förstått och än mindre anpassat sig till den nya verkligheten. De gamla parternas företrädare, vars partier och rörelser alltid stått med en fot i det civila samhället och en i det parlamentariska systemet, hänvisar fortfarande till den gamla "rörelsen" som vore den en levande realitet. Ofta med något vagt nostalgiskt i blicken. De hoppas fortfarande att de nya generationerna ska förstå sitt eget bästa och i tusentals gå från Docklands till Folkets Park, som statsminister Göran Persson uttryckte saken på våren 1996, när han just valts till partiordförande för socialdemokraterna.

Men trots alla besvärjelser är det alldeles uppenbart att de unga massorna inte går till Folkets Park. Troligen finns de inte ens kvar på Docklands. De har dragit vidare.

Medborgarrätten som alternativ

Ett annat svar på samma problem har framförts av bland andra Lars Trägårdh.¹⁶ I sitt bidrag till Demokratiutredningen, *Att bryta vanmakten*, argumenterar han för att medborgarnas vanmakt inför samhällssystemen kan brytas om de individuella rättigheterna och det juridiska systemet får en mer framträdande roll.

För att visa hur ett sådant system skulle kunna fungera vänder han sig till USA där man har en mycket mer välutvecklad tradition för att värna de så kallade negativa rättigheterna. Genom att driva processer i domstolarna har kulturella och etniska minoriteter under de senaste decennierna kunnat överbrygga århundraden av fördomar och traditioner, och på många punkter skaffat sig samma rättigheter som majoritetskulturen. Domstolarna har genom den amerikanska rättighetstraditionen blivit ett vapen i händerna på de som annars varit resurssvaga.

¹⁶ Trägårdh Lars, *Bemäktiga individerna, Om domstolarna, lagen och de individuella rättigheterna i Sverige* (SOU 1998:103).

Trägårdh menar också att möjligheten att gå via rättsväsendet har mobiliserat dessa grupper politiskt. Det har fört dem samman i gemenskaper. På det viset har till exempel svarta medborgarrättsgrupper, kvinnorörelsen, homosexuella grupper och "hispanics" från södern upptäckt kraften i kollektivt arbete.

Lars Trägårdh har en poäng med sitt resonemang. I USA har många normalt resurssvaga grupper onekligen vunnit en rad segrar som flyttat fram deras positioner i samhället. Det har gett dem en röst i politiken. Det har blivit enklare att få arbeten som tidigare varit stängda för dem. Det har minskat diskrimineringen.

Problemet med hela resonemanget är att det utgår ifrån att de resurssvaga grupperna står utanför, och även i fortsättningen kommer att stå utanför majoritetssamhället. Lagstiftningsvägen har visserligen gett dem ett skäl att organisera sig. Den har inneburit att en rad skiftande kollektiva identiteter har kunnat omvandlas till politisk mobilisering. Men lagstiftningsvägen har samtidigt blivit en sista utväg när de etablerade strukturerna inte har släppt in dem, när den politiska kommunikationen – själva demokratin skulle man kunna hävda – inte har fungerat. Svarta medborgarrättsgrupper, kvinnorörelsen och gay-kulturen, för att nämna de vanligaste exemplen, har bara sett elitens bortvända ryggar. Och när ingen har lyssnat på dem har de varit hänvisade till domstolarna för att driva igenom sina krav.

I Sverige kan man naturligtvis tänka sig en sådan modell. Om det nuvarande samhällsklimatet håller i sig, om misstron och utanförskapet inte minskar, då är det till och med en trolig utveckling. Medborgarna kommer inte att vänta så länge till.

Men det vore icke desto mindre ett misslyckande. Om vi lutar oss mot vår egen rättighetstradition och vår egen historia av mer öppna kanaler mellan högt och lågt behöver vi inte acceptera ett sådant permanentat utanförskap. Det måste gå att bygga en mer öppen och fungerande samhällsdialog. Varför ska vi acceptera att eliterna isolerar sig från det civila samhället?

Samtidigt är det alltså inte rimligt att tänka sig en renässans för det gamla. Det går inte att köra framgångens film i repris och hoppas på samma resultat en gång till.

Jag menar att den som på allvar vill förnya det demokratiska samtalet och minska vanmakten måste söka upp de nya rörelserna, och hitta alternativ till de gamla kanalerna.

De nya rörelserna – inte bara individualism

I den svenska, liberalt färgade debatten har huvudspåret varit att förändringarna i demokratin beror på att vi har blivit allt större individualister, att den postmoderna människan inte vill underordna sig några fasta kollektiva identiteter. Det finns en uppsjö av rapporter och undersökningar som kartlagt detta fenomen (och en hel kader av konsulter som gjort grova pengar på att tala om det).

Enligt dessa teorier lever vi i den mest mobila av tidsåldrar. Det är inte bara kapitalet och de stora företagen som sprängt alla gränser. De senaste decenniernas utveckling har lika mycket kännetecknats av en tilltagande individualisering av och gränslöshet i de sociala relationerna. Vårt ökade materiella välstånd, den högre utbildningsnivån, de förbättrade kommunikationerna och den alltmer dominerande liberala människo- och världsbilden har frigjort oss från de band som under tidigare epoker hållit oss samman i olika gemenskaper. En av de främsta förespråkarna för teorin att generationerna efter andra världskriget alltmer kommit att präglas av så kallade post-materialistiska värderingar är Åke E Andersson, tidigare chef för Institutet för framtidsstudier. I flera rapporter om 70-talisternas värderingar har han beskrivit hur faktorer som internationalism, rörlighet och självorganisering i allt högre grad styr de unga generationernas val av livsbanor.¹⁷

På ett plan stämmer dessa teorier säkert; de speglar en faktisk förändring av våra värderingar. Bevisningen är så övertygande att det bara vore fånigt att förneka den; överallt i samhället kan man spåra en strävan efter oberoende. Vi är mindre benägna att gifta oss och bilda familj. Antalet ensamstående ökar hela tiden. Vi byter arbete oftare. Samhället blir alltmer sekulariserat. Vi flyttar oftare

¹⁷ Andersson Åke E, Fürth Thomas, Holmberg Ingvar, *70-talister, Om värderingar förr nu och i framtiden*, Natur och Kultur, 1997.

och vi är mindre benägna att engagera oss om engagemanget riskerar att binda upp en alltför stor del av vårt "jag".

I sin essä *Värderingsförändringar i Sverige* konstaterar Thorleif Pettersson och Kalle Geyer samma sak.¹⁸ Medborgarna får en allt mer tillåtande samhällsmoral, en mer anti-auktoritär inställning och värderar det individuella oberoendet större.

Men teorin om de autonoma individerna håller inte helt streck för en närmare granskning, och den främsta invändningen är människors engagemang. Gemenskaperna och de kollektiva identiteterna spelar fortfarande en avgörande roll i våra liv. Skillnaden är att de inte ser ut på samma sätt som förr.

Ta ungdomsgrupperna som exempel.

Även om majoriteten av alla ungdomar uppger att de inte är intresserade av politik, så uppger ändå merparten att de är intresserade av samhällsfrågor, till exempel miljö- eller välfärdsfrågor. De allra flesta uppger också att de någon gång diskuterar politik.¹⁹ De som deltagit i eller kan tänka sig att delta i namninsamlingar, bojkotter, demonstrationer och vilda strejker ökade till och med under 1980-talet – det påstått passiva årtiondet – från 21 till 36 procent.²⁰ I sin rapport *Svensk Ungdomsstatistik* konstaterar Ungdomsstyrelsen att det endast är 2 procent av alla ungdomar som kan klassificeras som "politiskt passiva".²¹

Flera alternativa ungdomsrörelser som har stor betydelse för de ungas världsbild har haft stora framgångar under senare år, även om de gamla rörelserna väljer att se dem som betydelselösa trender. 1990-talets kanske enskilt viktigaste kollektiva rörelse, vegetarianismen och veganismen, har på kort tid samlat tusentals anhängare över hela Sverige. Musikrörelsen är starkare än någonsin,

¹⁸ Geyer Kalle, Pettersson Thorleif, *Värderingsförändringar i Sverige – Den svenska modellen, individualismen och rättvisan, Samtal om rättvisa*, Brevskolan 1993

¹⁹ Generationsutredningen, Stockholm 1994.

²⁰ *Den bästa generationen, erfarenheter hos svenskar födda 1965-1974*, s. 164, Rabén Prisma, Stockholm 1998.

²¹ *Svensk ungdomsstatistik*, s. 54, Ungdomsstyrelsen, Utredningsrapport 9, Stockholm 1997.

och vill man tänja lite på gränserna kan man hävda att det stora intresset för New Age-rörelsen är ett uttryck för samma strävan efter en ny gemenskap och en ny mening i en tillvaro där man tycker att de rationella "industrisamhällesrörelserna" har svikit.

Sammantaget pekar det mesta på att dagens unga är mer aktiva och mer intresserade av samhällsfrågor än de var under det sena 1960-talets radikala år. Myten om den stora revolutionens 1968 tycks alltså vara lika felaktig som myten om den passiva, individualistiska nutiden. De som just tar klivet in i vuxenvärlden är inte en del av en jag-jag-jag generation. I själva verket bryr de sig mer och mer om sådant som ligger utanför dem själva.

Även bland medborgarna i stort visar det sig att engagemanget finns kvar, men att det även här tar sig andra former än det gjorde för några decennier sedan. Sveriges snabbast växande folkrörelse under 90-talet är den så kallade byalagsrörelsen.²² I dag räknar man med att 70 000 personer är aktiva i olika former av sådana lokala byprojekt, som direkt syftar till att göra tillvaron bättre på platser, ofta på landsbygden, som det etablerade samhället i det närmaste glömt bort. En annan av de stora, men inte särskilt kartlagda nya sociala rörelserna är de organisationer och nätverk som växer bland de grupper som invandrat till Sverige, en del av det civila samhället som haft påfallande svårt att hitta vägar in i det etablerade samhället.

Ett annat exempel är alla de föreningar för arbetslösa som uppstått i spåren av den ekonomiska krisen i början av decenniet. Dessa är ofta starkt politiserade, om än inte partipolitiserade föreningar som har uppstått helt vid sidan av, och ofta motarbetats av den fackliga rörelsen.

Man kan även nämna de "nygamla" rörelserna, som en ofta förbisedd politisk kraft, inte minst miljörörelsen. I dag ansluter den fler aktiva än någonsin, i spåren av agenda 21 och det nya, mer lokalt anpassade engagemanget.

I dag finns det alltså en myriad små, nya rörelser, som söker vägar in i demokratin men som ofta fastnar på vägen. Drygt

²² Se till exempel Boëthius Monica, *Ta vara på kraften, en idébok om arbetsliv för en ny tid*, Brevskolan 1997.

hälften av alla invånare i 90-talets Sverige är aktiva i minst en förening och 90 procent uppger att de är medlemmar i någon förening eller liknande.²³

Kanske är detta den verkliga effekten av välfärdsutvecklingen och moderniseringen. Här hittar vi en enorm kraft, sprungen ur det civila samhället, som ännu inte hittat vägarna till det parlamentariska systemet.

Det verkar alltså som om det går utmärkt att uppbåda solidaritet även i dag, och i förlängningen av sitt resonemang konstaterar även Thorleif Pettersson och Kalle Gejler att det finns mycket som tyder på att denna solidaritet slår igenom även i politiska frågor. Deras statistik visar till exempel att dagens medborgare inte vill öka löneskillnaderna i samhället. Det visar också att de inte i högre grad än tidigare generationer skulle anse att fattiga får "skylla sig själva" för sin fattigdom.²⁴ I ett annat sammanhang har journalisten Peter Antman visat att den nya tidens värderingar inte heller betyder att vi vänder oss bort från gemensamma lösningar.²⁵ I en artikel i *TLM* från 1995 visar han till exempel att fler än två tredjedelar av befolkningen vill ha ökad jämlikhet i samhället. Störst förståelse för jämlikheten, och störst tilltro till den offentliga sektorn kanske man ska tillägga, har de unga kvinnorna och de unga männen ur socialgrupp tre, alltså till stora delar de grupper som enligt de gängse post-materialistiska teorierna skulle vara störst individualister. Antman visar på ett övertygande sätt att det till största delen är män i medelåldern med högre inkomster som är kritiska till de gemensamma/kollektiva välfärdslösningarna. Där om någonstans kan man tala om minskande solidaritet.

Två bilder alltså: Å ena sidan ökad individualism, å andra sidan ett stort engagemang och en fortsatt tilltro till gemensamma lösningar. Hänger detta samman? Är det inte en orimlig kombination av värderingar? Nej, inte alls. Det är tänkbart, ja till och med

²³ *Svensk ungdomsstatistik*, s. 51, Ungdomsstyrelsen, Utredningsrapport 9, Stockholm 1997.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Antman Peter, *Ungdom och välfärdsstat – gamla skillnader och nya klyftor*, *TLM* 3/4 1995.

troligt att det i väldfärdens spår har uppstått en ny form av solidarisk individualism. Vi månar alltmer om vårt oberoende, vi värjer oss för alla former av auktoriteter, vi låter inte någon sätta sig på oss, samtidigt som vi är beredda att lägga ned både tid och energi på gemensamma angelägenheter.

Och mitt i den utvecklingen har de gamla rörelserna blivit små öar i ett hav av civilt engagemang.

Att öppna kanalerna

Enligt den allra enklaste idealmodellen skulle de gamla rörelserna och partierna, som en gång lämnat torget, nu åter ta klivet ut på den öppna platsen för att möta medborgarna. Men tyvärr är det inte så enkelt. Misstroendet är redan för stort, och vägen är längre än så.

I den senaste valrörelsen till EU-parlamentet såg vi hur svårt det kan vara för en politiker som vill möta sina väljare. Landets torgmöten var dåligt besökta. Det var få som verkligen stannade till för att lyssna på kandidaterna. Ännu färre fann några skäl att gå fram till dem för att inleda ett samtal. Och det spelade ingen roll om kandidaten hette Anders Wijkman, Lars Tobisson eller Maj-Britt Theorin.

Ett framgångsrikt försök att öppna kanalerna kräver ett mer långsiktigt arbete.

Till att börja med måste de gamla rörelserna öppna sig för de nya, och ge dem en kanal till makten. Men då måste man också förstå skillnaden mellan nytt och gammalt. Tyvärr finns det gott om exempel på hur de gamla rörelserna och partierna försökt anpassa sig till det nya för att åter locka människomassorna till sig men misslyckats. För några år sedan träffade jag en LO-ombudsman som med full emfas hävdade att LO måste lära sig mer om något han kallade för "Madonnavärlden". Det var till en början lite oklart vad han menade, men ett par månader senare langade han upp en låda med aluminiumburkar på mötesbordet. För LO-medlemmarnas pengar hade han låtit trycka LO:s logotyp på burkarna och sedan fyllt dem med Cuba Cola från Skruvs bryggerier. Han var mycket stolt och kallade sitt tilltag för "profilering".

Av samma skäl, för att komma närmare ungdomsrörelserna, arrangerade LO på central nivå flera år i rad stora rockfestivaler på Norra Bantorget i Stockholm. Arrangemangen var mycket kostsamma, gick sällan runt men nästan omkull. Jag tror inte att de ökade förtroendet för facket, och knappast heller den fackliga aktiviteten.

Problemet är att de gamla rörelserna inte tycks ha förstått de nyas karaktär, och i stället har man tolkat det nya som en fråga om underhållning, som en fråga om att konkurrera med den kommersiella nöjesindustrin, för att den vägen återvinna folket. Bara vi får roligare möten skall det nog lösa sig, tänker man. Man har alltså inte förstått att det människor vill ha är verkligt inflytande och makt. På den punkten har inget ändrat sig. Man går inte med i en folkrörelse, och ännu mindre ett politiskt parti, om man inte får vara med på riktigt. Rockkonserter och grillkvällar kan säkert vara bra för medlemmarna. Men det kan inte vara huvudsaken. De gamla folkrörelserna måste även fortsättningsvis vara bäst på det de en gång bildades för. Facket måste vara bäst på att tillvarata sina medlemmars intressen. Partierna måste vara bäst på att förmedla politiska initiativ och information. I antologin *Det unga medborgarskapet* konstaterade kultursociologen Mats Trondman att ”för att ha roligt behöver man inte politik, men politik, däremot, skall vara rolig och levande som politik. Och dit når man inte med ‘roliga möten’ utan med en levande politik i levda kulturer.”²⁶

I sin intressanta avhandling *Rörelser i det moderna* har göteborgssociologen Håkan Thörn försökt kartlägga vad som skiljer de nya rörelserna från de gamla, som de fungerar i dag. Hans bok är utmärkt läsning för den som vill förstå vad det är som gör de nya sociala rörelserna mer attraktiva för så många.

Jag har valt att subjektivt dela upp skillnaderna mellan dagens etablerade rörelser och de nya i sex punkter där varje punkt också pekar mot en öppning för en ny demokratisk dialog.²⁷

²⁶ Trondman, Mats, ”I väntan på vadå? När de var unga visste man”, *Det unga medborgarskapet*, Demokratiutredningen skrift nummer 5 (SOU 1998:101).

²⁷ Thörn Håkan, *Rörelser i det moderna*, Rabén Prisma, 1996.

1. De nya rörelserna är mindre auktoritetsbundna och plattare till sin struktur än de gamla, och detta är kanske den viktigast skillnaden. Vi lever i den mest anti-auktoritära av alla tider. Alla högkvarter ska bombarderas. Under decennier har vi lärt oss att demokratin ger oss rätten att kräva inflytande. Vi har blivit starkare som individer och allt mindre beroende av hierarkier (vilket alltså inte är detsamma som kollektiva system). De som har makt får därför räkna med att bli ifrågasatta: näringslivets ledare, organisationsföreträdarna och politikerna. Inte ens journalisterna, som enligt den traditionella rollfördelningen ska stå vid sidan av eliterna för att granska dem, slipper numera undan kritiken.

Själv har jag inga erfarenheter av 1960-talets vänstervåg och när jag var gammal nog att engagera mig politiskt valde jag ett avsevärt mer konventionellt val, SSU. Ändå känner jag en stark samhörighet med det sena 60-talets livfulla politiska klimat. Och jag tror att den känslan delas av en stor del av min egen generation. Vänstervågen var på ett plan det första tydliga tecknet på att något hänt med våra värderingar och vår bild av samhällsstrukturen. Långt bortom alla bokstavskombinationer och ideologiska navelskådarstrider fanns det en gemensam kritik mot hierarkierna i de gamla folkrörelserna och deras sätt att hantera sina kanaler till makten och folket. Det var ingen slump att socialdemokratin och inte högerpartierna i det politiska spektrat kom att stå i centrum för kritiken.

Med egna erfarenheter i ryggen vill jag också hävda att den högervåg som sedan följde på vänsterns 70-tal hade samma grund, även om den tog sig ett helt annat politiskt uttryck. På 80-talet var det nyliberala krafter och organisationer som allra tydligast uttalade kritik mot de gamla strukturerna, deras hierarkier och sätt att stänga ute de yngre generationerna. Motståndet fick konkret form i motståndet mot löntagarfonderna. Ekonomin skulle styras av folket, eller av marknaden i den tidens tolkning, inte av några fackpampar och verklighetsfrånvända politiker. Det var argument som bet. Den tidens skolväskor pryddes av SAF-emblem.

Och det var ingen slump att så många ur de radikala 60-talsleden så enkelt slöt upp under nyliberalismens fana när vinden blåste i en ny riktning.

2. I de gamla rörelserna måste man vara med en längre tid för att visa sin duglighet, enligt de ofta ganska fasta normer som redan finns etablerade där. Först efter en tid, ofta efter utbildningar eller liknande, får man vara med och påverka på allvar. De nya rörelserna är dels öppnare, dels mer uppgiftsorienterade. Medlemmarna rör sig ut och in och mellan olika rörelser beroende på vilken uppgift de för tillfället vill ägna sig åt. Det gör också att mångfalden bland de nya rörelserna är större. I de gamla rörelserna utgår man ofta från att alla problem går att lösa inom ramen för samma organisation.

3. På samma sätt har det politiska målet i de gamla rörelserna ofta legat i en avlägsen framtid. Det jämlika samhället är ett sådant exempel. Man har varit medveten om att det tar tid att förändra sin omvärld. Dagspolitiken har underordnats målen och medlemmarnas inflytande har kanaliserats genom att de har fått skriva motioner och lägga förslag som det ofta tagit årtal att behandla färdigt. I de nya rörelserna ligger målet i nuet, i den praktiskt förändringsbara verkligheten. Det gör också att det är kortare avstånd mellan idé och handling. Som punkt två och tre visar har vi blivit ”nomader i nuet”, för att tala med den italienske sociologen Alberto Melucci.

4. De gamla rörelserna har ofta gjort en åtskillnad mellan livsstil och politik. Det privata har hållits borta från det politiska. De nya rörelserna gör ingen sådan åtskillnad. Där skapas det nya samhället i det privata livets förändring. Det nya skapas här och nu och påverkas av hur man bor, vilken familjeform man väljer, vad man köper för varor i affären och så vidare. Detta drag hos de nya rörelserna märks tydligt i till exempel kvinnorörelsen och gayrörelsen. För att inte tala om veganerna, som helt och hållet bygger sin organisationsidé på sambandet mellan en samhällelig aspekt – matindustrin – och vad du själv äter för livsmedel. För många av de ungdomar som i dag valt en vegetarisk livsstil har ”renlevnad” blivit en central fråga i samhällsförändringen.

5. De nya rörelserna gör ingen åtskillnad mellan vardag och politik. I de gamla rörelserna fanns det på 1910- och 20-talen en politisk vardagskultur där den fria diskussionen och det ideologiska sam-

talet spelade en viktig roll, något som bland annat har beskrivits av Ronny Ambjörnsson i boken *Den skötsamme arbetaren*, som handlar om industristaden Holmsund, liksom av Kent Waltersson, doktorand i historia vid Linköpings universitet, i hans studier av den agrara rörelsen i Västergötland.²⁸ I de nya rörelserna lever denna politiska vardagskultur vidare.

6. Man uttrycker sig på nya sätt i de nya rörelserna. Det är inte bara det skrivna eller talade ordet som spelar en viktig roll. Teater, musik, dans eller symbolhandlingar, som exempelvis Greenpeace aktioner, fyller samma funktion.

Den återstående frågan blir då hur det politiska systemet kan skapa kontinuitet och effektivitet åt dessa sporadiska och diskontinuerliga mobiliseringar. Hur kan man öppna en dialog och ge de nya sociala aktörerna möjlighet att framträda och göra sig hörda utan att de förlorar sin speciella karaktär eller autonomi?

Till att börja med tror jag att de gamla rörelserna måste öppna sig för – men inte omsluta – de nya rörelserna. Kraven på öppenhet och flexibilitet gör detta till ett riskabelt projekt. Om banden blir för täta kommer medlemmarna att fly vidare till nya nätverk och grupper. De etablerade rörelserna måste lära sig att betrakta det nya civila samhället, hur löst i kanten det än kan verka, inte som ett smidigt sätt att skaffa fler medlemmar, utan som en jämbördig samtalspartner, som kan bidra med politisk livskraft och initiativ.

Vidare tror jag att de strukturer som under decennier burit upp de gamla rörelsernas eliter måste dekonstrueras. Det finns i många rörelser, inte minst arbetarrörelsen, som jag känner inifrån, en påfallande intolerans mot subkulturer eller avvikande åsikter. När jag gick min första kurs i SSU-förbundet för drygt tio år sedan kunde man läsa i kursplanen att kursen skulle ge argument mot ”kurrerande” politiska ideologier. Som exempel på sådana nämndes först liberalismen och konservatismen, vilket inte var så förvånande, men sedan nämndes även ekologismen och feminismen.

²⁸ Waltersson, Kent, *Agrara bildningsideal och bildningssträvanden*, stencil, Linköpings universitet 1999.

Så självgott kan inte de etablerade rörelserna fungera i dag. Det foträta, och auktoritetsbundna skötsamhetsideal som styrt normbildningen i till exempel arbetar- och bonderörelserna under 1900-talet, har gått ur tiden. För att överleva måste de bli mindre hierarkiska och ge större utrymme åt medlemmarnas initiativ och politiska energi. Det får vara slut med den organisationstanke som säger att toppen ska ta initiativen och botten ska utföra dem. Dagens aktiva medborgare nöjer sig inte med att vara broschyrtudlare. De vill bli tagna på allvar och vara med och påverka. De vill se resultat av sin aktivitet.

I dagens strukturer är det svårt att tänka sig till exempel en streetsmart skatepunkare i en hög facklig eller politisk position. Ändå är det kanske just streetsmarta skatepunkare, miljöengagerade vegetarianer och flummiga feminister som behövs i de gamla rörelserna. Jag skulle gärna se fler i arbetarrörelsen.

Vidare behövs det nya arenor för demokratiska samtal. Sociologen Alberto Melucci kallar det för ”publika representationsfärer”, där man kan ge uttryck för de konflikter och krav som utvecklas i det civila samhället.²⁹ Massmedier, universitet, studieförbund, seminarier och andra typer av verksamheter kan fungera i den rollen. En del av dessa har redan vaknat. I kurser, seminarier och studiecirkel ökar intresset för sociala rörelser och politisk kommunikation.

Tyvärr pekar det mesta på att den viktigaste av dessa aktörer – medierna – genom sitt sätt att fungera håller på att diskvalificera sig själva. Genom att så ensidigt fokusera på det politiska spelet, konflikter, personfrågor och skandaler, har de gjort sig själva till den del av problemet, som gör att avstånden mellan folket och eliterna ökar. De nya sociala rörelserna – liksom de delar av de gamla som fortfarande lever, inte minst delar av den fackliga rörelsen – har påfallande svårt att få utrymme i medierna, dels för att de ofta är geografiskt placerade utanför Stockholm, dels för att de är bärare av en vardaglig form av engagemang som sällan når löpsedlarna.

²⁹ Melucci, Alberto, *Nomader i Nuet*, s. 85, Daidalos, 1992.

Men det viktigaste av allt är nog ändå att våga pröva nya vägar. Redan i dag finns det en uppsjö av demokratiska experiment över hela landet som är värda att följa upp. Direktval, institutionsstyrelser, ökad möjlighet att skriva motioner och förslag till politiska församlingar, rådslag, medborgarpaneler med mera är exempel på sådana experiment, som ibland kan visa sig misslyckade men som också kan bidra till att öppna de igenslammade kanalerna. Den som inte försöker kan inte heller lyckas.

Poängen är alltså inte att de gamla rörelserna på alla punkter ska bli en blåkopia av de nya. I stället menar jag att de gamla måste hitta sin egen roll, och det kan aldrig vara detsamma som att kopiera vare sig den kommersiella världen eller de alternativa rörelserna. Fastheten och trögheten i det gamla har en poäng, man kan inte bilda ett nytt parti eller en ny stor folkrörelse för varje ny fråga. Någonstans måste åsikter och idéer vävas samman till en helhet. Och den rollen kan dessa nya rörelser, dessa ”nomader i nuet” inte fylla. Hela poängen med det nya engagemanget är ju att det inte är institutionaliserat, men det behövs ändå fasta institutioner för att demokratin ska fungera. Det betyder också att de gamla rörelserna för en överskådlig tid kanske får finna sig i att människor kanalisera sitt engagemang på nya sätt. Den fråga som många ägnar sig åt: Hur värvar vi fler medlemmar? kanske är felställd. Däremot måste de gamla rörelserna med nödvändighet överbrygga misstron och öppna kanalerna mellan det civila samhället och de politiska strukturerna.

För detta krävs en arsenal av åtgärder och – inte minst – experimentlusta.

Alternativen är helt förskräckande. De etablerade rörelserna är på väg att misslyckas i kommunikationen med folket och resultatet är en demokratins syrebrist. Men trots att de gamla kanalerna sedan en tid slammat igen, och trots att det publicerats ett uppsjö utredningar, betänkanden och konkreta förslag på vad som bör göras, har inga tydliga nya vägar upprättats i deras ställe. Om den nuvarande utvecklingen får löpa vidare kommer distansen öka ännu mer och då öppnas snart dörren för en Le Pen i Sverige.

Ändå borde vi ha så goda möjligheter. Sverige har av tradition byggt demokratins grund på folkligt förankrade rörelser, med sin

bas i det civila samhället. De har fungerat som demokratins andningsorgan. De har skapat band och gemensamma identifikationer, en sorts kollektiv identitet. De har gjutit syre i demokratins blodomlopp. Och även om människors värderingar har förändrats, även om de etablerade rörelserna har tappat både förtroendet och självförtroendet, så består ändå engagemanget.

Manegen är krattad.

Författarpresentation

Jesper Bengtsson är förläggare på bokförlaget Atlas. Redaktör för Media i fokus.

Några förslag

*Håkan A. Bengtsson, Jesper Bengtsson, Kristina Hultman
och Per Wirtén*

Självförvaltning

Utreda vilka regelverk och lagar som behöver ses över för att underlätta självförvaltning i kommunal verksamhet, exempelvis vård, omsorg, glesbygd (byalagsrörelsen), boende (miljonprogramsområdena).

Demokratitesta politiken

Demokratitesta politiska beslut för att befrämja eftertanke och reflektioner och för att undersöka om besluten befrämjar medborgerligt deltagande och demokratiska strukturer i det civila samhället.

Dialog med nya rörelser

Partierna måste öppna sig för och etablera en dialog med de nya sociala, demokratiska rörelserna.

Nya oberoende institutioner

Att inventera hur de nya demokratiska rörelserna, exempelvis kvinnorörelsen, veganrörelsen och miljörörelsen, i dag arbetar och är organiserade. Verka för att dessa rörelser får möjlighet att utveckla starka oberoende institutioner och att de ekonomiskt sett jämställs med etablerade folkrörelser.

Skolans roll

Stärka skolans möjlighet att förmedla grundläggande praktiska kunskaper och erfarenheter om demokrati. Målet för den svenska skolan att alla vuxna medborgare ska kunna utnyttja sina demokratiska rättigheter och skyldigheter.

så arbetar

Demokrati utredningen

Demokratiutredningen analyserar den svenska folkstyrelsens förutsättningar inför 2000-talet. Det sker i ljuset av bl.a. globaliseringen, EU-medlemskapet, förändringarna i medielandskapet, den nya IT-tekniken, förnyelsearbetet inom offentlig förvaltning och folkrörelsernas förändringar. Kommittén har också fått i uppdrag att förklara det sjunkande valdeltagandet samt stimulera det demokratiska engagemanget. Vid sekelskiftet skall utredningen presentera en sammanvägd analys i form av ett slutbetänkande.

Utredningen vill redan under arbetets gång bidra till att fördjupa demokratidebatten genom

- en skriftserie
- offentliga seminarier
- en webbplats för debatt och information

Skrifter

Demokratiutredningen kommer fortlopande under arbetets gång att publicera en skriftserie med essäer, debattartiklar, seminarieinlägg och forskarantologier.

Den omfattande demokratiforskning som bedrivs vid våra universitet och högskolor ställs på detta vis till förfogande för alla som är intresserade av demokratifrågor.

Information om titlar, utgivningsdag, priser m.m. finns på utredningens webbplats.

Seminarier

En av utredningens uppgifter är att stimulera det offentliga samtalet.

Därför anordnar vi offentliga seminarier runt om i landet.

Till seminarierna bjuder vi in forskare och idédebattörer att bidra med sin kunskap och sina värderingar kring de frågor vi tycker är värdefulla att samtala kring.

Varje seminarium dokumenteras i form av en skrift.

**www.
demokratorget.
gov.se**

är adressen till Demokratiutredningens webbplats. Här finns möjlighet att föra en fri debatt kring demokratin – demokratorget är öppet för alla.

Ett antal krönikörer kommer att kommentera demokratiproblem och andra demokratidebatter.

Här kan Du också informera dig om och föra dialog kring utredningen. Direktiv i fulltext, arbetsplan och utredningens protokoll är dokument man kan hämta hem.

Här informerar vi också fortlopande om aktuella skrifter och seminarier. Man kan dessutom ta del av debattinlägg vid seminarier samt beställa utredningens skrifter.

Länkar finns till andra delar av nätet där demokratifrågor dryftas på olika sätt.

Information

Vi svarar gärna på frågor och lämnar ytterligare information om utredningens arbete. Adress och telefonnummer till utredningens kansli finns på nästa sida.

Utredningens sammansättning

Ordförande

Bengt Göransson
f.d. statsråd
tel: 08-453 41 04

Kommittéledamöter

Elisa Abascal Reyes (mp)
tel: 08-519 560 06

Stefan Attefall (kd)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 54 46

Nils Fredrik Aurelius (m)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 46 85

Britt Bohlin (s)
ledamot av riksdagen
tel: 08-786 47 80

MATS GERDAU
kommunalråd
tel: 08-718 92 25

Per Gustafsson (c)
informationschef
tel: 08-587 686 40

Gunnar Larsson (s)
klubbordförande
tel 031-703 73 07

Eva Marcusdotter (s)
frilansskribent
tel: 019-36 36 48

Olle Schmidt (fp)
utredningssekreterare
tel: 040-34 10 64

Pernilla Zethraeus (v)
kommunalråd
tel: 026-17 81 22

Experter

Lars Bryntesson
Kulturdepartementet

Wanja Lundby-Wedin
LO:s andra ordförande

Carl-Gunnar Peterson
Justitiedepartementet

Elisabeth Rynell
författare

Marcus Storch
direktör

Sekretariat

Huvudsekreterare
Erik Amnå, *fil dr*
tel: 019-30 30 67

Biträdande sekreterare
Margareta Meyer
tel: 08-405 49 16

Seminarieansvarig
Anders Ljunggren
tel: 08-405 16 54

DEMOKRATI
Utredningen

POSTADRESS: 103 33 Stockholm. BESÖKSADRESS: Regeringsgatan 30-32

TEL: 08-405 49 16. FAX: 08-411 24 67

E-POST: margareta.meyer@justice.ministry.se

Demokratiutredningens skriftserie

Redaktör Erik Amnå

1. **Demokratins räckvidd.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:55)
2. **En god affär i Motala.** Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik (SOU 1998:63)
3. **Att rösta med händerna.** Om stormöten, folkomröstningar och direktdemokrati i Schweiz (SOU 1998:85)
4. **Gör barn till medborgare!** Om barn och demokrati under 1900-talet (SOU 1998:97)
5. **Det unga medborgarskapet.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:101)
6. **Lekmannastyre i experternas tid.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:102)
7. **Demokrati på europeisk nivå?** (SOU 1998:124)
8. **Läsarna och demokratin.** Ett brev till det läsande Sverige (SOU 1998:134)
9. **Lokala Demokratiexperiment.** Exempel och analyser (SOU 1998:155)
10. **På Marginalen.** En intervjubok från Socialtjänstutredningen (SOU 1998:161)
11. **Allas frihet.** Demokratin möter marknaden. Tre ronder (SOU 1998:164)

12. **EU – ett demokratiprojekt?** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1998:145)
13. **Invandrarskap och medborgarskap.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:8)
14. **Att slakta ett får i Guds namn.** Om religionsfrihet och demokrati (SOU 1999:9)
15. **Etik och demokratisk statskonst** (SOU 1999:13)
16. **Elektronisk demokrati** (SOU 1999:12)
17. **Den skyddade provinsen.** En essä om demokratins värde och värdighet (SOU 1999:22)
18. **Lobbning** (SOU 1998:146)
19. **Demokratin i den offentliga sektorns förändring.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:40)
20. **Bemäktiga individerna.** Om domstolarna, lagen och de individuella rättigheterna i Sverige (SOU 1998:103)
21. **Bör demokratin avnationaliseras?** (SOU 1999:11)
22. **Globaliseringen och demokratin.** Dokumentation från ett seminarium (SOU 1999:56)
23. **Löser juridiken demokratins problem?** (SOU 1999:58)
24. **Representativ demokrati** (SOU 1999:64)
25. **Demokratin och det gemensamma bästa** (SOU 1999:74)
26. **Demokratiopinioner** (SOU 1999:80)
27. **Olydiga medborgare** (SOU 1999:101)

28. **Demokratis förgörare** (SOU 1999:10)
29. **Civilsamhället som demokratis arena.** Några kritiska reflektioner (SOU 1999:112)